

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETO
TEISĖS FAKULTETO
BAUDŽIAMOSIOS TEISĖS IR PROCESO INSTITUTAS

SONATA NAVICKAITĖ
(BAUDŽIAMOSIOS TEISĖS IR KRIMINOLOGIJOS KRYPTIS)

TEMA
**PROVOKACIJOS DRAUDIMAS RENKANT ĮRODYMUS BAUDŽIAMOJOJE
BYLOJE**

Magistro baigiamasis darbas

Darbo vadovas-
prof. dr. Raimundas Jurka

Vilnius, 2013

Turinys

ĮVADAS	3
1. Provokacijos samprata	6
1.1. Provokacijos apibrėžties raida Lietuvos teisės aktuose ir teismų praktikoje	7
1.2. Provokacijos apibrėžtis baudžiamojo proceso teisės doktrinoje	17
1.2.1. Provokacijos rūšys	22
1.2.2. Subjektyvusis ir objektyvusis testai	25
2. Provokacijos ir imitacijos santykis renkant įrodymus baudžiamajame procese	28
2.1. Nusikalstamą veiką imituojančių veiksmų taikymo pagrindai, sąlygos ir ribos	28
2.1.1. Bendrieji reikalavimai	29
2.1.2. Specialieji reikalavimai	38
3. Įrodymų vertinimo problema esant provokacijos požymiams	43
3.1. Įrodymų leistinumai	43
3.2. Provokacijos teisiniai padariniai	48
IŠVADOS IR SIŪLYMAI	55
LITERATŪROS SĄRAŠAS	57
SANTRAUKA	64
SUMMARY	65

IVADAS

Temos aktualumas ir naujumas. Duomenys apie nusikalstamą veiką yra tarytum ašis aplink kurią sukasi visas baudžiamasis procesas ir tik nuo jų priklauso baudžiamosios bylos baigtis, todėl tik duomenų rinkimo taisyklių užtikrinimas yra instrumentas, leidžiantis organizuoti tinkamą ir teisingą baudžiamojo proceso vykdymą.

Tokią procesą garantuoja aukščiausią teisinę galią turintis aktas – Lietuvos Respublikos Konstitucija (toliau – Konstitucija), kuriame eksplicitiškai įtvirtinta: žmogaus laisvė neliečiama; žmogaus asmuo neliečiamas; žmogaus privatus gyvenimas neliečiamas; nuosavybė neliečiama; asmuo laikomas nekaltu, kol jo kaltumas neįrodytas įstatymo nustatyta tvarka ir pripažintas įsiteisėjusiu teismo nuosprendžiu ir kt. Tokios pat garantijos suteikiamos ir Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos (toliau – Konvencija).

Paminėtų žmogaus teisių neliečiamumo pažeidimai ypač pasireiškia tuomet, kai tiriant nusikalstamas veikas pasitelkiami slapsti (neviešo pobūdžio) veiksmai. Vykdomi neviešo pobūdžio veiksmai, kurie vis dažniau iš teisėtų perauga į provokacinius, ne tik, kad pažeidžia žmogaus teises, bet ir diskredituoja pačias teisėsaugos institucijas, kurios bet kokia kaina siekia išaiškinti latentines ar susijusias su organizuotu nusikalstamumu ir pan. nusikalstamas veikas. Tokia tendencija skatina atkreipti dėmesį į šio reiškinių formas (rūšis), vertinimą ir padarinius.

Nors apie provokaciją yra diskutuojama, tačiau išsamiai šis reiškinys nebuvo nagrinėtas. Tam tikrame kontekste provokacijos klausimą buvo palietę tik keletas lietuvių autorių, t.y. G. Goda¹, K. Šimkus², R. Jurka³, taip pat L. Pakštaitis⁴. Tuo tarpu šiame baigiamajame darbe išsamiai analizuojamos ne tik provokacinės situacijos, tačiau, pasitelkiant anglosaksų teisės tradicijos šalių autorių šaltinius, analizuojama iki šiandien praktiškai neanalizuoti vadinamieji testai, kurių pagrindu vertinami provokaciniai atvejai. Taip pat analizuojamos minėtų šalių autorių išskiriamos provokacijos rūšys, kurios glaudžiai siejasi su Lietuvoje pažįstamomis provokacinėmis situacijomis, atskleidžiamos užsienio autorių teorijos, leidžiančios daryti tam tikras išvadas apie

¹ Goda, G. Agento provokatoriaus veikla ir žmogaus teisė į sąžiningą procesą. *Teisė*. 2000, 37, p. 34-43; Goda, G. Nusikalstamos veikos imitacijos modelio kaip teisėto tyrimo veiksmo atskyrimas nuo draudžiamo provokavimo daryti nusikalstamą veiką. *Teisė*. 2009 (73), p. 7-22.

² Šimkus, K. Nusikalstamos veikos imitacijos modelio ir slaptosios operacijos vieta operatyvinėje veikloje. *Jurisprudencija*. 2003, 42(34), p. 59-69.

³ Jurka, R. Provokacija kaip priemonė renkant įrodymus baudžiamajame procese. *Jurisprudencija*. 2013, 20(1), p. 249-265; Jurka, R. Nusikalstamą veiką imituojančios veiksmai: provokacijos formos. *Lietuvos advokatūra*. 2013, Nr. 1 (46), p. 2-7.

⁴ Pakštaitis, L. Baudžiamoji atsakomybė už kyšininkavimą pagal Lietuvos Respublikos baudžiamąjį kodeksą: teorinės ir praktinės problemos. Doktoro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01S). Vilnius, 2004, p. 166-171; Pakštaitis, L. Nusikalstamą veiką imituojančio elgesio modelio taikymas tiriant kyšininkavimo nusikaltimus. *Jurisprudencija*. 2001, Nr. 23(15), p. 82-95.

provokacijos būdu surinktų duomenų vertinimą bei išprovokuoto asmens baudžiamąją atsakomybę.

Temos problematika. Ikitėisminio tyrimo institucijų pareigūnai, siekdami išaiškinti nusikalstamas veikas, paprastai itin sudėtingas ir sunkias, pasitaiko, jog piktnaudžiauja įstatymų suteiktomis teisėmis taip pažeisdami pamatines žmogaus teises. Tuomet iškyla probleminis klausimas, ar tokiu būdu gauti duomenys yra leistini ir ar jų pagrindu galima asmenį traukti baudžiamojon atsakomybėn.

Taip pat baigiamajame darbe analizuojama kebliai įstatymo apibrėžta provokacijos samprata, kurios turinys vis tik nėra aiškus: nesuprantama, ar provokaciniai veiksmai pasireiškia tik aktyviais, ar ir pasyviais veiksmais. Be kita ko, provokacijos apibrėžime minimos sąvokos reikalauja interpretacijos, kas sukelia problemų, kadangi, taikant nusikalstamos veikos imitavimo veiksmus, ne vienodai suprantamas sąvokų turinys, tampa sudėtinga atskirti, kur riba tarp teisėtų ir neteisėtų – provokacinių veiksmų.

Tyrimo tikslas. Išanalizuoti provokaciją kaip neleistiną būdą renkant įrodymus baudžiamajame procese, jos formas (rūšis) bei jomis sukeliamus padarinius.

Tyrimo uždaviniai. Šiame darbe tikslui pasiekti formuojami tokie uždaviniai:

1. Atskleisti provokacijos sampratą.
2. Atskleisti problematiką tarp teisėtų ir imitacinių veiksmų.
3. Išanalizuoti provokacijos būdu gautų duomenų vertinimo problemą.

Tyrimo objektas. Provokacijos draudimo renkant įrodymus teisinis reguliavimas ir taikymas.

Tyrimo dalykas. Teisės aktai, reglamentuojantys neviešo pobūdžio veiksmus, teismų praktika, kurioje atsispindi provokacijos būdu gautų duomenų vertinimas bei išprovokuoto asmens atsakomybės klausimas. Pastaruoju klausimu analizuojamos Lietuvos ir užsienio autorių tezės.

Hipotezė. Duomenys, gauti provokavimo būdu, neatitinka įrodymams keliamo leistinumo reikalavimo, todėl vien tokių duomenų pagrindu asmuo negali būti traukiamas baudžiamojon atsakomybėn.

Darbo metodai. Siekiant atskleisti baigiamojo darbo temą, naudojami šie tyrimo metodai.

Lyginamuoju analizės metodu analizuojamos užsienio šalių mokslininkų nuomonės apie provokacijos išraiškas, jų panašumus su Lietuvos teisminėje praktikoje vertinamomis provokacinėmis situacijomis.

Lingvistiniu metodu analizuojama provokacijos samprata, jos apibrėžtis Lietuvos Respublikos kriminalinės žvalgybos įstatyme, kituose teisės aktuose. Šis metodas pasitelkiamas analizuojant užsienio autorių teiginius apie provokacijos rūšis ir kt.

Dogmatinis (loginis – kalbinis) metodas naudotas siekiant įstatyme apibrėžtą provokacijos sampratą išanalizuoti per teisinių santykių prizmę tikslu atskleisti, ar įstatyme esantis apibrėžimas yra atitinkantis praktikos tendencijas.

Sisteminės analizės metodu išanalizuoti teisės aktai, teismų praktika bei speciali literatūra, kas padėjo atskleisti provokacijos neleistinumo turinį ir šio reiškinio padarinius.

Šaltiniai. Baigiamajame darbe analizuojami Konstitucinio Teismo nutarimai, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktika, EŽTT sprendimai. Taip pat temai atskleisti pasitelkiama lietuvių autorių G. Godos, R. Jurkos, bei K. Šimkaus tezės apie provokacijos reiškinių. Be kita ko, atkreipiamas dėmesys į užsienio autorių, tokių kaip R. J. Allenas, A. Ashworthas, J. C. Carlsonas, D. A. Carteris, A. M. Dillofas ir kitų, nuomonę, analizuojant provokacijos rūšis, vertinimą bei poziciją dėl išprovokuoto asmens baudžiamosios atsakomybės.

Darbo struktūra. Šį darbą sudaro įvadas, trys skyriai, išvados su siūlymais bei literatūros sąrašas. Pirmasis darbo skyrius skirtas provokacijos sampratos analizei. Analizuojamas nebegaliojantis Lietuvos Respublikos operatyvinės veiklos įstatymas (toliau – OVI, Operatyvinės veiklos įstatymas) bei jį pakeitęs Lietuvos Respublikos kriminalinės žvalgybos įstatymas (toliau – Kriminalinės žvalgybos įstatymas). Taip pat pasitelkiama Europos Žmogaus Teisių Teismo (toliau – EŽTT), Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo (toliau – Konstitucinis Teismas) bei Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktika, formuojanti provokacijos sampratą. Be to, aptariamas provokacijos doktrininis aiškinimas. Antrajame darbo skyriuje pateikiama provokacijos ir imitacijos santykio analizė, nusikalstamos veikos imitavimo veiksnių taikymo pagrindai, sąlygos, ribos ir reikalavimai. Trečiajame darbo skyriuje analizuojama įrodymų vertinimo problema esant provokacijos požymiams. Čia pasitelkiama teorinė ir praktinė medžiaga, užsienio autorių doktrininės įžvalgos dėl provokacijos būdu gautų duomenų bei išprovokuoto asmens atsakomybės vertinimo.

Darbas baigiamas išvadomis bei siūlymais. Pateikiamos išvados dėl provokacinių situacijų apimtį, dėl išprovokuoto asmens baudžiamosios atsakomybės ir kt. Tuo tarpu siūlymuose pateikiama pozicija, kaip įstatyminiu lygmeniu turėtų būti apibrėžiamas provokacijos turinys. Be to, siūloma pasitelkti vadinamuosius subjektyvųjų ir objektyvųjų testus vertinant takoskyrą tarp imitacijos ir provokacijos.

1. Provokacijos samprata

Provokacijos terminas yra dažnai girdimas ir naudojamas. Nors į minimo žodžio reikšmę per daug nesigilinama, šio darbo kontekste svarbu paminėti, kad lotynų kalboje šis žodis reiškia „iššaukimas“⁵. Nereiktų skubėti atsakyti, koks šio termino turinys, kadangi skirtingose disciplinose terminas „provokacija“ gali įgyti nevienodą prasmę. Štai medicinoje minimas terminas reiškia dirbtinį kurių nors ligų požymių sukėlimą arba esamų išryškinimą, kas dažną kartą asmenims išsaugo gyvybę⁶. Antai literatūroje provokacija aiškinama kaip „iškvietimas“, „pažadınimas“, „sukurstymas“, „sugundymas“, tačiau šios reikšmės suprantamos teigiama prasme – kaip prielaida kritiškai mąstyti⁷. Toli nežvelgiant, paminėtina, kad ir baudžiamojoje teisėje minima provokacija. Šioje teisės šakoje, viena vertus, provokacija traktuotina kaip asmens atsakomybę lengvinanti aplinkybė, kai jis padaro nusikalstamą veiką išprovokuotas nukentėjusiojo, kita vertus, provokacija numatoma kaip viena iš nusikalstamos veikos dispozicijoje numatytų alternatyvių veikų (Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 225 str., 226 str. 2, 4, 5, 6 d., 227 str. 5 d., 283 str.)⁸.

Šiame baigiamajame darbe provokacija bus analizuojama kitame kontekste – kaip dirbtinų aplinkybių sudarymą siekiant iššaukti asmens nusikalstamą reakciją bei vėliau už tai jį persekioti baudžiamąja tvarka. Pastarojo turinio provokacijos reiškinys įgyja vis didesnę reikšmę renkant įrodymus ir vėliau juos vertinant baudžiamosiose bylose, todėl būtina aptarti, kokios yra šio reiškinio prielaidos. Provokacijos sampratos ištakos aptartinos dviem aspektais: provokacijos apibrėžties raida Lietuvos teisės aktuose ir teismų praktikoje bei provokacijos apibrėžtis baudžiamojo proceso teisės doktrinoje. Taip pat išsamiau analizuojamos provokacijos rūšys bei Lietuvos baudžiamojo proceso mokslo dėmesio nesulaukę, tačiau bendrosios teisės tradicijos šalyse bene penkiasdešimtmetį plačiai naudojami subjektyvusis bei objektyvusis testai, kurių pagalba yra vertinama tiek asmens, kurio atžvilgiu buvo atliekami veiksmai, būseną bei intencija nusikalstamiems ketinimams, tiek policijos pareigūnų veiksmų intensyvumas siekiant atskleisti nusikalstamą veiką.

⁵Tarptautinių žodžių žodynas [interaktyvus]. <<http://www.zodynas.lt/tarptautiniu-zodziu/P/provokacija>> [žiūrėta 2012-12-20].

⁶Lietuviškoji tarybinė enciklopedija. Vilnius, 1982, p. 236.

⁷Baumilienė, O. Paskaitų medžiaga. [interaktyvus]

<[http://www.upc.smm.lt/tobulinimas/renginiai/medziaga/mdienos2/lietuviu/Samprotavimo_ra%C5%A1inio_k%C5%ABrimas_kaip_savianaliz%C4%97,_provokacija_ir_kult%C5%ABrinis_%C5%BEaidimas_\(Onut%C4%97_Baumilien%C4%97\).pptx](http://www.upc.smm.lt/tobulinimas/renginiai/medziaga/mdienos2/lietuviu/Samprotavimo_ra%C5%A1inio_k%C5%ABrimas_kaip_savianaliz%C4%97,_provokacija_ir_kult%C5%ABrinis_%C5%BEaidimas_(Onut%C4%97_Baumilien%C4%97).pptx)> [žiūrėta 2013-01-15].

⁸Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas (2013 m. liepos 7 d. redakcija). *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 89-2741.

1.1. Provokacijos apibrėžties raida Lietuvos teisės aktuose ir teismų praktikoje

Šiame poskyryje bus kalbama tik apie provokacijos evoliuciją teisminėje praktikoje ir teisės aktuose, kadangi doktrininis šio reiškinio aiškinimas kito poskyrio dalykas.

Lietuvoje apie provokacijos prielaidas, manytina, galima kalbėti nuo slaptų tyrėjų aktyvios veiklos pradžios siekiant išaiškinti nusikalstamas veikas. Nieko keista, kad iki nepriklausomybės atkūrimo, tokią pareigūnų veiklą reguliavo slaptos instrukcijos, kurios plačiai visuomenei nebuvo žinomos. Teigtina, kad tuomet toks valstybės tikslas ir buvo – veikti taip, kad visuomenei nebūtų žinomi veiklos metodai. Tačiau tokie veikimo būdai, matyt, buvo taikomi tikslingai, siekiant įbauginti visuomenę, jog ji taptų paklusni. Taigi slapti tyrėjai veikė pagal „savo“ taisykles, pagrįstai manytina, kad dažną kartą prieštaraujančias pagrindinėms žmogaus teisėms. Aišku, veiksų prieštaravimo niekas ir negalėjo ginčyti, vertinti, nes tam nebuvo suteikiamos jokios galimybės. Tik Lietuvai atgavus nepriklausomybę imta mąstyti apie slaptų tyrėjų veiklos įteisinimą ir reguliavimą įstatyminiu lygmeniu. Demokratinės valstybės statusas reikalavo sureguliuoti neviešo pobūdžio veiksų taikymą. Tai lėmė, kad 1992 m. buvo priimtas Operatyvinės veiklos įstatymas⁹, kuris įteisino slaptųjų tyrėjų veiklą. Vis tik buvo deklaruojama, kad kai kuriais aspektais šis įstatymas prieštarauja Konstitucijai bei Konvencijai, todėl buvo priimta nauja šio įstatymo redakcija, kuria siekta ištaisyti prieštaravimus. Kad ir kokie naujos redakcijos kilnūs tikslai buvo numatyti, ši - 1997 m. redakcija ir sukėlė abejones dėl teisinio reguliavimo konstitucingumo. Pareiškėjai – Seimo narių grupė, Vilniaus apygardos teismas bei Vilniaus miesto 1 apylinkės teismas, kreipėsi į Konstitucinį Teismą iškelę klausimus dėl minėto įstatymo nuostatų atitikimo Konstitucijai. Pareiškėjai teigė, kad reglamentavimas susijęs su nusikalstamos veikos imitavimo modeliu, be kita ko, sudaro prielaidas provokacijai. Nors aptariamam klausimui Konstitucinis Teismas prieštaravimo Konstitucijai nenustatė, tačiau nutarime¹⁰ nurodė, jog valstybės valdžios institucijos negali nustatyti tokio teisinio reguliavimo, kuris leistų valstybės specialiosioms tarnyboms kurstyti, provokuoti asmenį padaryti nusikaltimą, kad vėliau dėl to atsirastų pagrindas pastarąjį asmenį nubausti. Teismas nutarime taip pat skelbia, kad nusikalstamos veikos imitavimo modeliu negali būti kurstomas ar provokuojamas naujo nusikaltimo darymas, negali būti kurstoma padaryti nusikalstamą veiką, kurią asmuo tik rengė ir tokius veiksmus nutraukė. Be kita ko, Konstitucinis Teismas pažymėjo, kad tokių aplinkybių tyrimas ir vertinimas – teismo nagrinėjimo dalykas. Tai iš esmės reiškė, kad teismai kiekvienoje

⁹ Lietuvos Respublikos operatyvinės veiklos įstatymas. *Valstybės žinios*. 1992, Nr. 22 – 639 (negalioja nuo 2013 m. sausio 1 d.).

¹⁰ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. gegužės 8 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 39-1105.

byloje, kurioje buvo taikomas nusikalstamos veikos imitavimo modelis, privalomai turi tikrinti, ar atliekant modelį nebuvo provokuojama nusikalsti. Iš šio nutarimo seka, jog nustačius, kad buvo provokuojama, surinkti duomenys baudžiamojoje byloje negali būti panaudoti kaip įrodymai.

Galima teigti, kad šis Konstitucinio Teismo sprendimas tapo lyg šviežias oro gūsis neviešo pobūdžio veiksmų reglamentavime, kadangi po šio sprendimo buvo galima drąsiai teigti, jog valstybė negali imtis bet kokių veiksmų prieš asmenį vardan to, kad būtų išaiškinta nusikalstama veika. Manytina, kad toks sprendimas galėjo būti numanomas, kadangi EŽTT jau buvo pasisakęs dėl slaptų tyrėjų veiksmų ir nusikalstamos veikos imitavimo modelio, todėl aptariamame nutarime Konstitucinis Teismas didelę reikšmę suteikė EŽTT sprendimams.

Derėtų paminėti EŽTT 1978 m. rugsėjo 6 d. sprendimą byloje *Klass ir kiti prieš Vokietiją*¹¹, kuriame Teismas pasisakė, jog slapti nusikaltimų, nusikaltėlių išaiškinimo metodai patys savaime neprieštarauja Konvencijos 8 straipsniui, pažymėjo, kad slaptos priemonės panaudojimas nėra nesuderinamas su Konvencijos 8 straipsniu, nes kaip tik dėl neskubėjimo pranešti priemonė tampa veiksminga. Kitame savo sprendime, priimtame byloje *Koop prieš Šveicariją*¹², Teismas nurodė, kad valstybės nedisponuoja neribojama laisve taikyti slapto sekimo priemonės. Priešingai, Konvencija valstybes įpareigoja garantuoti, kad jų įstatymai įtvirtintų garantijas, kurios padėtų išvengti piktnaudžiavimų slapta sekant asmenis. Paminėtuose sprendimuose išdėstytos nuostatos yra reikšmingos ne tik formuojant neviešo pobūdžio veiksmų metodus, tačiau tuo pačiu atkreipiant dėmesį į kiekvienam asmeniui užtikrinamas teises, kurių nevalia pažeidinėti.

Be minėtų EŽTT sprendimų, manytina, pagrindinis sprendimas, davęs impulsą labiau atkreipti dėmesį į nusikalstamos veikos imitavimo modelio ribas, sankcionavimą bei neteisėtų pareigūnų veiksmų vykdant modelį, pasekmes – provokaciją, yra 1998 m. birželio 9 d. sprendimas byloje *Teixeira de Castro prieš Portugaliją*¹³. Būtent šios bylos pagrindu suformuotais kriterijais remiasi ir Lietuvos teismai, nagrinėdami baudžiamąsias bylas susijusias su provokacija. Todėl ši byla reikalauja daugiau dėmesio ir išsamesnio aptarimo.

Šioje byloje (pareiškėjas Teixeira de Castro) V.S. buvo įtariamas smulkiają narkotikų prekyba. Slapti agentai, siekdami išsiaiškinti jo tiekėją, šiam piliečiui pasiūlė iš jo nusipirkti kelis kilogramus hašišo. Tačiau, nors pareigūnai ir darė V.S. spaudimą, jam nepavyko surasti asmens iš kurio galima būtų įsigyti tokį kiekį hašišo. Nepasisėkus šiai operacijai, pareigūnai 1992 m. gruodžio 30 d., artėjant vidurnakčiui, nuėjo į V.S. namus, kur pareiškė, kad juos domina heroinas.

¹¹ Europos Žmogaus Teisių Teismo 1978 m. rugsėjo 6 d. sprendimas byloje *Klass ir kiti prieš Vokietiją*, Serija A, Nr. 28.

¹² Europos Žmogaus Teisių Teismo 1998 m. kovo 25 d. sprendimas byloje *Koop prieš Šveicariją*, Recueil 1998 – II.

¹³ Europos Žmogaus Teisių Teismo 1998 m. birželio 9 d. sprendimas byloje *Teixeira de Castro prieš Portugaliją*, Recueil 1998 – IV.

V. S. paminėjo Francisco Teixeira de Castro kaip asmenį, žinantį į ką kreiptis, tačiau V. S. nežinojo pareiškėjo adreso, todėl kreipėsi į F. O., kad juos visus palydėtų iki Francisco Teixeira de Castro. Atvykus pas pastarąjį, F.O. pakvietus, Teixeira de Castro išėjo iš buto. Tuomet pareigūnai (slaptieji agentai) šio paprašė 20 gramų heroino ir parodė 200, 000 portugališkų eskudų. Šis sutiko už tokią kainą gauti narkotikų. Tuomet Teixeira de Castro su F.O. nuvyko pas J.P.O., kuris nuvykęs pas kitą asmenį gavo narkotikų ir atvežė Teixeira de Castro norimą kiekį heroino. Pastarajam atvažiavus pas V.S., kur jo laukė ir policijos agentai, Teixeira de Castro buvo sulaikytas. Vėliau Teixeira de Castro nuteistas 6 metų laisvės atėmimo bausme. Tuo tarpu kiti asmenys nubausti nebuvo, išskyrus V.S., kuriam skirta bauda.

Teixeira de Castro skundėsi Strasbūro teismui dėl Konvencijos 6 (teisė į teisingą, sąžiningą procesą) ir 8 (teisė į privatą gyvenimą) straipsnių pažeidimų. Tuo tarpu Portugalijos Vyriausybė argumentavo priešingą poziciją, kurią grindė tarptautine kova su narkotikų verslu. Tokiu atveju, anot Vyriausybės, leidžiami specialūs tyrimo metodai, siekiant atskleisti tokio pobūdžio nusikalstamas veikas, todėl veiksmai, atlikti Teixeira de Castro atžvilgiu, yra teisėti.

EŽTT nesutiko su Vyriausybės pozicija. Teismas šioje byloje nagrinėjo ar policijos pareigūnai neperžengė slaptiems tyrėjams apibrėžtų ribų, t.y. ar nebuvo provokacijos. Šis atvejis parodė, kad siekiamas tikslas vis tik nepateisina bet kokių priemonių. Teismas pripažino pareigūnų veiksmus neteisėtais, kadangi slaptieji tyrėjai neapsiribojo jiems leistiniais veiksmais, nes Teixeira de Castro sukurstė padaryti nusikalstamą veiką. Teismas, motyvuodamas savo sprendimą, teigia, kad Vyriausybė nenurodė patikimų duomenų, jog pareigūnai operacijoje dalyvavo vykdydami kovos su narkotikais operaciją ir prisijungė prie šio nusikaltimo darymo. Pabrėžė ir tai, kad policijos pareigūnų veikla nebuvo paskirta teisėjo ir apskritai pareigūnams nebuvo pagrindo įtarti apie Teixeira de Castro galimai daromas nusikalstamas veikas, nes pareigūnų akiratyje jis iki tol nebuvo pakliuvęs. Teismas priėmė išvadą, kad policijos pareigūnai neapsiribojo pasyviu tyrimu norėdami nustatyti, ar Teixeira de Castro elgsis nusikalstamai. Teismas nusprendė, kad Teixeira de Castro buvo daroma įtaka, kuri sukurstė jį padaryti nusikaltimą.

Pažvelgus į šią situaciją per provokacijos prizmę, tikriausiai derėtų pastebėti, kad Teixeira de Castro imitacinių veiksmų grandinėje atsirado netikėtai, t.y. iš anksto nežinant, neįtariant ir neturint jokių duomenų apie jo galimai daromas nusikalstamas veikas. Taip pat svarbu, kad kitam asmeniui pas jį atvedus interesantus (pareigūnus), jis namuose neturėjo hašišo ir ėmėsi iniciatyvos ieškoti reikalaujamo kiekio suviliotas pinigų suma, kurią pasiūlė pareigūnai. Tad vertinti valstybės pareigūnų veiksmus kaip sąžiningus, teisėtus būtų sudėtinga, kadangi, panašu, kad jiems buvo nesvarbu kokiomis priemonėmis ir kokį asmenį sulaikyti, svarbu tapo tai,

kad kas nors nusikalstų ir būtų ką nubausti. Tokio pobūdžio veiksmai negali būti toleruojami, nepaisant to, kokio sunkumo ar sudėtingumo yra tiriama byla.

Baigiamojo darbo autoriaus nuomone, siekiant išvengti provokacinio pobūdžio veiksmų tiriant nusikaltimus pasitelkus slaptas priemones, be Konstitucijos reiktų tiesiogiai vadovautis ir Konvencijoje numatytais nuostatomis, kurios turi ypatingą statusą ne tik tarptautinėje, bet ir nacionalinėje teisėje, ką pripažino ir Konstitucinis Teismas. Mat EŽTT viešai deklaruoja, kad Konvencija yra valstybių teisinės sistemos dalis, todėl vertinant vidaus teisės pažeidimus, susijusius su asmens teisių suvaržymais, jie turi būti peržiūrėti ir per konvencines nuostatas. Taigi valstybių teisinės sistemos subjektai ne tik gali, bet ir turi atsižvelgti į visuotinai priimtą ir ypač saugomų vertybių sistemą.

Atsižvelgiant į EŽTT, o vėliau ir Lietuvos teisininkų keliamas problemas dėl imitacinių veiksmų teisėtumo, pirmiau minėtas 1997 m. gegužės 22 d. redakcijos Operatyvinės veiklos įstatymas negebėjo užtikrinti aukščiau minėtų žmogaus teisių. Nors daugeliui lyg ir buvo priimtina, kad slapti veiksmai pasireiškia būtent aktyviais veiksmais ir tai tapo bene norma, tačiau gynyba pagrįstai iškėlė priešingą poziciją – teigė, jog aktyvumo principo realizavimas slaptuose veiksmuose yra provokacija ir jau tuomet vadovavosi aukščiau minėto Konstitucinio Teismo nutarimu, kuriame aiškiai nurodytas draudimas provokuoti asmenį vykdant tokio pobūdžio veiksmus. Buvo teigiančių, kad kurstymas padaryti nusikaltimą yra viena iš kelių asmenų bendro dalyvavimo darant nusikaltimą formų¹⁴. Provokacijos apibrėžime numatytą veiksmą – kurstymas, sutapatino su baudžiamosios teisės bendrininkavimo teorijoje minimu kurstymu - priešinga teisei bendrininkavimo rūšimi. Priduria, kad sukurstytas ir vėliau padaręs nusikalstamą veiką asmuo traukiamas baudžiamojon atsakomybėn kaip nusikaltimo vykdytojas (išskyrus atvejus, jei sukurstyto vykdytojo veiksmuose yra būtinojo reikalingumo požymių arba kitų aplinkybių, šalinančių jo baudžiamąją atsakomybę). Sutiktina, kad šiuose argumentuose yra tiesos, tačiau vis tik abejotina, ar galima lyginti, vienu atveju, lygiavertes šalis, viena kurių sukursto padaryti nusikalstamą veiką, o kita įvykdo (kaip bendrininkai) ir kitu atveju, kai vis tik valstybė kaip stipresnioji šalis inicijuoja dirbtinas ir nepadoriai palankias sąlygas daryti nusikalstamą veiką. Galima būtų šias dvi situacijas lyginti, svarstyti panašumus ir skirtumus. Neabejotina, kad atrastume kaip palyginti, tačiau, manytina, kad šios dvi situacijos jokiais būdais negali būti tapatinamos. Todėl sprendžiant atsakomybės klausimą, kas bus trečio skyriaus dalykas, vertinti valstybės sukurstyto asmens veiksmus per bendrininkavimo institutą būtų nepateisinama. Tuo tarpu valstybės institucijų veiksmus aiškinant per tą patį institutą, manytina, galima atskleisti jos

¹⁴ Šimkus, K. Nusikalstamos veikos imitacijos modelio ir slaptosios operacijos vieta operatyvinėje veikloje. *Jurisprudencija*. 2003, 42(34), p. 57-67.

veiksmų žalingumą ir, žinoma, neteisėtumą, kadangi kurstymas vienareikšmiškai suponuoja provokaciją.

Aišku, kadangi provokacijos sąvoka niekur nebuvo įtvirtinta, tai ir toliau kėlė problematiką bei ginčus su gynyba vertinat pernelyg aktyvius pareigūnų veiksmus¹⁵. Tokia aklavietė reikalavo imtis veiksmų ir spręsti šį klausimą. Tad atsižvelgus į jau minėtas EŽTT bylas, kuriomis vadovavosi ir Konstitucinis Teismas, aiškindamas OVĮ atitiktį Konstitucijai, buvo nuspręsta provokacijos apibrėžimą įtvirtinti įstatyminiu lygmeniu - priimta nauja 2002 m. birželio 20 d. Operatyvinės veiklos įstatymo redakcija, kurios 8 straipsnio 5 dalyje įtvirtinta provokacija kaip egzistuojantis reiškinys. Ji apibrėžiama kaip spaudimas, aktyvus skatinimas ar kurstymas padaryti nusikalstamą veiką apribojant asmens veiksmų pasirinkimo laisvę, jei dėl to asmuo padaro ar kėsina padaryti nusikalstamą veiką, kurios prieš tai neketino padaryti. Manoma, kad tuo ir bus išspręsta problema. Tiesa, kadangi prieš tai provokacinės situacijos vertintos itin siaurai, tiesiogiai įstatyme įtvirtinta nuostata draudžianti provokuoti vertintina kaip ypač didelis postūmis į priekį. Tačiau tokios pažangios teisinės sąmonės nepakako, jog taptų aišku, ką vis tik laikyti provokacija, kadangi įstatyme apibrėžti veiksmai, apibūdinantys provokaciją, reikalavo interpretacijos. K. Šimkus atkreipė dėmesį, kad pateikta sąvoka tarsi išsprendė problemą vertinant aktyvius veiksmus, bet dar buvo išlikę tam tikras nekonkretumas – kokio lygio turi būti spaudimas arba aktyvus ar nelabai aktyvus skatinimas; kuo turi pasireikšti ketinimas – apmąstymais, atitinkamais veiksmais ar pareiškimais. Kaip bus matyt iš tolimesnio poskyrio, atsižvelgiant ir vadovaujantis EŽTT išaiškinimais, Lietuvos teismai taip pat ilgainiui pradėjo formuoti tam tikrus kriterijus, kurie padėjo ieškoti takoskyros tarp leistinų aktyvių ir neleistinų veiksmų. Vis tik išliko atviras klausimas, ar reikėjo provokaciją apibrėžti įstatyme, galbūt būtų pakakę kriterijų, ką ir pradėjo formuoti teismai. Nepaisant to, kad įstatymo leidėjas šių klausimų neatsakė iki šiol, baigiamojo darbo autorius mano, kad provokacijos įtvirtinimas įstatyminiu lygmeniu buvo svarus žingsnis, siekiant apsaugoti asmenų teises nuo pareigūnų, vykdančių nusikalstamos veikos imitavimo modelį, piktnaudžiavimo. Vien jau pripažinimas esant tokiam reiškiniu – teigiamas dalykas demokratinėje valstybėje. Pastebėtina, kad minimas įstatymas šiai dienai pakeistas kitu – Kriminalinės žvalgybos įstatymu¹⁶. Viešojo erdvėje sklindę pareiškimai, jog buvęs įstatymas nepakankamai užtikrino žmogaus teises, operatyvinės veiklos subjektų kontrolę, nepakankamai reglamentavo operatyvinės veiklos atlikimo pagrindus, neatitiko laikmečio realijų. Nepaisant minėtų tezių, provokacijos samprata šiame įstatyme išliko ta pati (5 straipsnis 4 dalis). Iš to galima spręsti, kad įstatymo leidėjas pritaria prieš trylika metų pateiktam

¹⁵ Žr.: ten pat.

¹⁶ Lietuvos Respublikos kriminalinės žvalgybos įstatymas. *Valstybės žinios*. 2012, Nr. 122-6093.

provokacijos apibrėžimui ir nežada jo keisti. Tokia įstatymo leidėjo statika provokacijos apibrėžties atžvilgiu nelabai suprantama. Pagal įstatymo leidėjo poziciją, reikštų, kad per tiek laiko socialiniai santykiai visiškai nepakito, provokacijos reiškinys nereikalauja papildomų, platesnių aiškinimų. Čia derėtų pastebėti, kad vis tik provokacija, kaip reiškinys, kinta, įgauna vis kitokių formų, todėl šis reiškinys reikalauja daugiau dėmesio, ką rodo toliau apžvelgiama teisminė praktika.

Gynyba iki šiol dažnai kelia klausimą dėl provokacijos atvejų, todėl ir Lietuvos aukščiausios instancijos teismo sprendimuose galima nemažai rasti provokacijos aiškinimo pavyzdžių ne tik apibrėžiant šį reiškinį, tačiau ir aiškinant provokacinius veiksmus.

Viena pirmųjų Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutarčių, kurioje apibrėžiama provokacija, tai buvo Baudžiamųjų bylų skyriaus septynių teisėjų kolegijos 2001 m. vasario 27 d. nutartis¹⁷, kur provokacijos sąvoka išaiškinta kaip „*asmens lenkimas (kurstymas) padaryti nusikalstamą veiką, turint tikslą vėliau su juo susidoroti teisėsaugos institucijų pagalba patraukiant baudžiamojon atsakomybėn dėl nusikalstamos veikos, kuri buvo padaryta sukursčius*“. Be detalesnės analizės tikriausiai galėtume interpretuoti įvairiai teismo pateiktus provokaciją apibūdinančius žodžius – lenkimas, kurstymas. Kas vienam gali atrodyti kurstymas, kitam tai bus natūrali bendravimo išraiška. Tokie ganėtinai abstraktūs veiksmažodžiai neleidžia objektyviai identifikuoti provokacinių veiksmų. Tačiau praėjus kuriam laikui, 2006 m. spalio 4 d. kasacinėje nutartyje¹⁸ teismas pasisakė, kad „*provokacija, kaip veika, gali pasireikšti kito asmens lenkimu padaryti konkrečią nusikalstamą veiką jį įtikinėjant, grasinant, šantažuojant, prašant ar naudojant kitus veiksmus, palaužiančius asmens valią ir darančius įtaką jo apsisprendimui elgtis nusikalstamai*“. Čia galime matyti, jog teismas jau bando apibrėžti tam tikras veikimo formas kaip provokacijos išraišką, tačiau paliekama erdvė ir kitokioms interpretacijoms. Tokiu būdu netiesiogiai pripažįstama, kad esti įvairių veiksmų, kurie gali virsti provokacija. Esminis momentas tampa – galimybė asmeniui laisva valia¹⁹ pasirinkti savo elgesio variantą. Iš to galima daryti prielaidą, kad bet kokie veiksmai, ar jie būtų aktyvūs, ar pasyvūs, gali pretenduoti į provokacinę situaciją, jei tik tai apriboja asmenį laisvai, be pareigūnų įsikišimo, pasirinkti kaip jis elgsis. Analizuojant aktualias realijas, galima vis stipriau patikėti, jog pasyvi provokacija, nors tokia Lietuvoje dar nėra pripažįstama, yra klastingesnė, kadangi tai nesujieja su akivaizdžiais teisės

¹⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2001 m. vasario 27 d. kasacinė nutartis Nr. 2K-52/2001.

¹⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006 m. spalio 4 d. kasacinė nutartis Nr. 2K-549/2006.

¹⁹Plačiau žiūrėti: Littman, R.J. Adequate Provocation, Individual Responsibility, and The Deconstruction of Free Will. *Albany Law Review*. Vol. 60.

aktų pažeidimais, aktyviais skatinimais, kurstymais žodžiais, kas objektyviai apčiuopiama. Todėl šią provokacijos formą ypač sunku suvokti ir pripažinti.

Tęsiant Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktikos analizę, vertėtų atkreipti dėmesį į dar vieną nutartį, kurioje teismas nebekomentuoja pačios provokacijos sampratos, tačiau reikšmingai pasisako apie tai, kad vertinant, ar veiksmai yra provokaciniai, nereikia apsiriboti tiesioginiu modelio veikimo būdu, būtina įvertinti pagrindą, dėl kurio inicijuojami imitaciniai veiksmai. Žinoma, jei yra pagrindas manyti, jog asmuo rengėsi daryti nusikalstamą veiką, būtina įvertinti, ar rengimasis būtų neabejotinai peraugęs į nusikalstamą veiką be pareigūnų įsikišimo²⁰. Svarbu, jog teismas atkreipė dėmesį, jog būtina atsižvelgti į visą imitacinių veiksmų grandinę: nuo šių veiksmų inicijavimo iki jų užbaigimo, nes tik tokiu atveju galima objektyviai spręsti apie provokacijos prielaidas ir kuomet jos pasireiškė bei ar turėjo įtakos asmens apsisprendimui. Tai ilga veiksmų eilė, leidžianti spręsti apie veiksmų teisėtumą ir kitų reikalavimų atitiktį, kas bus kalbama tolimesniame skyriuje.

Vėliau Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus septynių teisėjų kolegija 2011 m. vasario 22 d. nutartimi²¹ nurodė, kad „*Provokacija yra tada, kai asmuo nesirengė daryti nusikaltimo, o teisėsaugos pareigūnai sukurstė asmenį padaryti nusikaltimą*“. Tad šioje nutartyje akcentuojami aktyvūs pareigūnų veiksmai, be kurių asmuo nebūtų nusikaltęs. Kita vertus, įsigilinus į sakinį, cituotą iš Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutarties, reiškia, kad provokacija pasireiškė tuo, jog prieš asmenį buvo imtasi imitacinių veiksmų, nors informacija, kurios pagrindu jų buvo imtasi, objektyviai nebuvo patikrinta. Sektų, kad iš principo tie veiksmai neteisėti, kadangi nebuvo pagrindo jų inicijuoti – pirminiai duomenys nepatikimi, todėl veiksmai tuoj pat turi būti nutraukiami, o ne tęsiami, siekiant asmenį „privesti“ prie nusikalstamos veikos darymo.

Toje pačioje nutartyje teismas atkreipė dėmesį į itin aktualų ir praktikoje dažnai pasitaikantį provokacinį atvejį, ką baigiamojo darbo autorius vadintų pasyvia provokacija, kuomet imitaciniai veiksmai tęsiami tol, kol asmeniui pradeda grėsti sunkesnė atsakomybė už veikas, kurių per ilgesnį laiko tarpą padaroma daugiau arba veiksmai, atlikti per ilgą laiko tarpą, perauga į vienos veikos stambų mastą. Teigtina, kad laiko tarpas yra reikšmingas veiksnys, turintis įtakos provokacijai iššaukti. Todėl sutiktina su teismo pozicija, kad imitaciniai veiksmai turi būti atliekami tik tokį laiko tarpą, kuris padėtų atskleisti nusikalstamą veiką, o ne skatinti „savo

²⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus plenarinės sesijos teisėjų kolegijos 2009 m. kovo 5 d. nutartis Nr. 2A-P-2/2009.

²¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus išplėstinės septynių teisėjų kolegijos 2011 m. vasario 22 d. kasacinė nutartis Nr. 2K-7-86/2011.

palaikymu“ toliau nusikalsti. Per ilgas imitacinių veiksmų tęsimas vienareikšmiškai suponuoja provokaciją.

Viename naujesnių savo sprendimų, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas 2012 m. gegužės 29 d. nutartyje²² tik patvirtino pirmiau minėtas provokacijos išraiškas, išskirdamas privačių asmenų veiksmus, kurie gali būti pripažinti provokacija, jei tie asmenys veikia kontroliuojami bei prižiūrimi pareigūnų ir skatina nusikalsti asmenį, apie kurio nusikalstamą veiką jokių konkrečių duomenų neturima. Ne veltui atkreipiamas dėmesys į privačius asmenis, kurie tampa imitacinių veiksmų vykdytojais, kadangi šie, baigiamojo darbo autoriaus nuomone, potencialūs provokatoriai, nes paprastai jie nėra apmokomi tokiems veiksmams ir elgiasi nenuspėjamai. Svarbus aspektas ir tai, kad tokie asmenys būna priklausomi nuo pareigūnų, kurie, dažną kartą naudodamiesi asmens teisiniu neišmanymu, reikalauja iš jo tokių veiksmų, kurie provokuoja asmenį, kuris galbūt atsisakė savo nusikalstamų kėslių, tačiau dėl privataus asmens (paraginto pareigūnų) aktyvių, kurstančių ar kitokių lenkimo pobūdį turinčių veiksmų išprovokuojamas nusikalsti. Nepaisant to, kad pareigūnas ne tiesiogiai atlieka slaptus veiksmus, tačiau jų pagalba veiksmus atliekančiam asmeniui peržengus modelio ribas, būtų laikoma provokacija (*Ramanauskas prieš Lietuvą*²³).

Minėtose nutartyse teismas konkrečiai įvardija veiksmus, kurie pripažintini provokacija, tačiau tuo pačiu palieka terpe praplėsti šią sampratą („*ar naudojant kitus veiksmus, palaužiančius valią ir darančius įtaką jo apsisprendimui elgtis nusikalstamai*“). Panašu, kad Lietuvos Aukščiausiasis Teismas ima vis išsamiau ir plačiau interpretuoti provokacijos sampratą nei ji buvo suprantama tradiciškai. Manytina, kad toks teismo, kuris sprendžia teisės taikymo ir aiškinimo klausimus, požiūris tampa teigiama atsvara neteisėtiems – provokaciniams pareigūnų veiksmams. Pirmiau minėtose bylose vartotos provokacijos sąvokos ir reiškimosi būdai cituojami ir tolimesnėje praktikoje²⁴. Tačiau atkreipiamas dėmesys, kad pasyvios provokacijos aiškinimų teismų praktikoje dar nėra, nors, kaip bus matyti, doktrininiame lygmenyje šią formą pradedama analizuoti.

Kalbant apie provokacijos vystymąsi Lietuvos teismų praktikoje, būtina paminėti dar keletą Lietuvai reikšmingų EŽTT sprendimų, t.y. *Ramanauskas prieš Lietuvą*, *Malininas prieš*

²² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2012 m. gegužės 29 d. kasacinė nutartis Nr. 2K-284/2012.

²³ Europos Žmogaus Teisių Teismo 2008 m. vasario 5 d. sprendimas byloje *Ramanauskas prieš Lietuvą*, pareiškimo Nr. 74420/01.

²⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2009 m. gruodžio 29 d. kasacinė nutartis Nr. 2K-493/2009, 2012 m. balandžio 26 d. kasacinė nutartis Nr. 2K-156/2012, 2012 m. gegužės 29 d. kasacinė nutartis Nr. 2K-284/2012, 2013 m. vasario 12 d. kasacinė nutartis Nr. 2K-89/2013 ir t.t.

*Lietuvą*²⁵, *Lalas prieš Lietuvą*²⁶ kurie neišvengiamai padarė įtaką opių provokacinių situacijų sprendimams teigiama linkme.

Būta ir daugiau kreipimūsi į EŽTT dėl galimos provokacijos, įvykdytos Lietuvos pareigūnų ar jų pagalba privačių asmenų, tačiau, priešingai nei kitose bylose, paminėtuose sprendimuose buvo pripažinti pažeidimai Konvencijos 6 straipsnio 1 dalies kontekste. Šios bylos kaip pavyzdžiai, aiškinant provokacijos sampratą, cituojamos ir kitose bylose, atkreipiant dėmesį į asmenų, veikiančių pagal modelį, provokacinius veiksmus bei į tai, ar teismai išsamiai išnagrinėjo nuteistojo argumentus dėl provokacijos. Verta atkreipti dėmesį į tai, kaip vis tik teismas interpretavo provokacijos išraišką konkrečiu atveju.

Ramanauskas prieš Lietuvą byloje, teismas provokavimo, pažeidžiančio 6 straipsnio 1 dalį, koncepciją apibūdino kaip besiskiriančią nuo teisėtų slaptų metodų naudojimo baudžiamuosiuose tyrimuose. Pabrėžia, kad pirmojo atžvilgiu turi būti tinkama apsauga nuo piktnaudžiavimo, kadangi įrodymų, gautų sukursčius policijai, naudojimo negalima pateisinti viešuoju interesu. Toje pačioje byloje teismas kurstymą laiko atvejus, kai pareigūnai, nepaisant to, ar jie yra saugumo pajėgų atstovai, ar asmenys, veikiantys pagal savo instrukcijas, neapsiriboja iš esmės pasyviu nusikalstamos veikos tyrimu, bet daro subjektui tokią įtaką, kad jis sukurstomas padaryti nusikaltimą, kurio priešingu atveju nebūtų padaręs, siekdami įrodyti nusikaltimą, t.y. pateikti įrodymus ir pradėti baudžiamąjį persekiojimą. Svarbu pasakyti, kad Didžioji teisėjų kolegija, kurią sudaro septyniolika teisėjų, vienbalsiai nusprendė esant pažeidimui šioje byloje. Kitoje komentuotinoje bylos fabuloje - *Malininas prieš Lietuvą*, slapto agento veiksmai, būtent, pasiūlymas didelės pinigų sumos pareiškėjui, teismo pripažinti provokaciniais veiksmais. Teismo nuomone, policijos vaidmuo nuo slaptųjų agentų buvo išplėstas iki „agentų provokatorių“. Todėl teismas priėjo išvados, kad pareigūnai ne „prisijungė“ prie jau daromo nusikaltimo, o sukurstė jį padaryti. Analogišką sprendimą teismas priėmė ir byloje *Lalas prieš Lietuvą*. Galima sakyti šių sprendimų pagrindu imta vis garsiau gvildinti provokacijos atvejus, kas priverčia teisėsaugos institucijas atidžiau kontroliuoti specialias užduotis vykančius asmenis, o teismus - išsamiau nagrinėti galimai provokacinius atvejus.

Tai, kad Lietuvoje provokacijos sampratos ir turinio klausimas imamas domėn kaip opi, tačiau intensyviai nagrinėtina problema, parodo ir naujausia Lietuvos Aukščiausiojo Teismo biuletenyje²⁷ publikuota EŽTT sprendimų analizė, susijusi su provokavimo atribojimu nuo teisėto nusikalstamo elgesio imitavimo. Apžvalgoje paminėta viena naujesnių EŽTT praktikos bylų –

²⁵ Europos Žmogaus Teisių Teismo 2008 m. spalio 1 d. sprendimas byloje *Malininas prieš Lietuvą*, pareiškimo Nr. 10071/04.

²⁶ Europos Žmogaus Teisių Teismo 2011 m. kovo 1 d. sprendimas byloje *Lalas prieš Lietuvą*, pareiškimo Nr. 13109/04.

²⁷ Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimų santraukos. *Teismų praktika*. 2013, Nr. 38.

*Barnikova prieš Rusiją*²⁸, kuri patraukė dėmesį, kadangi joje pastebėti prieš tai neminėti kriterijai dėl tariamos provokacijos vertinimo materialiuoju ir procesiniu aspektais. Dėstant detaliau, reiktų aptarti kiekvieną jų. Anot EŽTT, *materialusis* provokacijos kriterijus (principas) reiškia, jog esant skundai dėl provokacijos, teismas turi 1) mėginti nustatyti, ar nusikalstama veika būtų padaryta nebuvus institucijų (pareigūnų) įsikišimo; 2) spręsti, ar tyrimas buvo „iš esmės pasyvus“, vertindamas slaptos operacijos objektyvias priežastis bei veiksmus atlikusių pareigūnų elgesį. Taip pat turėtų vertinti, ar buvo pagrindas įtarti, kad asmuo dalyvauja nusikalstamoje veikloje bei ar linkęs nusikalsti. Pastebėtina, kad, jeigu asmuo praeityje buvo teistas, tai savaime nėra pagrindas įtarti jam vykdant nusikalstamą veiką; 3) įvertinti momentą, kuriuo institucijos pradėjo slaptus veiksmus, būtent, ar slapsti agentai tik „prisijungė“ prie nusikalstamų veiksmų, ar vis tik juos išprovokavo; 4) nagrinėti, ar asmeniui buvo daromas spaudimas imtis nusikalstamų veiksmų. Pareigūnų veiksmai laikytini nebe pasyvūs tuomet, kai pareigūnas imasi iniciatyvos susisiekti su pareiškėju, imasi pasiūlymo atnaujinimo nepaisant to, kad pirmiau asmuo atsisakė veikti pagal aptartą pasiūlymą, primygtinai ragina asmenį imtis nusikalstamų veiksmų, kelia nepadoriai didesnę už vidutinę rinkoje esančią kainą. Pastebėtina, kad EŽTT nurodė, jog, vertinant pirmiau paminėtus kriterijus, pareiga įrodyti, kad provokacijos nebuvo, tenka kaltinimą palaikančiai proceso šaliai. Išimtis numatoma tik tuomet, jei kaltinamojo argumentai išvis neįtikinami. Taip pat teismas pastebi, kad tinkamiausia slaptų veiksmų kontrolės priemonė būtų teismo priežiūra.

Kaip minėta, teismas išskiria antrą kriterijų (principą) – *procesinį*. Teismas pastebi, kad procesinis aspektas esti būtinas nagrinėjant skundą dėl provokacijos. Vertinant šiuo kriterijumi, teismas turi įsitikinti, kad nacionaliniai teismai turi galimybę nagrinėti tokį skundą tokiu būdu, kuris yra suderinamas su teise į teisingą bylos nagrinėjimą. Teismas turi įsitikinti, ar skundas pakankamai pagrįstas argumentais dėl provokacijos ir ar tai esminis gynybos argumentas pagal nacionalinę teisę. Anot teismo, svarbu, ar motyvai, kuriais grindžiamas skundas, suteikia pagrindą pašalinti įrodymus bei ar sukelia analogiškus padarinius. Nors teismas suformavęs praktiką, kad nacionalinės institucijos pačios sprendžia, kokią procedūrą turi taikyti teismai esant gynybos pozicijai dėl provokacijos, vis tik tokiam procesui teismas kelia tam tikrus reikalavimus, būtent, toks procesas turi būti grindžiamas rungimosi principu taip pat jis turi būti kruopštus, išsamus, leidžiantis įtikinamai išspręsti provokacijos klausimą. Tokio proceso metu tarp šalių būtina užtikrinti lygiateisiškumo principą. Šiame kontekste būtina pasakyti, kad minėtas kriterijus svarbus ir tuomet, kai valstybės institucijos neatskleidžia slaptų veiksmų metu gautos informacijos deklaratyviai motyvuojant viešuoju interesu. Čia teismas nurodo, kad vis tik informacija,

²⁸ Europos Žmogaus Teisių Teismo 2010 lapkričio 4 d. sprendimas byloje *Barnikova prieš Rusiją*, pareiškimo Nr. 18757/06.

reikalinga gynybai turi būti pateikta. Išskyrus atvejus, kai egzistuoja svarus viešojo intereso konkuravimas. Teismas tokios pozicijos laikosi griežtu tonu, aiškindamas, kad net tuo atveju, kai atitinkama informacija nėra kaltinimo pateikiamos bylos dalis ir nėra pripažinta įrodymais, teismo pareiga išnagrinėti provokacijos versiją bei užtikrinti viso proceso teisingumą: visa reikšminga informacija, ypač dėl tariamų įtarimų apie ankstesnį pareiškėjo elgesį, būtų viešai pateikta bylą nagrinėjančiam teismui ar patikrinta vadovaujantis rungimosi principu. Be kita ko, teismas pabrėžia, kad asmens prisipažinimas dėl jam reiškiamų kaltinimų neatleidžia bylą nagrinėjančio teismo nuo pareigos išnagrinėti argumentus dėl provokacijos.

Iš viso, kas išdėstyta, matyti akivaizdus provokacijos sampratos plėtimas. Pastebima, kad asmuo, kuris yra išprovokuotas, įgyja vis stipresnę poziciją ginant savo teises nesąžiningame teisės saugos institucijų sukurtame žaidime. Formuojasi stipri ir nuosekli teismų praktika, apibrėžiami konkretūs kriterijai, kuriais galima vieningai vadovautis atribojant teisėtus pareigūnų veiksmus nuo provokacijos.

Kaip matyti iš šio poskyrio, provokacijos samprata įstatyminiu lygmeniu apibrėžta tik anksčiau galiojusiam Operatyvinės veiklos įstatyme ir nei kiek nepakeista perkelta į Kriminalinės žvalgybos įstatymą. Nors toks perrašymas, viena vertus, vargu, ar leidžia teigti apie įstatymo leidėjo funkcionalumą, vertinant socialinių santykių pokyčius, kita vertus, abejotina ar įmanoma apibrėžti provokacijos sampratą taip, kad ji apimtų visas įmanomas provokacines situacijas. Tokiu būdu netiesiogiai įstatymą aiškinti pavesta teismams, kurie ir turi galutinį žodį sprendžiant, ar asmuo buvo išprovokuotas. Tad teismai, vertindami ir aiškindami slaptus veiksmus, plėtoja teismų praktiką, formuodama kriterijus, leidžiančius rasti takoskyrą tarp teisėto ir neteisėto veiksmo. Šiandien galima pasakyti, kad, nors provokacijos samprata dar nėra, ir, matyt, nebus vienalytis apibrėžimas, EŽTT ir Lietuvos teismai jau pakankamai tvirtai vadovaujasi tam tikrais kriterijais, kurie padeda atskleisti, ar asmuo buvo išprovokuotas.

1.2. Provokacijos apibrėžtis baudžiamojo proceso teisės doktrinoje

Suprantama, kad baudžiamojo proceso moksle nėra ir, matyt, niekada nebus vienalytės provokacijos sampratos. Tam įtaką daro skirtingos šalių tradicijos, nuostatos bei kultūros. Tačiau šiame skyrelyje pateiktinos įvairios įžvalgos, kurias analizuojant siekiama prieiti atitinkamų apibendrinimų, leidžiančių į provokacijos reiškinį pažvelgti platesniu spektru.

Teigiama²⁹, kad provokacijos apraiškos yra tokios senos kaip Rojaus sodas, uždraustas vaisius ir žaltys – gundytojas. Tad net nuo Ievos ir Adomo laikų, kuomet žaltys pasiūlė (sukurstė) Ievai suvalgyti obuolį nuo uždrausto medžio, galima kalbėti apie provokaciją. Tokios provokacijos ištakos byloja apie minėtas žmogaus prigimtines silpnybes, kuriomis pasinaudojus galima išprovokuoti praktiškai kiekvieną žmogų.

Kalbant apie vėlesnius laikus, vieni autoriai svarstymus apie provokaciją renkant įrodymus baudžiamajoje byloje išvelgia nuo XIX amžiaus antros pusės³⁰. Kiti, kaip antai R. J. Allenas³¹ apie provokaciją, kurią jie apibrėžia kaip „pagavimas spąstuose“ (angl. „*entrapment*“), pradeda kalbėti nuo 1932 m., po *Sorrells prieš Jungtinę Amerikos Valstiją* byloje priimto sprendimo, kuriuo teismas pripažino asmenį buvus išprovokuotą. Galime matyti, kad provokacija, kaip neleistinas veikimo būdas, darantis aktyvią ar pasyvią įtaką asmeniui nusikalsti, o vėliau už tai siekiant jį nubausti, pastebėtas ganėtinai seniai. Ši problema ypač išryškėja susiduriant su ypatingai sunkiais ar latentiniais nusikaltimais, kuriuos išaiškinti pasitelkiami slapti veikimo būdai. Valstybės teisėsaugos institucijos imdamosi tirti labai sunkius nusikaltimus, dažniausiai pateisina savo veiksmus principu „tikslas pateisina priemones“, tačiau, daugėjant pažeidimų taikant slaptas priemones, imta diskutuoti ir mokslinėje literatūroje, kas laikytina provokacija („spąstais“), kur riba tarp asmens norų, troškimų ir nusikalstamų veiksmų³².

Mokslininkai, kalbėdami apie provokacijos problematiką, dažniausiai pasitelkia tarptautinius arba tarptautinio pobūdžio nusikaltimus, kuriuose, galima sakyti, yra provokacijos ištakos. Analizuojant užsienio ir Lietuvos autorių darbus, pastebima, kad atkreipiamas dėmesys į tokius nusikaltimus kaip prekyba žmonėmis, narkotikų prekyba bei terorizmas. Nesiginčytina, kad pastarieji nusikaltimai turi ypatingą reikšmę tarptautinėje erdvėje, kadangi valstybės vienijasi ir kovoja prieš šių reiškinių plitimą. Dažną kartą valstybės būtent tuo motyvuoja neteisėtą pareigūnų (slaptų agentų) veikimą arba neveikimą (provokaciją). Tačiau kyla klausimas, ar tokių veiksmų tikisi tarptautinė bendruomenė sutikdama kovoti su minėtais nusikaltimais? Tokiu atveju, kai asmuo yra ypač sužavėtas nusikalstamo elgesio ar nusikalstamų ketinimų iki jam buvo suteikta „proga“ pažeisti teisę, asmuo nėra laikomas išprovokuotas³³. Tačiau, jei asmeniui yra sukuriama

²⁹ Dillof, A.M. Untravelling unlawful entrapment. *The Journal of Criminal Law & Criminology*. Vol. 94, No. 4, p. 827, DeFeo, M. A. Entrapment as A Defense to Criminal Responsibility: Its History, Theory and Application. *University of San Francisco Law Review*. Vol. 1, p. 244.

³⁰ Jurka, R. Provokacija kaip priemonė renkant įrodymus baudžiamajame procese. *Jurisprudencija*. 2013, 20(1), p. 249–265, Marcus, P. The Development of Entrapment Law. *The Wayne Law Review*. Vol. 33, No. 1, p. 5.

³¹ Allen, R. J., Luttrell, M., Kreeger, A. Clarifying entrapment. *The journal of criminal law & criminology*. Vol. 89, No. 2, p. 408.

³² Gottfried, D. J. Avoiding the Entrapment Defense in a Post-9/11. *FBI Law Enforcement Bulletin*. 2012, Vol. 81, Issue 1, p. 25-35.

³³ Williams, J. B. Entrapment – a Legal Limitation on Police Techniques. *Journal of Criminal Law & Police Science*. 1957, Vol. 48, p. 344-345. Cituota iš Jurka, R. Provokacija kaip priemonė renkant įrodymus baudžiamajame procese. *Jurisprudencija*, 2013, 20(1), p. 249–265.

dirbtina terpė nusikalsti, t.y. suteikiama parama ir pagalba, tai argi tokiu būdu nėra kuriama „nusikaltimų pramonė“³⁴. Minėtu pagrindu netgi kalbama apie „spąstų doktriną“³⁵. Nustačius, kad agentai veikė aktyviai ir kurstė asmenį padaryti nusikalstamą veiką, nepaisant to, kad jis ją įvykdė, yra pagrindas jį išteisinti, kadangi buvo išprovokuotas nusikalsti. Yra manančių, kad slaptos operacijos glaudžiai siejasi su sąmokslo, manipuliacijomis, kurstymu, privataus gyvenimo suvaržymu, net šnipinėjimu³⁶. Tikriausiai šios sąsajos nestebina, nes juk slaptų veiksmų tikslas ir yra išaiškinti nusikalstamas veikas dar jų neįvykdžius arba įvykdžius, tačiau siekiant jas išaiškinti pasitelkiant slaptus veiksmus. Tad natūralu, kad dažną kartą slapti agentai „persistengia“, t.y. peržengia imitacinių veiksmų ribas ir tampa agentais provokatoriais.

Pirmiau pateikti pamąstymai apie provokaciją išties turi neigiamą atspalvį. Doktrininiame diskurse vyrauja nuomonė, jog provokacija ne tik, kad netoleruotina, bet ir smerktina. Baigiamojo darbo autoriaus nuomone, reiktų sutikti, kad provokacija negali būti priemonė apsaugoti visuomenę nuo nusikalstamų veiksmų. Jei valstybės institucijos kas kartą tirdamos nusikalstamas veikas pamins bet kokią toleranciją žmogaus teisėms, vargu ar galima bus tikėtis visuomenės pagarbos. Greičiau priešingai, galima pasiekti neigiamą efektą, todėl provokacijos reiškinys teisingumo sistemoje neturėtų būti pateisinamas. Tuo tarpu imitaciniams veiksmams turi būti keliami griežti reikalavimai, o jų seka turėtų būti kontroliuojama sukuriant objektyvią sistemą.

Štai Lietuvos baudžiamojo proceso moksle autoriai diskutuoja, kelia problematikas dėl žmogaus teisių į teisingą procesą varžymo³⁷, kai agentai provokatoriai veikia pernelyg aktyviai, analizuoja provokacijų formas³⁸ ir jų prevenciją.

Atkreipiamas dėmesys, kad dar 2000 m. G. Goda, rašydamas straipsnį „Agento provokatoriaus veikla ir žmogaus teisė į sąžiningą procesą“, aptaręs Konstitucinio Teismo bei EŽTT praktiką, pateikė nuomonę, kad turi būti tobulintinas modelio reglamentavimas, jog nebūtų padaryti panašaus pobūdžio Konvencijos pažeidimai kaip minėtoje Teixeira de Castro byloje. Būtent, anot autoriaus, įstatyme turėtų būti įtvirtintos sekančios nuostatos:

³⁴The Harvard Law Review Association. Entrapment through Unsuspecting Middlemen. *Harvard Law Review*. Vol. 95 Issue 5, p. 1123.

³⁵ Plačiau žiūrėti: Snead, C. Neuroimaging, Entrapment, and the Predisposition to Crime. *The American Journal of Bioethics*. 2007, Vol. 7, No. 9, p. 61; Laguardia, F. Terrorists, informants, and buffoons: the case for downward departure as a response to entrapment. *Lewis & Clark Law Review*. Vol. 17:1, p. 172-214.

³⁶Carter, D.A. To Catch the Lion, Tether the Goat: Entrapment, Conspiracy, and Sentencing Manipulation. *Akron Law Review*. 2009, 42, No. 1, p. 143.

³⁷ Goda, G. Agento provokatoriaus veikla ir žmogaus teisė į sąžiningą procesą. *Teisė*. 2000, 37, p. 41.

³⁸ Jurka, R. Provokacija kaip priemonė renkant įrodymus baudžiamajame procese. *Jurisprudencija*. 2013, 20(1), p. 249–265; Jurka, R. Nusikalstamą veiką imituojantys veiksmai: provokacijos formos. *Lietuvos advokatūra*. 2013, Nr. 1 (46), p. 2-7.

1. „Modelis daromas tik iškelus baudžiamąją bylą ir pradėjus parengtinį tyrimą. Atitinkamai ir jo darymo pagrindai, sąlygos ir tvarka turėtų būti reglamentuojami procesiniame įstatyme.“

2. „Teisė sankcionuoti modelį ir kontroliuoti jo eigą turi priklausyti išimtinai teismui.“

3. „Modelio negalima taikyti asmeniui, apie kurio nusikalstamą veiką nėra jokių procesiškai įtvirtintų duomenų.“

4. „Darant modelį, pareigūnų veiksmai negali būti provokuojantys. Inicidyva daryti nusikalstamą veiką turi kilti ne iš pareigūnų, o iš asmens, kurio veiklai apibūdinti daromas modelis.“

Matoma, kad po trylikos metų praktiškai įgyvendintas tik vienas siūlymas – uždrausti provokaciją įstatyminiu lygmeniu. Kitos nuostatos sutinkamos teismų praktikoje, tačiau įstatymo leidėjas įstatyme jų neįtvirtino. Baigiamojo darbo autoriaus nuomone, pritartina G. Godai, kad esminių nuostatų įtvirtinimas įstatyme galbūt padėtų išvengti neteisėtų, provokacinių iniciatyvų, nes šiuo metu, teisėsaugos institucijos gali manipuliuoti įstatymo nuostatomis. Pavyzdžiui, šią dieną galiojančiame Kriminalinės žvalgybos įstatymo 8 straipsnio 1 dalies 1 punkte rasime nuostatą, kad kriminalinės žvalgybos tyrimo vienas iš pagrindų yra turima informacijos apie rengiamą, daromą ar padarytą labai sunkų ar sunkų nusikaltimą arba apie apysunkius nusikaltimus, numatytus atitinkamuose Baudžiamojo kodekso straipsniuose. Komentuojant pastarąją nuostatą, sutiktina su mokslininku ir praktiku G. Goda, kad reiktų apibrėžti įstatyme nuostatą, kad ne tik turint bet kokio turinio ir formos duomenų galima pradėti kriminalinės žvalgybos veiksmus, tačiau būtina tą informaciją patikrinti ir įtvirtinti procesiškai. Deja, tokia nuostata dar nepasiekė įstatymo leidėjo sąmonės.

Vėliau slaptos operacijos ir provokacijos problemą analizavo doc. K. Šimkus³⁹. Autorius teigė, kad net įstatyminiu lygmeniu įtvirtinus provokacijos apibrėžimą kildavę problemų vertinant provokacines situacijas. Kadangi nebuvo vienareikšmės provokacijos supratimo, atsirado daug interpretacijų. Nusikaltimo provokacija buvo aiškinama kaip panaši į kurstymą, tačiau ne tapati jai. Dar buvo teigiama, kad nusikaltimo provokacija – tai kurstymo padaryti nusikaltimą atmaina. Kaip aptarta anksčiau, teismų praktikoje provokacija buvo apibrėžiama kaip asmens lenkimas (kurstymas) padaryti nusikaltimą turint tikslą vėliau susidoroti su juo dėl kurstymo padarytos veikos, sukurstytą asmenį patraukiant baudžiamojon atsakomybėn už jo padarytą veiką. Anot autoriaus, moralės požiūriu, provokacija yra smerktinas elgesys, tačiau jo teigimu, ankstesnis OVI, Baudžiamasis kodeksas bei Baudžiamojo proceso kodeksas nenumatė termino

³⁹Šimkus, K. Nusikalstamos veikos imitacijos modelio ir slaptosios operacijos vieta operatyvinėje veikloje. *Jurisprudencija*. 2003, 42(34), p. 66-67.

„provokacija“. Kartu jie nesiejo su provokacija jokių skirtingų nuo kurstymo padaryti nusikaltimą teisinių nusikaltimo padarymo padarinių nei asmeniui, išprovokavusiam kaltininką, nei nusikaltimą padariusiam asmeniui. Lyg netiesiogiai autorius teigia, kad provokacijos apibrėžimas sukėlė tik sumaištį teisinėje sistemoje. Tarsi kilo nepagrįsti apribojimai, taikant nusikalstamos veikos imitacinius veiksmus. Tačiau vis tik autorius pripažįsta, kad slapti veiksmai turi būti ypač atidžiai sankcionuoti, jog būtų išvengta provokacinių situacijų. Be šiuo metu galiojančiame įstatyme nurodyto ikiteisminio tyrimo teisėjo turinio reikalavimų, K. Šimkus siūlė įtraukti ir tokią būtiną informaciją: *„pirma, slaptosios operacijos turinys ir planas (taip pat atsarginiai variantai, kurie bus panaudoti pasikeitus aplinkybėms), antra, kokie teisės pažeidimai ir kokio masto bus padaromi bei duomenys apie asmenis, kurie juos padarys (ir kiti duomenys pagal nusikalstamos veikos imitacijos modelio teikimo reikalavimus), trečia, būtinos materialinės bei finansinės išlaidos, ketvirta, tikimybės bei rizikos lygis dėl sėkmingos slaptosios operacijos rezultatų“*.

Žinoma, matyt, neįmanoma į nutartį, kuria sankcionuojami slapti veiksmai, įtraukti visas imitacinių veiksmų įmanomas situacijų galimybes, tačiau galima teigti, kad būtų išties naudinga nurodyti konkretų slaptų veiksmų planą ir galimą rizikos lygį. Juk iš šių aplinkybių ikiteisminio tyrimo teisėjas galėtų objektyviau įvertinti slapto veiksmo tikslingumą, jos proporcingumą asmens teisių suvaržymui, taip pat motyvuoti, ar negalima kitais veiksmais pasiekti tokių pačių rezultatų. Tokiu būdu būtų sukurtas ir tam tikras „filtras“, neleidžiantis, jog slapti veiksmai būtų naudojami tam, kad nusikalstama veika būtų „iššaukta“.

Manytina, kad derėtų paminėti ir profesoriaus R. Jurkos analizę dėl provokacijos formų. Toliau dėstomos įžvalgos svarbios, kadangi iki šiol nieks Lietuvoje apie tai nerašė, o autoriaus pateikta analizė yra ypač aktuali dar besiformuojančiai provokacijos sampratai. Straipsnio autorius teigia, kad be visiems aiškiai suvokiamos aktyvios provokacijos, galima laikyti esant ir pasyvią provokaciją, kuri turi lygiai tokią pačią neigiamą reikšmę ir pasekmes baudžiamajame procese renkant įrodymus. Autorius mano, kad *„valstybė, sukurdama minimalios rizikos efektą (iliuziją), reiškianti, kad nesant aktyvios provokacijos požymių asmuo, veikdamas iš anksto teisėsaugos institucijų suplanuotoje dirbtinėje, jau kurį laiką besitęsiančioje situacijos imitacijoje, suvokia, jog ši situacija yra neįprastai patogi elgtis nusikalstamai esant minimaliai rizikai „pakliūti į teisėsaugos rankas“, sąlygoja pasyvios provokacijos požymių atsiradimą“*. Galima prisiminti Lietuvos Aukščiausio Teismo praktikos analizėje pateiktą pavyzdį, kuomet buvo pripažinta, jog per ilgai užsitęsę veiksmai suponuoja provokaciją. Vadinas netiesiogiai pripažįstama, tačiau sprendimuose garsiai nekalbama, jog tai pasyvios provokacijos išraiška.

Akivaizdu, kad kol kas neįprasta girdėti apie pasyvią provokaciją, juk tiek EŽTT, tiek nacionalinių teismų sprendimuose laikomasi pozicijos, jei pareigūnai veikia pasyviai, tai tokie

veiksmai laikomi teisėtais. Tačiau, atkreipiant dėmesį į bendrosios teisės tradicijos šalių doktriną, net ir praktiškai, pastebėtume, kad jie jau ilgą laiką kalba apie įvairias provokacijos rūšis ir formas, veda įvairias teorijas. Kadangi provokacija jau seniai pripažinta kaip problema, todėl siekiama rasti jos sprendimo būdus. Turint tokius palyginimus, pritariama profesoriaus pozicijai dėl pasyvios provokacijos formos, kadangi pareigūnai negali naudotis savo pranašumu ir manipuliuoti asmens silpnybėmis „viliojant“ nusikalsti net pasyviais būdais, t.y. neskatinant, tačiau sukuriant palankias sąlygas veikti pažeidžiant visuomenės saugomus gėrius.

Reiktų turėti galvoje, kad teisėsaugos institucijų atstovams taikant nusikalstamų veiksmų imitavimo modelį, bet nesilaikant jo ribų, pažeidžiama „visuomeninė sutartis“, sukurta tarp valstybės ir jos piliečių tikslu skatinti socialinę naudą, o ne kurti socialinę žalą provokuojant asmenis nusikalsti.

Akivaizdu, kad užsienio autoriai jau seniai plačiai gvildena provokacijos problematiką, jos apraiškas, vertina jos pasekmes. Pastebėtina, kad pateiktos autorių pozicijos leidžia teigti apie platų provokacijos sampratos suvokimą. Šis reiškinys, esant bet kokiai jos formai, laikomas netoleruotinu. Tuo tarpu Lietuvoje nedaug literatūros šiuo klausimu, doktrinoje dar nedaug dėmesio skiriama provokacijos temai. Tačiau vis tik atsiranda aštresnių diskusijų ir platesnių požiūrių į provokacijos reiškinį. Pradedama diskutuoti ir apie pasyvias provokacijos formas, kas suteikia galimybę pradėti plačiau žiūrėti į provokacines situacijas.

1.2.1. Provokacijos rūšys

Lietuvoje dar tik pradžia provokacijos paradigmos, tuo tarpu anglosaksų teisėje provokacija nėra naujas dalykas. Užsienio literatūroje nuo seniai kalbama apie provokaciją, pagal jų terminiją – spąstus, tad norint suvokti provokacijos tendencijas, reiktų apžvelgti ilgą patirtį turinčios teisės sistemos požiūrį į provokaciją ir galimybę tuo pasinaudoti kontinentinės teisės tradicijos šalyse.

Analizuojant užsienio autorių darbus, aptinkama šaltinių⁴⁰, kuriuose yra išskiriami tam tikri teisėtumo principai – „spąstai suklaidinant“ (angl. „*entrapment by estoppel*“), „pagautas leidimu“ (angl. „*entrapment as consent*“), „švariomis rankomis“ (angl. „*entrapment as unclean hands*“). Baigiamojo darbo autoriaus įsitikinimu, tik apie pastarąjį išsireiškimą gali būti kalbama principo pavidalu. Jo turinį sudaro tai, kad tas, kuris atėjo vykdyti teisingumą, turi ateiti „švariomis rankomis“, kas reiškia, kad asmuo atėjęs į teismą kaltinti asmenį padarius nusikaltimą, negali būti

⁴⁰ Carter, D.A. To Catch the Lion, Tether the Goat: Entrapment, Conspiracy, and Sentencing Manipulation. *Akron Law Review*. 2009, 42, No. 1, p. 140-143.

išprovokavęs jį padaryti. Kitu atveju, laikytina, kad teisingumas negali būti vykdomas, jei jis buvo inicijuotas ne pagal teisinį reguliavimą – nešvariomis rankomis. Iš to, kas pasakyta, pagrįstai galima teigti, kad „švarių rankų“ principas laikytinas pamatine nuostata, kurios kontekste gali būti vertintini provokacijos atvejai. Tuo tarpu kiti, anot autoriaus, principai, pagal jo šaltinyje pateiktus pavyzdžius ir aprašymą, labiau panašūs į provokacijos rūšis, kadangi jos leidžia kalbėti apie vienokią ar kitokią provokacijos išraišką. Prie rūšių priskirtina dar viena provokacijos išraiška – „*sentencing entrapment*“⁴¹, kurios minėtas autorius jau nepriskiria prie principų. Nors Lietuvos doktrinoje nekalbama nei apie provokacijos principus, nei apie rūšis, skaitant literatūrą, susidaro įspūdis, kad provokacijos išraiškos glaudžiai siejasi su Lietuvos autorių⁴² minimomis problemomis, kurios pasireiškia atliekant nusikalstamo elgesio imitavimo veiksmus. Todėl šio baigiamojo darbo kontekste svarbu išvesti paralelę tarp jau ilgą laiką užsienyje gyvuojančių provokacijos rūšių ir Lietuvoje keliamų probleminių aspektų.

Pirmiausia derėtų kalbėti apie tokias provokacines situacijas, kai asmuo yra provokuojamas elgtis nusikalstamai iki tokio lygmens, kol pasiekia baudžiamosios atsakomybės laipsnį arba didesnę mastą. Tai yra aktuali problematika, dažną kartą pasitaikanti praktikoje. Štai elementarus pavyzdys – tarkime asmuo prekiauja akcizais apmokestinamomis prekėmis – cigaretėmis. Jo atžvilgiu vykdomi slapti veiksmai – sekimas. Pareigūnai stebi asmenį, mato kaip skirtingi žmonės ateina, išeina, tačiau jų netikrina ir nesiima jokių aktyvių veiksmų užkertant kelią daromiems pažeidimams iki tol, kol yra pakankamai pagrindo manyti, kad asmens, kurio atžvilgiu taikomi slapti veiksmai, turimas cigarečių kiekis viršys 250 MGL, t.y. tokiu atveju asmuo bus patrauktas baudžiamojon, o ne administracinėn atsakomybėn. Toks atvejis atitiktų provokacijos rūšį - „*sentencing entrapment*“, kai pareigūnai siekia asmenį nubausti kuo griežčiausia bausme už veiksmus, kuriems laiku neužkirto kelio⁴³. Vedant paralelę su Lietuvos teismų praktikoje apibrėžiamais provokacijos atvejais, pamatytume aptariamą provokacijos rūšies analogą. Kas lig šiol pakankamai aktyviai reiškiasi Lietuvoje. Šios neigiamos praktikos priežastimi galima įvardinti autoriaus A. Ashwortho⁴⁴ minimą „policininkų kultūrą“, kuri institucijoje įsivyrąja ir tampa norma. Tačiau ši kultūra suponuoja neetišką elgesį, kuriuo pareigūnai rodo nederamą nepagarbą piliečiams bei varžo ar kitaip pažeidžia žmonių teises.

⁴¹ Šis terminas pažodžiui į lietuvių kalbą galėtų būti verčiamas kaip provokacija siekiant griežtesnės atsakomybės. Tačiau dėl aiškumo bei tikslumo, tekste bus naudojamas angliškas terminas.

⁴² Goda, G. Agento provokatoriaus veikla ir žmogaus teisė į sąžiningą procesą. *Teisė*. 2000. Nr. 37, p. 34-42.

⁴³ Abelson, D. Sentencing Entrapment: an Overview and Analysis. *Marquette Law Review*. 2003, 86, No. 4, p. 773-795; Witten, T.E. Sentence Entrapment and Manipulation: Government Manipulation of the Federal Sentencing Guidelines. *Akron Law Review*. Vol. 29:3, p. 716-717.

⁴⁴ Ashworth, A. *The Criminal Process*. Oxford: Clarendon press, 1995, p. 75-78.

Tęsiant „*sentencing entrapment*“ analizę, šią provokacijos rūšį galima rasti pavadintą įvairiais epitetais⁴⁵, kaip antai: „bausmės manipuliacija“, „valstybės manevras, siekiant padidinti nusikaltimo sunkumą“, „bausmės eskalavimas“, „valstybės veiksmai, kurie priveda įtariamąjį prie nusikaltimo“ ir kt. Skaitant literatūroje pateiktus šios provokacijos rūšies sinonimus, pasitelkiant lingvistinį aiškinimo metodą, susidaro įspūdis, kad šis reiškinys išties įgijęs neigiamą prasmę. Ir išties, grįžtant prie minėtų situacijų, ar galima teigti, kad valstybė užkardo nusikaltimą, jei ji pasyviai stebi situaciją iki tol, kol bus apsinkinta asmens teisinė padėtis ir jam grės didesnė bausmė. Tai, kad valstybė turi pasmerkimo galią, jai nėra suteikiama prerogatyva kurti nusikaltimus, kuriems galima buvo užkirsti kelią. Anot J. B. Williams⁴⁶, tai kūrimas iš asmens nusikaltėlio laukiant, stebint ir nieko nedarant, jog asmuo nenusikalstų.

Kita provokacijos rūšis – „*spūstai sukklaidinant*“⁴⁷, galėtų būti apibūdinama kaip situacija, kurios metu pareigūnas sukklaidina asmenį, kuris yra jų žinioje, dėl tam tikros įstatymo normos interpretacijos ar netgi užtikrina, kad dėl tam tikrų veiksmų jis nesusilauks jokios atsakomybės ir tokiu būdu išprovokuoja asmenį nusikalsti. Šis atvejis skiriasi nuo pirmosios rūšies tuo, kad tai daroma atvirai, nesitelkiant imitacinių veiksmų, tačiau pasiekiamas lygiai toks pat rezultatas – asmuo išprovokuojamas nusikalsti. Nustatant šią provokacijos rūšį, turi būti atsižvelgta į tam tikrus kriterijus, kurie buvo išskirti vienoje bylų⁴⁸ Jungtinėse Amerikos Valstijose. Būtent: 1) turi būti nustatyta, kad teisėsaugos atstovai pasakė asmeniui, jog nusikalstami veiksmai yra teisėti; 2) asmuo patikėjo pareigūnų žodžiu; 3) asmens tikėjimas buvo pagrįstas; 4) suteikiant asmeniui tokį pasitikėjimą, pareigūnas buvo nesąžiningas. Autorius A. Rosmarino⁴⁹, apžvelgdamas šios provokacijos rūšį, ypatingą dėmesį skiria sulaikymams dėl marichuanos laikymo. Čia pateikta ir reali situacija, kurią paanalizavus, susidarys aiškesnis vaizdas, kaip vis tik realiai atrodo ši provokacijos rūšis. Štai asmenį, važiuosį automobiliu, sustabdo policijos pareigūnai ir paprašo parodyti viską, ką turi neteisėto. Taip pat priduria, kad, jei šis asmuo turi nedidelį kiekį, tuomet nieko blogo nenutiks (angl. *there'd no problem*). Šiam parodžius ką turi (narkotinių medžiagų), jis buvo iškart suimtas. Vargu, ar tokius pareigūnų „gudravimus“ galima vadinti teisėtais. Bet ar galima vadinti provokacija? Pastebėtina, kad šiuo atveju nebuvo naudojami jokie slapti veiksmai, paprasčiausiai asmuo „pagautas“ dėl pasitikėjimo pareigūnų žodžiu. Vien tai, kad tokio pobūdžio

⁴⁵ Carter, D. A. To Catch the Lion, Tether the Goat: Entrapment, Conspiracy, and Sentencing Manipulation. *Akron Law Review*. 2009, 42, No. 1, p. 136-137.

⁴⁶ Williams, J. B. Entrapment – a Legal Limitation on Police Techniques. *Journal of Criminal Law & Police Science*. 1957, Vol. 48, p. 343-348.

⁴⁷ Stevenson, D. Entrapment by numbers. *University of Florida Journal of Law & Public Policy*. Vol. 16, No. 1, p. 54-67.

⁴⁸ *Jungtinės Amerikos Valstijos prieš. Levin*, 973 F.2d 463, 468 (6th Cir. 1992). Cituota iš Rosmarin, A. The Phantom Defense: The Unavailability of The Entrapment Defense in New York City „Plain View“ Marijuana Arrests. *Journal of Law and Policy*. 2012, Vol. 21, No. 1, p. 220.

⁴⁹ Žr.: ten pat., p. 219-222.

pareigūnų nesąžiningas veikimas pripažįstamas provokacija, Lietuvoje, matyt, dar nėra suvokiamas dalykas, greičiau praktika. Sunku būtų surasti ir analogų minėtai situacijai. Tačiau, manytina, kad paralelę galima vesti su tokiomis aplinkybėmis, kai pareigūnai, siekdami išsiaiškinti nusikalstamas veikas, tam tikriems asmenims žada, jog šie išvengs atsakomybės arba jiems siūlys sąlyginai nedidelę bausmę už padarytą veiką, jei jie atskleis, papasakos jiems žinomą informaciją. Teigtina, kad praktikoje pasitaiko tokių situacijų, kurios tarsi prilygtų aptariamai provokacijos rūšiai, žinoma, tik tokiu atveju, kai pareigūnas neištesė duoto žodžio.

Galiausiai kalbama ir apie tokią rūšį kaip „*pagautas leidimu (sutikimu)*“⁴⁹. Tokia rūšis pasireiškėtu tuomet, kai, pavyzdžiui, sudaromos dirbtinės sąlygos palankios nusikalsti. Modeliuojant tokią situaciją, puikiai atitiktų sekantis pavyzdys. Tarkime, kad ant prekystalio, paliekama didelė pinigų suma, o pardavėjas nueina šalin. Be kita ko, paliekamas automobilis šalia išėjimo su rakteliais, kad asmeniui būtų nesunku pabaigti nusikalstamą veiką – užvaldyti svetimą turtą. Tokiu atveju kyla klausimas, ar vis tik nebuvo pasinaudota žmogui būdinga silpnybe – godumu ir ar tikrai ne tos dirbtinės sąlygos privertė asmenį nusikalsti. Nors minėta situacija iš pirmo žvilgsnio utopinė, neabejotina, kad dažną kartą slapti agentai, pasinaudodami būtent žmogišku silpnumu, sukursto padaryti nusikalstamą veiką, sukurdami jiems ypač palankias dirbtines sąlygas.

Užsienio autorių pateiktos ir jų praktikoje įgijusios prasmę provokacijos rūšys yra suprantamos itin plačiai. Susidaro vaizdas, kad bet kokie nesąžiningi pareigūnų veiksmai gali būti laikytini provokacija. Nieks negalėtų paneigti, kad Lietuvoje dažną kartą pasitaiko ir nesąžiningų nusikalstamų veikų tyrimų būdų, kurie, anot užsienio autorių bei praktikų, galėtų būtų priskirtini vienai iš provokacijos rūšių, tačiau šiai dienai sunku būtų įsivaizduoti, jog Lietuvoje būtų adaptuotos visos minėtos provokacijos rūšys. Nors, kaip buvo matyti iš analizės, kai kurios išskiriamos provokacijos rūšys atitinka Lietuvoje pripažįstamas provokacines situacijas.

1.2.2. Subjektyvusis ir objektyvusis testai

Iš pirmiau esančio skyrelio matyti, kad provokaciją ir teisėtus pareigūnų veiksmus skiria plonytė linija, todėl ją brėžiant turi būti nustatyta, kuo reikalinga vadovautis. Vertinant šių dalykų takoskyrą, daugelis autorių⁵⁰ kalba apie subjektyviųjų bei objektyviųjų kriterijų testą, kuriais vadovaujamosi ir teisminėje praktikoje. Derėtų plačiau aptarti kiekvieną jų, siekiant suvokti kitų

⁴⁹ Carter, D. A. To Catch the Lion, Tether the Goat: Entrapment, Conspiracy, and Sentencing Manipulation. *Akron Law Review*. 2009, 42, No. 1, p. 143-149; Stevenson, D. Entrapment by numbers. *University of Florida Journal of Law & Public Policy*. Vol. 16, No. 1, p. 16-67.

– bendrosios teisės tradicijos šalių patirtį ir analizuoti galimybes šią teigiamą patirtį panaudoti savoje šalyje.

Pradedant nuo **subjektyvaus testo**, šis atsako į esminį klausimą, ar asmuo buvo linkęs nusikalsti, ar vis tik buvo sukurstytas nusikalsti. Vienoje byloje⁵¹ buvo išskirti faktoriai, leidžiantys nustatyti asmens polinkį nusikalsti: 1) asmens charakteris ir reputacija; 2) ar iniciatyva dėl nusikalstamo elgesio kilo iš pareigūnų pusės; 3) ar asmuo sutiko daryti nusikaltimą dėl materialinės naudos; 4) asmens nenoras nusikalsti įveiktas pareigūnų įtikinėjimo veikti nusikalstamai; 5) valstybės inicijuoto skatinimo elgtis vienaip ar kitaip priešingumas. Nors minėti faktoriai leidžia bent orientuotis, į ką turėtų būti atsižvelgta vertinant polinkį nusikalsti, jie turi vertinamąjį pobūdį, kuris, matyt, neleistų objektyviai įvertinti subjektyviojo testo rezultatų.

Anot subjektyviojo testo pasekėjų, tik nesant išankstinio polinkio nusikalsti būtų galima kalbėti apie asmens išprovokavimą. Šiame kontekste nepritartina tokiai pozicijai, kadangi slapta operacija paprastai pagrįsta dirbtinėmis sąlygomis, siekiant asmenį „sudominti“ elgtis nusikalstamai. Paprastai slapti agentai, siekdami, jog žmogus susidomėtų nusikalstamu elgesiu, o jei buvo pradėjęs vykdyti nusikalstamą veiką, imtųsi ją pabaigti, pasitelkia manipuliaciją, t.y. pasinaudoja žmogui būdingomis silpnybėmis. Priklausomai nuo asmens statuso, poreikių, priklausomybių ar troškimų priklauso asmens silpnybės, kurios gali būti nuo pinigų iki narkotikų ar kitų „mirtinų nuodėmių“ (angl. „*deadly sins*“)⁵². Slapti agentai, „medžiodami“ žmonių silpnybes, ką turi kiekvienas mūsų, išprovokuoja asmenis nusikalsti (pavyzdžiui, už tam tikrą kiekį narkotikų siūlydami didesnę pinigų sumą nei ji paprastai verta arba apeliuojama į prašomo asmens jausmus, gailestį, teigiant, kad ta dozė mirtinai reikiama, todėl reikia kuo greičiau ją gauti ir kt.). Tokiu atveju silpnas žmogus priverstas ieškoti stiprių pasiaiškinimų⁵³. Be abejo, žmogus turintis priklausomybę, vargiai gyvenantis ar kitaip pažeidžiamas didelė tikimybė, kad pasiduos agentų poveikiui, nors galbūt neplanavo nusikalsti. Tuo tarpu kitoks požiūris į tuos, kurie nejaučia nepritekliaus. Tad šis kriterijus yra reliatyvus, kadangi praktiškai objektyviai neįvertinamas dėl žmogaus, kaip tokio, unikalumo. Sunku nubrėžti liniją tarp patiklaus nekalto asmens ir patiklaus nusikaltėlio, pakliuvusio į teisėsaugos spąstus. Tačiau vis tik tokiose bylose kaip narkotikų prekyba, kyšininkavimas ir pan. į spąstus įtraukiami visi, kurie tik susigundo masalu, todėl subjektyvūs kriterijus įgyja prasmę vertinant, ar asmuo linkęs nusikalsti.

Anot prof. R. Jurkos, „*vis dėl to, subjektyvaus kriterijaus identifikavimas vertinant, ar atsakomybėn traukiamas asmuo nebuvo provokuojamas daryti teisės pažeidimą, ar vis tik toks*

⁵¹ *Jungtinės Amerikos Valstijos prieš Fusko*, 869 F.2d 1048, 1052 (7th Cir. 1989).

⁵² Carter, D. A. To Catch the Lion, Tether the Goat: Entrapment, Conspiracy, and Sentencing Manipulation. *Akron Law Review*. 2009, 42, No. 1, p. 144.

⁵³ Žr.: ten pat, p. 145.

asmuo turėjo išankstinę polinkį elgtis neteisėtai, paprastai įmanomas nustatant bei vertinant objektyvios tikrovės – išoriškai suvokiamus ir apčiuopiamus veiksnius, t.y. asmenų elgesį, situacijos ar aplinkos sąlygas, kitas nuo vertintojo subjektyvių pažiūrų paprastai nepriklausančias faktines tiriamos nusikalstamos veikos aplinkybes. Būtent tai ir lemia objektyvaus kriterijaus, kaip sine qua non privalomą vertinimą.“

Kalbant apie **objektyvųjį testą**, sutiktina, kad vertinant šiuo kriterijumi galima atsakyti, ar slapti agentai imitavo nusikalstamą veiką viršydami priimtino ribas. Svarbu pabrėžti, kad slaptų agentų veiksmai turi būti *ex ante* teisėti. Vertinant pareigūnų veiksmus pagal objektyvųjį kriterijų, siekiama patikrinti, ar pareigūnai veikė sąžiningai, teisėtai, neperžengdami veikimo ribų bei įvertinti jų veikimo laipsnį ir mastą. Įvertinus šiuos rodiklius, galima daryti išvadą apie tai, ar imituojantys veiksmai buvo teisėti, t.y. agentas veikė kaip „reaguojantis“ ar „iniciatyvinis“ (angl. *from reactive to proactive law enforcement*)⁵⁴. Paprastai tariant, reaguojantis reikštų pareigūnų atitinkamus veiksmus tik kaip reakcija į asmens, traukiamo baudžiamojon atsakomybėn, nusikalstamus planus, veiksmus, kas suponuoja pareigūno kompetenciją išlaikyti pasyvią poziciją neskatinant asmens nusikalsti. Tuo tarpu iniciatyvus slaptas agentas savo pernelyg aktyviu elgesiu, skatinimu, priverčia abejoti asmens, kurio atžvilgiu buvo taikomi slapti veiksmai, pavojingumu ir apsisprendimu veikti nusikalstamai. Tokiu atveju, manytina, kad galima teigti apie provokaciją ir asmens išteisinimą.

Nors Lietuvoje nėra kalbama nei apie objektyvų, nei apie subjektyvų testus, tačiau vis tik yra EŽTT, Konstitucinio Teismo bei Lietuvos Aukščiausiojo Teismo suformuluoti kriterijai, kurie gali būti tapatinami su minėtais testais, kadangi sutampa jų turinys. Vertinant aptartus testus, kaip jie suprantami ir aiškinami užsienio teisėje, matyti, jog didelis dėmesys skiriamas asmens, kurio atžvilgiu buvo atlikti slapti veiksmai, psichologinei analizei. Ypač atsižvelgiama į asmens polinkį nusikalsti. Lietuvoje apie tai mažai kalbama, nebent tokiam kontekste – ar asmuo anksčiau buvo teisetas, tačiau vis tik iš analizės seka, kad tai ne vienintelis kriterijus leidžiantis spręsti apie asmens polinkį į nusikalstamas veikas.

⁵⁴ Skolnick, J. H. The Risks of Covert Facilitation. *Journal of Social Issues*. 1987, Vol. 43, No. 3, p. 79.

2. Provokacijos ir imitacijos santykis renkant įrodymus baudžiamajame procese

Slapto įrodymų rinkimo būdo tikslingumą lemia objektyviai apsunkintas latentinių ar kitų sudėtingų bylų tyrimas. Būtent neviešo pobūdžio veiksnių naudojimas dažną kartą suteikia galimybę efektyviau atskleisti nusikalstamas veikas. Minėtų aplinkybių visuma bei siekis įgyvendinti baudžiamojo proceso paskirtį, o būtent, ginant žmogaus ir piliečio teises bei laisves, visuomenės ir valstybės interesus greitai, išsamiai atskleisti nusikalstamas veikas ir tinkamai pritaikyti įstatymą, kad nusikalstamą veiką padaręs asmuo būtų teisingai nubaustas ir niekas nekaltas nebūtų nuteistas, ir sąlygojo tai, kad Baudžiamojo proceso įstatyme yra įtvirtinti ir praktinėje veikloje naudojami slapti įrodymų rinkimo būdai, kurie pagal EŽTT praktiką nėra savaime neleistini, tačiau reikalauja atidesnio vertinimo.

Svarbu pabrėžti, kad naudojant slaptas priemones ypač suvaržomos asmens, kurio atžvilgiu atliekami veiksmai, teisės ir laisvės. Yra kalbama netgi apie etikos ir moralės klausimus, kurie kyla vykdant kriminalinės žvalgybos (slaptus) veiksmus, kadangi tai specifinė veiklos, kovojant su nusikalstamumu, rūšis⁵⁵. Tokio pobūdžio veiksmai leidžia gauti informaciją prieš jos turėtojo valią. Galima sakyti, jog slapta operacija – nusikalstamos veikos imitavimo veiksmai atliekami sukuriant dirbtines sąlygas. Taigi, siekiant maksimaliai garantuoti žmogaus teisių apsaugą, būtina atsižvelgti į slaptų veiksnių taikymo pagrindus, sąlygas, ribas bei laikytis tam tikrų bendrųjų ir specialiųjų slaptiems veiksniams keliamų reikalavimų, jog iš pažiūros teisėtais laikyti veiksmai nevirstų provokacija.

2.1. Nusikalstamą veiką imituojančių veiksnių taikymo pagrindai, sąlygos ir ribos

Kaip minėta prieš tai, šis slaptas veiksnys turi būti ypatingai atidžiai skiriamas, pradedamas, vykdomas ir baigiamas. Pastebėtina, kad nusikalstamos veikos imitavimo veiksmai gali būti atliekami tada, kai siekiama surinkti informaciją apie siūlomą padaryti bet kokio sunkumo nusikaltimą, išskyrus baudžiamąjį nusižengimą⁵⁶. Tokia plati šių veiksnių taikymo erdvė neišvengiamai suponuoja asmenų teisių pažeidžiamumą. Tačiau, pabrėžtina, kad tokie veiksmai negali būti vykdomi, jei jais siekiama „sukurti“ duomenis, reikalingus kaltinimui pagrįsti, jais bus

⁵⁵ Petrošius, D. Etiniai moraliniai operatyvinės veiklos aspektai. *Jurisprudencija*. 2005, 76(68), p. 70-76.

⁵⁶ Čia reiktų pastebėti, kad įstatymo leidėjo valia dėl nusikalstamos veikos imitavimo veiksnių atlikimo ir sankcionavimo, nėra aiški. BPK 159 straipsnio tiek 1 dalies, tiek ir 2 dalies dispozicijose kalbama ir apie nusikalstamas veikas ir apie nusikaltimus. Galima daryti prielaidą, kad nusikalstamos veikos imitavimo veiksmai galimi abejais atvejais. Išlieka neaišku, ar imitaciniai veiksmai galimi tik dėl nusikaltimų ar vis tik galimi esant ir baudžiamojo nusižengimo požymiams.

žeminama asmens garbė ir orumas, kils grėsmė kitų asmenų sveikatai ar gyvybei, bus pakenkta valstybės, teisėsaugos institucijų interesams ir pan.

Tad siekiant tikslingai ir teisėtai naudoti slaptus veiksmus, neišvengiamai reikia kalbėti apie šių veiksmų taikymo pagrindus, sąlygas ir ribas. Šie kriterijai bus atskleidžiami detaliau analizuojant bendruosius ir specialiuosius reikalavimus.

2.1.1. Bendrieji reikalavimai

Suprantama, jog ikiteisminiame tyrime svarbu pasirinkti tinkamas įrodymų rinkimo priemonės tam, kad jos būtų veiksmingos ir padėtų išaiškinti nusikalstamas veikas bei nustatyti kaltus asmenis. Neviešumas (slaptumas) laikomas vienas iš būdų, turinčių užtikrinti netrukdomą tiesos paiešką. Tačiau tam, kad slaptosios įrodinėjimo priemonės galėtų būti naudojamos baudžiamajame procese, jų reglamentacija, panaudojimas turi atitikti tam tikrus bendruosius principus ir reikalavimus, keliamus visiems ikiteisminio tyrimo veiksmams.

Principai – tai yra viso baudžiamąjo proceso pamatas. Nors šiame darbe neturima tikslo aptarti visus baudžiamajame procese turinčius reikšmės principus, tačiau paminėtini keli jų, turintys ypatingą reikšmę procesinių veiksmų atlikimui.

Atliekant baudžiamąjo proceso veiksmus, svarbu, jog veiksmai būtų atliekami vadovaujantis **proporcingumo principu**. Būtent šis principas vienas iš bendrųjų teisės reikalavimų, įtvirtintų atitinkamose Konstitucijos nuostatose, saugančiose bei ginančiose žmogų ir jo asmenį, jo orumą ir garbę, privatų gyvenimą, teisę į nuosavybės neliečiamumą ir kt.⁵⁷. Konstitucinis Teismas taip pat yra pasisakęs dėl šio principo turinio. Savo nutarime⁵⁸, kalbėdamas apskritai apie valstybės taikomas poveikio priemones, teismas skelbia, jog: „pagal šį principą kiekviena valstybės taikoma poveikio priemonė negali būti per daug griežta ir varžyti teisės subjektų labiau negu reikia teisėtiems interesams pasiekti“. Šis principas leidžia teigti apie draudimą baudžiamajame procese atlikti neproporcingus prievartos veiksmus. Proporcingumo principas taip pat suponuoja tai, kad priemonės, taikomos baudžiamajame procese, turi būti adekvačios siekiamiems tikslams. Pagal šį principą turi būti veikiama tokiais būdais, kurie savo pobūdžiu ir turiniu darytų kiek įmanoma minimalų neigiamą, nepageidaujamą poveikį asmeniui, kurio teisės ir laisvės yra suvaržomos. Svarbu paminėti, kad tokie suvaržymai gali būti taikomi tik tokiais atvejais, kai tai būtina demokratinėje visuomenėje ir yra svarbiau už asmens teises ir laisves. EŽTT nusistovėjusi praktika leidžia teigti, kad galimi ir pateisinami Konvencijos

⁵⁷ Jurka, R., Ažubalytė R. ir kt. Baudžiamąjo proceso principai. Vilnius, 2009, p. 152.

⁵⁸ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. kovo 4 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 1999, Nr. 23-666.

numatytų teisių suvaržymai ar apribojimai, jei tokie suvaržymai numatyti įstatyme. Toks reikalavimas įpareigoja teisėsaugos institucijas ne tik pagrįstai, bet ir proporcingai taikyti baudžiamojo proceso priemones.

G. Goda⁵⁹, komentuodamas šį principą, siūlo taikyti vertikalųjį proporcingumo nustatymo būdą. Anot autoriaus, proporcingumo principo laikymasis baudžiamajame procese reiškia pareigą procesinę prievartos priemonę taikančiam ar ketinančiam tai daryti subjektui prieš priimant sprendimą, susijusį su žmogaus teisių suvaržymu, atlikti išsamų patikrinimą dėl priemonės griežtumo. Toks tikrinimas turi būti atliekamas nuosekliai atsakant į tris klausimus:

1. *„Ar taikant konkrečią procesinę prievartos priemonę gali būti pasiekti tikslai, kurių įgyvendinimui buvo nuspręsta taikyti tą priemonę?“*

2. *„Ar siekiami tikslai negali būti pasiekti taikant švelnesnes priemones?“*

3. *„Ar rezultatas, kuris bus pasiektas pritaikius priemonę, bus pakankamai reikšmingas, lyginant su suvaržymais, kuriuos patirs asmuo, kurio atžvilgiu, konkreti priemonė bus taikoma?“*

Sutiktina su autoriaus nuomone, kad gavus bent vieną neigiamą atsakymą į pateiktus klausimus, procesinės priemonės taikyti negalima. Vertinant proporcingumo principo turinio interpretaciją, turima pripažinti, kad šis principas vyrauja, kadangi baudžiamojo proceso veiksmai turi prievartinį pobūdį, todėl suprantama, kad jų taikymas reikalauja ypač atsakingo įvertinimo, ar tie veiksmai adekvatūs – ar nepažeis proporcingumo principo. Be šio principo sunkiai įsivaizduojamas sąžiningas baudžiamasis procesas, kas turi būti užtikrinta teisinėje valstybėje.

Kitas svarbus principas – **teisinės valstybės**. Šis principas yra itin aktualus vykdant baudžiamojo proceso veiksmus, ypač prievartinio pobūdžio procesines prievartos priemones, ribojančias žmogaus teises ir laisves, kaip antai nusikalstamos veikos imitavimo veiksmai. Minimas principas susilaukė ir Konstitucinio Teismo išaiškinimo. Konstitucinis Teismas 2010 m. balandžio 20 d. nutarime⁶⁰ atskleidė, kad visų pirma teisinės valstybės principas yra konstitucinis principas. Toks pripažinimas leidžia teigti, jog valstybėje viešpatauja teisė, kuriai visi be išimčių turi paklusti. Būtent teisinės valstybės principas suponuoja valdžios ribojimus bei asmenų teisėtų lūkesčių, teisinio tikrumo ir teisinio saugumo užtikrinimą. Baudžiamajame procese ypač svarbu garantuoti teisinės valstybės principo funkcionalumą visa apimtimi, kadangi kitu atveju negalėtume kalbėti apie demokratinę valstybę. Komentuojamame nutarime Konstitucinis Teismas, be kita ko, pabrėžė, kad vienas iš teisinės valstybės elementų yra teisinis aiškumas *„kuris suponuoja tam tikrus privalomus reikalavimus teisiniam reguliavimui: jis privalo būti aiškus ir*

⁵⁹ Goda, G., Kazlauskas, M., Kuconis, P. Baudžiamojo proceso teisė: vadovėlis. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005, p. 54-56.

⁶⁰ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2010 m. balandžio 20 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2010, Nr. 46-2219

darnus, teisės normos turi būti formuluojamos tiksliai, jose negali būti dviprasmybių“. Savaimė suprantama, kad žmogus turi suvokti, kokio elgesio iš jo tikimasi, jog už priešingus veiksmus jis būtų verčiamas atsakyti. Minėtą Konstitucinio Teismo nuostatą siejant su provokaciniais atvejais, vargu ar galima teigti, jog asmuo supranta už ką yra baudžiamas, jei valstybė pati sukurstė nusikalstamų veiksmų realizaciją. Todėl dar kartą pabrėžtina, kad šis principas turi būti taikomas ir gerbiamas.

Iš teisinės valstybės principo išplaukia ir **žmogaus prigimtinių teisių principas**⁶¹. Taikant neviešo pobūdžio veiksmus, kaip jau buvo minėta, šis principas vienareikšmiškai pažeidžiamas, tačiau pažeidimai pateisinami siekiamais aukštesniais gėriais. Principas įtvirtintas aukščiausiąją teisinę galią turinčiame teisės akte – Konstitucijoje. Tiesiogiai taikomo teisės akto 18 straipsnyje skelbiama, kad „Žmogaus teisės ir laisvės yra prigimtinės“. Nacionaliniu lygmeniu tai svarbi nuostata, kuria turi būti vadovaujama kaip prioritetine, o ją pažeisti, suvaržyti galima tik esant ypatingoms aplinkybėms, kaip antai siekis apsaugoti demokratinėje visuomenėje *erga omnes* pripažįstamus gėrius, tačiau ir šiuo atveju priemonės, varžančios asmens teises, turi būti proporcingos siekiamiems tikslams. Tuo tarpu tarptautinė bendruomenė aptariamą principą pripažino dar 1789 m. Žmogaus ir piliečio teisių deklaracijoje, kurioje buvo įtvirtintos prigimtinės žmogaus teisės - tokios kaip laisvė, lygybė, nuosavybės neliečiamybė ir kt. Taip pat svarią reikšmę turi 1948 m. gruodžio 10 d. Jungtinių Tautų Organizacijos priimta Visuotinė žmogaus teisių deklaracija, kurioje esti konkrečiai išreikštas žmogaus teisių katalogas: pilietinės, politinės, socialinės, ekonominės, kultūrinės teisės. Nereiktų pamišti 1966 m. Jungtinių Tautų Organizacijos Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto, kurio 17 straipsnis nurodo, kad „niekas neturi patirti savavališko ar neteisėto kišimosi į jo asmeninį ir šeimyninį gyvenimą, jo buto neliečiamybę, susirašinėjimo slaptumą, neteisėto kėsینimosi į jo garbę ir orumą“. Tačiau aktualiausia šiai dienai, matyt, 1950 m. priimta Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, kurioje taip pat atsispindi žmogaus pamatinės teisės. Šio skyriaus kontekste yra aktualūs 5 ir 8 straipsniai, užtikrinantys asmenims teisę į laisvę ir asmens neliečiamybę bei teisę į asmeninio ir šeimos gyvenimo, buto neliečiamybės ir susirašinėjimo slaptumą. Kaip tik šios nuostatos dažniausiai pažeidžiamos taikant imitacinius veiksmus. Neišvengiama ir kitų pažeidimų atliekant baudžiamojo proceso veiksmus, jei nesilaikoma nacionaliniais ir tarptautiniais teisės aktais, kuo pažeidžiami ir minėti principai.

Su teisinės valstybės bei žmogaus prigimtinių teisių principais glaudžiai susijęs **humanizmo principas**. Šis principas taip pat aktualus atliekant baudžiamojo proceso veiksmus. Baigiamojo darbo autoriaus nuomone, minimas principas aiškintinas kaip siekiamybė baudžiamajame procese

⁶¹ Ancelis, P., Aleksonis, G. ir kt. Tyrimo veiksmai baudžiamajame procese: vadovėlis. Vilnius, 2011, p. 212.

– juk proceso tikslas yra atskleisti nusikalstamas veikas, apginti prigimtines žmogaus teises ir laisves taip pat užtikrinti viešąjį saugumą ir stabilumą valstybėje. Tad vykdant neviešo pobūdžio veiksmus turi būti „pasverta“, ar tomis priemonėmis nebus padaryta žala ar sukelta grėsmė žmogaus gyvybei, sveikatai, garbei, orumui, turtui. Šio principo kontekste pastebėtina, kad atliekant slaptus veiksmus yra surenkama daug asmeninio pobūdžio informacijos, kuri gali būti naudojama tik nusikalstamoms veikoms atskleisti ir jas padariusiems asmenims išaiškinti, likusi informacija turi būti sunaikinta įstatymų nustatyta tvarka. Apartas principas suponuoja tai, kad, nepaisant to, jog prieš asmenį atliekami baudžiamojo proceso veiksmai įtariant jį nusikalstamos veikos padarymu, jam turi būti užtikrinamos pamatinės teisės bei garantuojama asmens duomenų apsauga.

Teisinės valstybės principas, kuris apima ir žmogaus prigimtinių teisių bei humanizmo principus, suponuoja, jog jis turi būti visuotinai viešpataujantis, t.y. nei vienam subjektui nesuteikiama diskrecija elgtis pagal savo poreikius, pageidavimus. Šis principas laikytinas maksima demokratinėje valstybėje, todėl juo būtina vadovautis kalbant apie bet kokius procesinius veiksmus.

Iš teisinės valstybės principo kildinamas **teisėtumo principas**, kuris ne ką mažiau aktualus baudžiamajame procese. Sutiktina su R. Merkevičiaus⁶² pozicija, kad žmogaus teisių ribojimai turi būti numatyti tik įstatyme, kuris negali prieštarauti Konstitucijai (Konstitucijos 7 str. 1 d.). Tai ir suponuoja teisėtumo principą. Anot E. Rimšelio, baudžiamasis procesas orientuotas į „teisingą“, „tinkamą“ procesą⁶³. Procesas pasieks šiuos tikslus preciziškai laikantis ne tik žmogaus teisių ribojimus įtvirtinant įstatyminiu lygmeniu, tačiau laikantis ir teisės akto viešumo, aiškumo reikalavimų, kaip minėta analizuojant teisinės valstybės principą. EŽTT dar 1984 m. sprendime⁶⁴ atkreipė dėmesį, kad „*teisė privalo būti pakankamai aiškiai išdėstyta, kad suteiktų gyventojams pakankamus nurodymus kokiomis aplinkybėmis ir sąlygomis viešojo valdžia gali naudoti priemonę slaptam ir potencialiam pavojingam įsikišimui į gerbtiną privatų gyvenimą ir susirašinėjimą*“. Kaip matyti, viešumas, aiškumas siejamas ne tik su teisinės valstybės, tačiau ir su teisėtumo principu, kurie, be abejo, koreliuoja ir tuo pačiu vienas kitą papildo. Būtent šių principų tarpusavio santykis su baudžiamojo proceso veiksmis leidžia kalbėti apie tų veiksmų pateisinamumą, tikslingumą.

⁶² Merkevičius, R. Baudžiamasis procesas: įtariamojo samprata. Monografija. Vilnius: Registrų centras, 2008, p. 86-87.

⁶³ Rimšelis, E. Baudžiamojo proceso teisės pažeidimas: samprata ir sudėtis *Jurisprudencija*. 2006, 6(84), p. 78-84.

⁶⁴ Europos Žmogaus Teisių Teismo 1984 m. rugpjūčio 2 d. sprendimas byloje *Malone prieš Jungtinę Karalystę*, Serija A, Nr. 82.

G. Bučiūnas⁶⁵ išskiria tam tikrus teisėtumo elementus: „*pirma, kiekviena priemonė ribojanti žmogaus teises ir laisves turi būti įtvirtinta teisės akte. Antra, teisės aktas, kuriuo reglamentuota prievartinio pobūdžio procesinė priemonė, privalo būti viešai paskelbtas ir prieinamas kiekvienam asmeniui susipažinti. Trečia, procesinės prievartos priemonės taikymo reglamentavimas privalo būti aiškus.*“ Pritartina autoriaus nuomonei, kad trūkstant bent vieno iš šių elementų yra pažeidžiamas teisėtumo principas, taigi ir procesinės priemonės negali būti taikomos. Šis reikalavimas plačiąja prasme turėtų būti suprantamas kaip griežtas BPK numatytų nuostatų, reglamentuojančių tokių veiksmų taikymą, laikymasis.

Be kita ko, manytina, kad teisėtumas sietinas su pareigūnų profesinės etikos laikymosi principu, nes būtent šis principas turi būti pagrindas kiekvienam teisėsaugos pareigūnui. Pareigūnai ne veltui prieš pradėdami eiti pareigas prisiekia laikytis įstatymų bei pareigūnų elgesio kodekso. Kaip teigė ilgametis teisėsaugos pareigūnas J. Brazdžius, viena svarbiausių VSD pareigūnų regulų – niekada neužmiršti, kad esi žmogus ir turi reikalą su tokiais pat žmonėmis – turi būti visada ir visur humaniškas⁶⁶.

Galviausiai interpretuojant teisėtumo principą per nusikalstamos veikos imitavimo veiksmų realizavimą, jis atskleidžiamas per nenuklystamą įstatymų laikymąsi. Šio principo turinys skelbia, kad būtina laikytis Konstitucijos, tarptautinių teisės aktų, Baudžiamojo proceso kodekso ir kitų įstatymų ne tik skiriant neviešo pobūdžio veiksmus, tačiau ir fiksuojant, perduodant, panaudojant veiksmų metu gautą informaciją. Atlikus neviešo pobūdžio veiksmus, teisėtumo principas įpareigoja pranešti apie tai asmeniui, kurio atžvilgiu tie veiksmai buvo atlikti.

Žinoma, kad minėti principai galėtų būti taikomi inicijuojant baudžiamojo proceso veiksmus, reiktų išanalizuoti faktinį ir teisinį pagrindus, be kurių joks baudžiamojo proceso veiksmas negalimas. Būtent šie reikalavimai ir padeda nustatyti procesinių veiksmų tikslingumą, o vėliau ir teisėtumą baudžiamajame procese. Kiekvienas jų aptartinas detaliau.

Pirmas reikalavimas – **faktinis pagrindas**. Faktinį pagrindą galima vadinti *conditio sine qua non*. Akivaizdu, kad nesant faktinio pagrindo – negalimi bet kokie procesiniai veiksmai. Todėl vertėtų aiškiai suprasti, kokia gauta informacija ar tam tikri duomenys, kurių pagrindu galima būtų pradėti slaptus veiksmus, yra laikoma tinkama. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas⁶⁷ laikosi pozicijos, kad tokie veiksmai, kaip nusikalstamos veikos imitacijos modelis, turi būti pradedami tik turint duomenų apie jo nusikalstamą vieką, tačiau duomenys turi būti patikimi – gandų ar

⁶⁵ Bučiūnas, G. Slaptas sekimas. Mokslo studija. Vilnius: Registrų centras, 2012, p. 138.

⁶⁶ Lietuvos Respublikos valstybės saugumo departamento veiklos apžvalga. Vilnius, 2012.

⁶⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2013 m. liepos 3 d. kasacinė nutartis Nr. 2K-302/2013.

nepatikrinamos informacijos tam nepakanka. Tad vertinant faktinį pagrindą, svarbu atskleisti jo turinį - **pagrįstumą**.

Kalbant apie slaptų tyrimo veiksmų pagrįstą naudojimą arba jų taikymą baudžiamajame procese, svarbu atkreipti dėmesį, jog šie veiksmai gali būti pripažinti kaip naudoti pagrįstai, jei jų naudojimas atitinka dar ir šiuos požymius: pirma, **motyvacija**, antra, **patikrinamumas**. Motyvacija reiškia, kad atitinkamame procesiniame dokumente privalo būti raštu išdėstomi argumentai dėl slaptų tyrimo veiksmų naudojimo (taikymo) būtinumo ar tikslingumo ir šie argumentai turi būti patikrinti neišvengiamumo (būtinumo) bei proporcingumo aspektais. Jei dokumentas nėra argumentuotas arba tokio dokumento argumentacija nebuvo patikrinta teisės aktų nustatyta tvarka, jis turėtų būti laikomas nepagrįstu su visais iš to išeinančiais padariniais. Patikrinamumo kriterijus būtų laikomas išpildytu, jei slapti tyrimo veiksmai bei jų pagalba surinkti duomenys, turintys reikšmės nusikalstamos veikos tyrimui ir nagrinėjimui, galėjo būti patikrinti viso teismo bylos nagrinėjimo proceso metu ir teismas, remdamasis šiais duomenimis, priėmė atitinkamą nuosprendį. Šiame kontekste svarbu pabrėžti, kad, be kita ko, tuos faktinius duomenis turi būti galimybė patikrinti viešame teismo posėdyje. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegija dar 2009 m. kovo 5 d. nutartyje dėstė vieningą poziciją⁶⁸, jog „*teismas nepripažįsta tinkama tokios teismų praktikos, kai tikrindamas faktinį NVIEM atlikimo pagrindą pats teismas susipažįsta su operatyvinio tyrimo byla ir konstatuoja, kad toks pagrindas buvo. Duomenys, kuriuos žino tik teismas, o byloje dalyvaujantiems asmenims jie neatskleidžiami, neturėtų būti vertinami kaip įrodymai, nes BPK esančios normos, kurios įtvirtina kaltinimo ir gynybos šalių lygias teises bylų nagrinėjimo teisme metu teikti įrodymus bei dalyvauti juos tiriant (BPK 7 straipsnio 2 dalis, 44 straipsnio 5 dalis), įpareigoja teismą nuosprendį pagrįsti tik tais įrodymais, kurie buvo išnagrinėti teisiame posėdyje*“. Čia reiktų prisiminti EŽTT apibrėžtą procesinį kriterijų, apie kurį plačiau pateikta 1.1. skyrelyje. Būtent šiuo kriterijumi ir pabrėžiama, kad valstybė turi užtikrinti teisingą bylos nagrinėjimą. Ši garantija nebus laikoma įvykdyta, jei asmeniui nesuteikiama teisė susipažinti su duomenimis, kurių pagrindu yra kaltinamas. Faktinio pagrindo aiškumas bei viešumas užtikrina ir lygiateisiškumo principo įgyvendinimą bei efektyvią gynybą. Palaikytina tokia EŽTT pozicija, kurios teigiama įtaka pasiekia ir Lietuvos teisės sistemą.

Anot G. Bučiūno⁶⁹, faktinio pagrindo turinį sudaro ne tik juridinė konstrukcija, tačiau ir jos „dvasia“. Todėl būtina atrasti santykį tarp šių kategorijų, jog faktinis pagrindas, įtvirtintas teisės normoje, nenutoltų nuo jos prasmės. Juk faktinis pagrindas yra visų procesinių veiksmų

⁶⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2004 m. vasario 10 d. kasacinė nutartis Nr. 2K-124/2004; 2006 m. kovo 28 d. kasacinė nutartis Nr. 2K-332/2006.

⁶⁹ Bučiūnas, G. Slaptas sekimas. Mokslo studija. Registrų centras, 2012, p. 141-142.

pradžią, todėl baigiamojo darbo autoriaus nuomone, tik suprantant normos turinį ir reikšmę, faktinis pagrindas gali būti laikytinas objektyviai patikimu, pagrįstu ir nenutolusiu nuo įstatymo turinio.

Antras reikalavimas – **teisinis pagrindas**. Šis reikalavimas galėtų būti išreikštas kaip *ex facto ius oritus*, kas reiškia, kad teisė kyla iš fakto. Ši sentencija leidžia teigti, kad net turint teisinį pagrindą tam tikrais atvejais veiksmai gali būti pripažinti neteisėtais. Galbūt tokia situacija gali atrodyti paradoksali, tačiau, baigiamojo darbo autoriaus nuomone, išaiškėjus, kad teisinis pagrindas atsirado be faktinio pagrindo (nesant objektyvios informacijos apie galimai rengiamas, daromas ar baigtas nusikalstamas veikas), teisinis pagrindas pagrįstai tampa neteisėtu. Negali būti vadovaujama duomenimis, kurie neturėjo faktinio pagrindo. Tik turint pastarąjį galima pagrįstai gauti teisinį pagrindą.

Teisinis pagrindas įpareigoja turėti ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartį (išimtiniais atvejais prokuroro nutarimą). Pastebėtina, kad nutartyje nėra būtina įvardinti tikslų nusikalstamų veikų, dėl kurių yra pradėtas ikiteisminis tyrimas, baudžiamąjį teisinį vertinimą. Teismų praktikoje laikomasi nuomonės, kad pačioje ikiteisminio tyrimo pradžioje dar nėra pakankamai duomenų, galinčių leisti tiksliai įvertinti nusikalstamą veiką tyrimo pradžioje. Pastarąją sąlygą galima iliustruoti praktine situacija. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas 2010 m. lapkričio 30 d. nutartyje⁷⁰ pasisakė, jog „*Tai, kad ikiteisminio tyrimo metu priimtoje ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartyje leista atlikti BK 227 straipsnio 1 dalyje (papirkimas už pageidaujamą teisėtą veikimą ar neveikimą) numatytą nusikalstamą veiką imituojančius veiksmus, nereiškia, kad dėl to tampa negalimas kitoks nusikalstamos veikos kvalifikavimas, t. y. pagal vėlesniu tyrimo metu nustatytas faktines nusikalstamos veikos padarymo aplinkybes. Priešingu atveju ikiteisminį tyrimą atliekantys pareigūnai būtų be pagrindo suvaržomi reikalavimu tiksliai teisiškai įvertinti nusikalstamą veiką dar tyrimo pradžioje, nesant tam pakankamai duomenų.*“ Analizuojant šią teismo poziciją iš teisėsaugos pareigūnų pusės, tai teigiama nuostata, tačiau iš asmens, kurio atžvilgiu atliekami veiksmai, tokia pozicija vertintina dvilypiškai. Atvėrus teisėsaugos pareigūnams kelią atlikti imitacinius veiksmus dėl vienu veikų, o kvalifikuoti pagal kitas, tarsi netiesiogiai pasakoma, jog, jei asmuo nepadare įtariamai rengiamos veikos, tai galima sudaryti sąlygas atlikti kitą nusikalstamą veiką. Šie ironizuoti svarstymai išties kelia baimę, kad pareigūnai neadekvačiai taikys imitacinius veiksmus, siekiant sužinot „kažką“, bet nieko konkretaus. Baigiamojo darbo autoriaus nuomone, tai peržengtų bet kokias protingumo, sąžiningumo, teisėtumo ribas. Pareigūnai, inicijuodami imitacinius veiksmus, kaip matyti iš faktinio pagrindo

⁷⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010 m. lapkričio 30 d. kasacinė nutartis Nr. 2K-544/2010.

analizės, turi turėti pagrįstus duomenis, tik tada jie gali spręsti apie konkrečios nusikalstamos veikos darymą.

Lietuvos Aukščiausiasis Teismas minėtai nutarčiai, ypač kuria skiriami nusikalstamos veikos imitavimo veiksmai, teikia svarią reikšmę, todėl atkreipia dėmesį, kada buvo pradėtas vykdyti nusikalstamos veikos imitavimas ir ar tam buvo ikiteisminio tyrimo teisėjo sankcija. Jei imitaciniai veiksmai vykdomi privataus asmens su pareigūnų žinia, tačiau neturint sankcijos, toks atvejis suponuoja teisinio pagrindo pažeidimą. Štai 2008 m. gruodžio 16 d. nutartyje⁷¹, teismas aiškina: „*Nagrinėjamoje byloje, nors faktiškai buvo atlikti nusikalstamą veiką imituojantys veiksmai, tačiau ne pagal BPK 159 straipsnyje nustatytą tvarką, todėl Šiaulių apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. birželio 19 d. nutarties išvada, kad ikiteisminio tyrimo metu nebuvo pažeistas BPK 159 straipsnio reikalavimas, prieštarauja šio straipsnio nuostatoms*“.

Iš pateiktos teismo sprendimo ištraukos, matyti, kad *de facto* atliekant nusikalstamos veikos imitavimo veiksmus, tačiau neturint teisinio pagrindo (ikiteisminio tyrimo teisėjo nutarties), tokie veiksmai pripažintini kaip neteisėti, nors objektyviai faktinis pagrindas buvo inicijuoti imitacinius veiksmus.

Be kita ko, svarbi yra ir sankcijoje, kuri laikytina teisiniu pagrindu, numatyta veiksmų trukmė. Praktikoje pastebima, kad formalūs vienos ar kelių dienų veiksmų tęsimas, nepaisant to, kad baigėsi sankcijoje numatytas terminas, laikomi formalūs pažeidimai esmingai nepažeidžiantys asmens teisių. Tačiau yra atvejų, kuomet *de jure* veiksmai sankcionuoti teisėtai, bet kyla klausimas dėl per ilgo šių veiksmų taikymo kaip provokacijos formos. Panaši situacija nagrinėta Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2011 m. vasario 22 d. nutartyje⁷². Siekiant atskleisti per ilgai užsitęsusių veiksmų neteisėtumą kaip provokacinę išraišką, minėta nutartis pateiktina ir aptartina plačiau, kadangi savo turiniu atskleidžia minėtos problemos esmę.

Teismas nutartyje pirmiausia pažymi, kad tokią situaciją, kai imitaciniai veiksmai užsitęsia neproporcingai ilgai, lemia įstatymo spraga, kadangi nei Operatyvinės veiklos įstatymas, nei BPK nereglamentuoja, kiek laiko valstybė su nusikalsti linkusiu asmeniu gali imituoti nusikalstamus veiksmus. Tiesa, reikia pastebėti, kad BPK 159 straipsnis nurodo, kad ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartyje turi būti nurodyta nusikalstamos veikos imitavimo veiksmų trukmė, tačiau niekur nepasisakyta, kiek kartų tokie veiksmai gali būti pratęsinėjami, ar kiek ilgai gali būti

⁷¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. gruodžio 16 d. kasacinė nutartis Nr. 2K-523/2008.

⁷² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus septynių teisėjų kolegijos 2011 m. vasario 22 d. kasacinė nutartis Nr. 2K-7-86/2011.

tęsimi. Manytina, kad esant tokiai aklavietei reiktų priminti jau dėstytus bendruosius principus – proporcingumo bei teisingumo. Pasitelkiant juos tampa akivaizdu, kad situacija, kuomet iš esmės teisėti veiksmai (sankcionuoti) tęsimi begalę laiko, negalima. Teismas, komentuojamoje nutartyje tiesiogiai pasisako, kad „*nepaisant minėto klausimo teisinio reguliavimo spragy, NVIM ir NVIV negali tęstis begalę laiko*“. Tokia teismo pozicija tik patvirtina manymą, kad, nepaisant to, jog veiksmai atliekami teisėtais būdais ir priemonėmis, gali būti pripažintini neteisėtais, jei neatitinka pamatinių principų, šiuo atveju – proporcingumo.

Toje pačioje nutartyje teismas, pasitelkdamas ir išsamiai analizuodamas BPK 1 straipsnio (Baudžiamojo proceso paskirtis) bei 2 straipsnio (Pareiga atskleisti nusikalstamas veikas) nuostatas, teigia, kad nusikalstamos veikos imitavimo veiksmai gali būti tęsimi optimalų laiko tarpą, kas, anot teismo, reiškia, kad, „*jie turi tęstis lygiai tiek laiko, kiek reikia pilnai atskleisti ir užkardyti nusikalstamą veiką, surinkti įrodymus dėl nusikalstamos veikos padarymo, išaiškinti nusikaltimą padariusius asmenis, kad būtų galima greitai ir efektyviai nubausti kaltininkus*“. Be kita ko, priduria, kad privalomai nurodomas veiksmų vykdymo laikas nereiškia, kad NVIM ar NVIV turi būti vykdomi iki paskutinės galiojimo dienos.

Nebejotinai galima teigti, kad šioje nutartyje reikšmingai pasisakyta dėl nusikalstamos veikos imitavimo veiksmų trukmės. Norėdamas atskleisti laiko tarpo reikšmę šių veiksmų taikymo kontekste, teismas pasitelkia bendruosius principus bei BPK nuostatas. Būtent į tai ir turi būti atsižvelgta kas kartą, kai pratęsinėjama imitacinių veiksmų sankcija. Matoma, kad iš pažiūros teisėti veiksmai gali vis tik iššaukti bendrojo teisėtumo principo pažeidimą.

Teismas šioje nutartyje taip pat pažymėjo, kad „*nei NVIM, nei NVIV negali būti naudojami tam, kad pasunkintų kaltininko atsakomybę (pvz., tęsti veiksmus iki tol, kol kaltininkas pasisavins ar kitaip pagrobs didelės vertės turtą). Toks valstybės institucijų elgesys neatitiktų tų institucijų veiklos tikslų ir prieštarautų Žmogaus teisių konvencijos nuostatoms*“. Pastaroji teismo nuostata leidžia nusikelti į pirmąjį skyrių, kuriame buvo kalbama apie provokacijos rūšis, išskiriamas anglosaksų teisės tradicijos šalyse. Tad štai tokia situacija primena apibūdintą provokacijos rūšį „*sentencing entrapment*“. Imitaciniai veiksmai tęsimi siekiant, jog asmeniui kiltų sunkesnė baudžiamoji atsakomybė, nepaisant to, jog nusikaltimas jau atskleistas.

Grįžtant prie praktinės situacijos, teismas reziumavo, kad tokį ilgą laiko tarpą (pusę metų) imitaciniai veiksmai galėjo būti tęsimi tik dėl dar nepabaigtų nusikalstamų veikų arba siekio išaiškinti nusikaltimų organizacinį tinklą, tačiau iš teismo analizės matyti, kad teismas šioje situacijoje nematė pagrindo tiek ilgai tęsti šį procesinį veiksmą, pavadindamas tokią situaciją nusikaltimų „tiražavimu“.

Iš to, kas išdėstyta aukščiau, galima teigti, kad formalūs reikalavimai yra reikšmingas pagrindas, kuriuo remiantis vystomi tolimesni veiksmai. Jei šiame etape bus padaryta grubių pažeidimų, vargu, ar galima tikėtis teisėtų tolimesnių veiksmų. Tačiau teismų praktikoje neišsiverčiama ir be bendrųjų principų, kurie vis tik leidžia rasti atspirties tašką ir protingai įvertinti įstatyme nereguliuotas nuostatas.

Reziumuojant bendruosius procesiniams veiksams keliamus reikalavimus, reikia pasakyti, kad visi procesiniai veiksmai turi būti atliekami laikantis proporcingumo, teisėtumo ir teisinės valstybės principų. Procesiniai veiksmai, ypač inicijuojant nusikalstamos veikos imitavimo veiksmus, turi būti pradami tik esant objektyviam faktiniam pagrindui, jį patvirtinus ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartimi, t.y. įgyvendinus teisinį pagrindą. Be kita ko, turi būti atsižvelgta ir į bendrąsias BPK nuostatas, kurios leidžia „prisiminti“, ko turi būti siekiama procesiniais veiksmais.

2.1.2. Specialieji reikalavimai

Pirmiau minėti reikalavimai yra aktualūs visų procesinių veiksmų kontekste. Štai specialieji - išimtinai reikšmingi atliekant nusikalstamos veikos imitavimo veiksmus. Specialieji reikalavimai taip pat susideda iš principų, leidžiančių vertinti imitacinių veiksmų teisėtumą per jų prizmę, bei kitų reikalavimų, išskirtinai galiojančių šiems veiksams.

Kaip minėta, neviešo pobūdžio priemonės turi būti vykdomos ne tik laikantis pirmiau išvardintų reikalavimų bei konstitucinių baudžiamojo proceso principų, bet ir specifinių, būdingų šioms priemonėms, principų: **konspiracijos** ir **konfidencialumo**⁷³.

Konspiracijos principas pasireiškia tuo, kad atliekant nusikalstamos veikos imitavimo veiksmus, naudojami tokie elgesio metodai, kurie padeda užtikrinti priemonių ir jų taikančių subjektų *incognito* - užmaskuoti taikomus metodus, specialias technines priemones ir siekiamą tikslą. Šių veiksmų slaptumas bei netikėtumo efektas leidžia greičiau išaiškinti nusikalstamas veikas. Kitu atveju, tai nebūtų toks efektyvus metodas išaiškinti nusikalstamas veikas. Tačiau, taikant neviešo pobūdžio veiksmus, visada išlieka rizika, kad slapti veiksmai gali būti atskleisti, todėl pareigūnai, atliekant slaptus veiksmus, visuomet stengiasi parinkti toje situacijoje tinkamiausią būdą veikti, jog nebūtų išaiškinti ir gautų reikalingus, reikšmingus duomenis nusikalstamai veikai tirti. Netinkamai vadovaujantis arba nesivadovaujant šiuo principu, iškyla tikimybė, jog asmuo, prieš kurį atliekami veiksmai, bus išprovokuotas nusikalsti.

⁷³ Ancelis, P., Aleksonis, G. ir kt. Tyrimo veiksmai baudžiamajame procese: vadovėlis. Vilnius, 2011, p. 212-213.

Iš pirmiau minėtų principų tarsi išplaukia dar vienas – **konfidencialumo principas**. Kaip buvo minėta pirmiau, atliekant neviešo pobūdžio veiksmus, pareigūnai gali surinkti informaciją kuri be to, kad yra reikšminga ikiteisminiam tyrimui, yra susijusi ir su kitų asmenų privačiu gyvenimu ir/arba gali pakenkti asmens reputacijai bei interesams. Štai todėl tokiu būdu gauta informacija turėtų būti kruopščiai saugoma ir atsargiai naudojama baudžiamojoje byloje.

Atliekant imitacinius veiksmus turėtų būti ypač atsakingai atsižvelgiama į minėtus principus, kadangi jų užtikrinimas leidžia nuslopinti žmogaus teisių pažeidžiamumą. Kitaip tariant, šie principai leidžia garantuoti, kad tos teisės, kurios pažeidžiamos imitacinių veiksmų metu, bus pažeidžiamos kiek įmanoma minimaliau.

Žinoma, principais visuomet privaloma vadovautis kaip pamatais, tačiau nusikalstamos veikos imitaciniams veiksmams keliami ir sekantys reikalavimai: **specifinis subjektas** ir **imitacinių veiksmų ribos**, kurie vaidina svarbų vaidmenį atliekant imitacinius veiksmus.

Pirmasis jų - **specifinis subjektas**. Kitaip tariant, tai asmens, galinčio atlikti tokio pobūdžio veiksmus, dalyvavimas. Šiuo subjektu pagal BPK 158 straipsnį (Savo tapatybės neatskleidžiančių ikiteisminio tyrimo pareigūnų veiksmai) gali būti tik ikiteisminio tyrimo pareigūnas (BPK 158 straipsnis 1 dalis) ir tik ypatingais atvejais, kai nėra kitų galimybių nustatyti nusikaltimus darančius asmenis, nusikalstamą veiką imituojančius veiksmus gali atlikti ir asmenys, kurie nėra ikiteisminio tyrimo pareigūnai (BPK 158 straipsnis 6 dalis). Tuo tarpu pagal 159 straipsnio 1 dalį subjektu gali būti tik tas asmuo, kuriam yra siūloma padaryti nusikaltimą ar dalyvauti jį darant ir nesvarbu, ar tai bus pareigūnas, ar eilinis žmogus. Tai tarsi išimtis iš bendrųjų reikalavimų, kadangi, kaip žinia, procesinius veiksmus atlieka tik ikiteisminio tyrimo pareigūnai. Kadangi šis veiksmas dažniausiai yra nukreiptas ne į bet kokių, o į dar nebaigtų nusikalstamų veikų atskleidimą, specifinio subjekto dėka šis veiksmas „gyvybingas“. Tačiau yra savų minusų. Imitacinius veiksmus atliekant privačiam asmeniui, derėtų atkreipti dėmesį, ar asmuo atliko veiksmus su pareigūnų žinia, ar vis tik savo iniciatyva. Atitinkamai skirtingai būtų vertinami imitacinių veiksmų metu gauti duomenys. Būtent pareigūnams taikomas principas - „leidžiama tai, kas numatyta įstatyme“, o kitiems asmenims aktualus principas - „leidžiama tai, kas neuždrausta įstatymo“. Tam, kad imitaciniai veiksmai būtų atlikti sąžiningai, t.y. be provokacinių apraiškų, asmuo, kuriam suteikiama teisė atlikti nusikalstamą veiką imituojančius veiksmus, turi būti supažindintas su ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartimi dėl leidimo atlikti nusikalstamą veiką imituojančius veiksmus⁷⁴. Taip pat reiktų atkreipti dėmesį į provokacijos sampratos išaiškinimą, pateikiant konkrečius pavyzdžius iš EŽTT ir Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktikos, jog asmeniui būtų lengviau įsivaizduoti nusikalstamos veikos imitavimo veiksmų ribas ir apimtis.

⁷⁴Ancelis, P., Aleksonis, G. ir kt. Tyrimo veiksmai baudžiamajame procese. Vilnius. 2011, p. 239-240.

Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro rekomendacijos⁷⁵ 65 punkte taip pat pažymima, kad asmuo turi būti supažindintas su sankcionuota nutartimi, kurioje nurodoma kokius konkrečiai veiksmus gali asmuo atlikti. Žinoma, informuojant ir išaiškinant BK 32 straipsnio bei BPK 158 ir (ar) 159 straipsnių turinius. Be abejo, tokie veiksmai reikalauja laiko, o dažną kartą išsamiai informuoti asmenį apie detales laiko nėra, nes veiksmai turi būti atliekami kuo greičiau. Tačiau, manytina, kad verta skirti dėmesį pirmiau minėtiems dalykams, kadangi nesilaikant nusikalstamos veikos imitavimo veiksmy ribų, nežinant, kokie veiksmai laikomi provokaciniais, didelė tikimybė, jog asmuo, kurio atžvilgiu vykdomi veiksmai, gali būti išprovokuotas nusikalsti.

Kita situacija yra tuomet, kai imitacinius veiksmus atlieka pareigūnai pagal BPK 158 straipsnį, žinoma, vadovaudamiesi ir BPK 159 straipsnio nuostatomis. Viena vertus, teigiamai vertintina, kad imitacinius veiksmus atlieka pareigūnas, kadangi jis paprastai būna pasiruošęs ir informuotas apie procesinio veiksmo ribas, apimtis. Tačiau, kita vertus, pareigūnui žinant, ką jam reikia „išgauti“ iš asmens, kurio atžvilgiu atliekami veiksmai, tikėtina, kad jo spaudimas gali būti per stiprus ir gali iššaukti asmens nusikalstamus veiksmus. Tokia situacija ypač netoleruotina ir negali būti pateisinama.

Pereinant prie **nusikalstamą veiką imituojančių veiksmy ribų**, jas galima apibrėžti kaip įstatymo reglamentuotus teisinius „rėmus“, kas įprastai yra ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartis, kuriuose turi veikti nusikalstamą veiką imituojančių veiksmy dalyviai. Duomenys laikytini teisėtais, o teismo procese pripažintini įrodymais - tik veikiant šiose ribose. Tačiau apie ribas turima kalbėti dviem aspektais, paprastai tariant – *ką galima imituoti* ir *kiek galima imituoti*. Ką galima imituoti reglamentuoja BPK nuostatos, kurios ir numato, kad pagal BPK 158 straipsnį imitaciniai veiksmai galimi tik dėl nusikaltimų, o BPK 159 straipsnio nuostatose kalbama ir apie nusikalstamas veikas. Šie rėmai jau leidžia daryti prielaidas dėl kokio sunkumo veikų tokie veiksmai galimi. Štai kalbant apie tai, kiek galima imituoti, BPK 159 straipsnio 2 dalies 4 punktas aiškiai reglamentuoja, kad ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartyje turi būti nurodyti konkretūs veiksmai, kuriuos leidžiama atlikti. Pastebėtina, kad čia takoskyros tarp minėtų straipsnių nėra, kadangi veikiant pagal BPK 158 straipsnį turi būti vadovaujama BPK 159 straipsniu. Grįžtant prie konkrečių sankcijoje numatomų veiksmy, išplaukia klausimas, kaip elgtis tokiais atvejais, kai sankcija leidžia realizuoti vienos nusikalstamos veikos požymių turinčią veiką (pavyzdžiui, duoti kyšį), o prie viso to, vis tik atliekami veiksmai, kurie nebuvo sankcionuoti ir turi kitos nusikalstamos veikos požymių (pavyzdžiui, dokumentų klastojimo). Formaliai veiksmai, kurių

⁷⁵Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2012 m. gruodžio 31 d. rekomendacija „Dėl Kriminalinės žvalgybos įstatymo, Baudžiamojo proceso kodekso normų taikymo ir kriminalinės žvalgybos informacijos panaudojimo baudžiamajame procese“.

ikiteisminio tyrimo teisėjas nebuvo sankcionavęs, negali būti laikytini teisėtais. O kaip turėtų būti realiai, matyt, reiktų vertinti per taisykles, kurias nurodė Konstitucinis Teismas.

Konstitucinis Teismas, dar 2000 m. gegužės 8 d. nutarime, remdamasis ir EŽTT praktika, įvardijo bent tris svarbias nusikalstamos veikos imitavimo modelio atlikimo taisykles:

1. *„Modeliu gali būti tik „prisijungiama“ prie tęstinių ar trunkamųjų nusikaltimų, taip pat kitų besitęsiančių, bet nepasibaigusių nusikaltimų. Ši nusikalstama veika tęsiasi be operatyvinės veiklos slaptųjų dalyvių pastangų. Jie tik imituoja rengiamo ar daromo nusikaltimo veiksmus. Modeliu negali būti kurstomas ar provokuojamas naujo nusikaltimo darymas, negali būti kurstoma padaryti nusikalstamą veiką, kurią asmuo tik rengė ir tokius veiksmus nutraukė“;*

2. *„Istatyme nustatytų modelio taikymo ribų nepaisymas, nusikaltimo provokavimas ar kitoks piktnaudžiavimas modeliu daro jį neteisėtą. Šių aplinkybių tyrimas ir vertinimas – teismo nagrinėjimo dalykas“;*

3. *„Ar nebuvo daroma spaudimo asmeniui, kuriam taikomas modelis, ar nebuvo toks asmuo kurstomas, provokuojamas padaryti nusikaltimą, – baudžiamojoje byloje sprendžia šių bylų nagrinėjantis teismas“.*

Nors minėtose taisyklėse minimas modelis, kuris buvo taikomas pagal OVĮ, analogiškos taisyklės taikytinos ir nusikalstamos veikos imitavimo veiksmams. Įvardintos taisyklės leidžia daryti prielaidą, kad organizavus ir sankcionavus nusikalstamos veikos imitavimo veiksmus prieš asmenį dėl kyšininkavimo, negali būti imamas jokių kitų, priešingų teisei veiksmų. Priešingu atveju papildomi veiksmai peržengtų imitacinių veiksmų ribas ir būtų laikytini provokaciniais.

Specialiųjų reikalavimų laikymasis reikšmingas tuo požiūriu, kad juos pažeidus, teisėti veiksmai nejučia perauga į provokaciją, kurią nustatčius, duomenys, gauti pažeidus numatytas taisykles, negali būti laikomi įrodymais BPK 20 straipsnio prasme. Tad Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, papildydamas ir išplėsdamas Konstitucinio Teismo taisykles, taip pat išskyrė taisykles⁷⁶, kuriomis reikia vadovautis, norint objektyviai įvertinti, ar veiksmai buvo atlikti nepažeidžiant nacionalinių teisės aktų bei tarptautinių nuostatų, garantuojančių žmogaus teises ir laisves. Pateiktina glausta Lietuvos Aukščiausiojo Teismo taisyklių apžvalga, kuri praktiškai apibendrina visas pirmiau darbe aptartuose sprendimuose pateiktas provokacijos apibrėžtis, požymius. Tad teismas *pirmiausia* pabrėžia, jog imitaciniai veiksmai gali būti atliekami tik jau turint objektyvių duomenų apie asmens galimas nusikalstamas veikas. *Antra*, teismo atkreipiamas dėmesys į privačius asmenis, kurie atlieka imitacinius veiksmus. Jie gali vykdyti imitacinius veiksmus prieš tai informavę pareigūnus apie gautus siūlymus atlikti nusikalstamus veiksmus. Tačiau, jei

⁷⁶ Tos pačios taisyklės minimos ir vienoje naujesnių Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos nutarčių, t.y. 2013 m. liepos 3 d. nutartis Nr. 2K-302/2013.

kontroliuojamas asmuo kursto, jo veiksmai laikytini provokacija. Pareigūnai negali veikti kaip privatūs asmenys. Palaikytina ši nuostata, kadangi, kalbant apie imitacinius veiksmus, pareigūnas negali būti vienu metu privatus asmuo, o kitu atveju pareigūnas. *Trečia*, teismas pasisako, jog pareigūnų veiksmai gali būti pripažintini provokaciniai net tuomet, kai jų veiksmai nėra ypač intensyvūs. Čia, matyt, galėtume kalbėti ir apie tam tikrų dirbtinių sąlygų sudarymą kaip palankią prielaidą nusikalsti, apie ką kalbėta darbo pradžioje. Nors, žinoma, teismas apie tai tiesiogiai nekalba, tačiau palieka laisvę interpretuoti ir griežtai neapibrėžia veiksmų pobūdžio. Tad galima daryti prielaidą ir apie pasyvią provokaciją. *Ketvirta*, jei teisme iškeliama gynybos versija dėl provokacijos, teismas turi pareigą ją paneigti. Šią poziciją išreiškė ir EŽTT. Baigiamojo darbo autoriaus nuomone, tokia nuostata vertintina teigiamai, kadangi ji kaip saugiklis, priverčiantis teismą motyvuotai išanalizuoti iškeltą versiją. *Penkta*, teismas teigia, kad nustatius provokacijos faktą, duomenys, gauti provokacijos būdu, turėtų būti pripažinti neleistiniais ir tokie duomenys nebus tinkami kaltinamojo kaltei pagrįsti net jei kaltinamasis prisipažino dėl nusikalstamos veikos atlikimo. Nors baudžiamosios atsakomybės klausimas yra trečio skyriaus dalykas, tačiau čia verta pastebėti, kad šiose taisyklėse netiesiogiai pasisakoma, jog, pripažinus provokacijos faktą, asmuo turi būti išteisintas. Tačiau, kaip pastebėsime vėliau, ši tezė nėra vienareikšmė. *Šešta*, teismas nurodo, kad vis tik rekomenduotina, kad neviešo pobūdžio veiksmų atlikimas būtų kontroliuojamas teismo. Tokia papildoma kontrolė taip pat priskirtina prie mechanizmo, maksimaliai užtikrinančio asmens teisės, jog būtų išvengta bet kokio subjektyvumo.

Apibendrinant visa, kas buvo išdėstyta, matyti tai, kad riba tarp teisėtų nusikalstamos veikos imitacijos veiksmų ir provokacijos yra itin plona. Teismas, spręsdamas, ar konkrečiu atveju buvo provokacija, turi vertinti aplinkybių visumą, kas apibūdinta teismų suformuluotose taisyklėse. Darytina išvada, kad tik atsakingai pasvėrus ir pasirinkus slaptus veiksmus, specialias technines priemones, nusikalstamos veikos tyrimo taktiką, kartu siekiant išlaikyti pusiausvyrą tarp žmogaus teisės į privatumą ir visuomenės teisėto lūkesčio būti apsaugotiems nuo nusikalstamų veiksmų galima kalbėti apie teisėtus imitacinius veiksmus. Pastebėtina, kad net ir esant svarbiems tikslams, reikalaujantiems atlikti slaptus veiksmus, jie turi būti atliekami taip, kad neprieštarautų bendriesiems bei specialiesiems reikalavimams ir nesudarytų prielaidų versijoms apie provokaciją.

3. Įrodymų vertinimo problema esant provokacijos požymiams

Pirmų dviejų skyrių analizė rodo, jog yra pagrindas teigti apie teismų praktikoje vyraujančią įrodymų vertinimo problemą, kuomet duomenys, kuriais grindžiamas kaltinimas, gauti provokacijos būdu. Šiame skyriuje išskirtinai analizuojamas įrodymams keliamas leistinumų reikalavimas. Šio darbo kontekste svarbu atkreipti dėmesį į tai, kokie įrodymai leistini, o kurie neatitinka leistinumų reikalavimo.

Žinoma, pripažinus įrodymus neleistiniais, procesinė teisinė pasekmė tarsi aiški – duomenys nepripažįstami įrodymais, tačiau kokios pasekmės kyla kaltinamam asmeniui.

Iškeltinos dvi versijos⁷⁷: viena vertus, traukimas baudžiamojon atsakomybėn nėra galimas, nes valstybė pažeistų principą *venire contra factum proprium*, reiškiantį, kad valstybės institucijos negali elgtis prieštarinčiai – skatinti padaryti veiką, o paskui bausti už jos padarymą. Sekant tą pačią mintį, nubaudimas tokiu atveju iškreiptų ir principą *nulla poena sine iudicio* (nėra bausmės be tinkamo proceso). Kita vertus, galima manyti, kad nubaudimas galimas, nes valstybės saugomi gėriai vis tiek turi būti ginami ir agento provokatoriaus veikla negali atleisti valstybės nuo šios pareigos. Geriausiu atveju, išprovokuotam asmeniui gali būti taikoma kompensacija – bausmės lengvata.

Šios dvi kardinaliai skirtingos pozicijos lemia asmens atsakomybės klausimą. Todėl išanalizavus įrodymų leistinumą bei minėtų kontraversijų koncepcijas, bus siekiama prieiti tam tikrų išvadų.

3.1. Įrodymų leistinumai

Literatūroje laikomasi nuomonės, kad įrodymai ir įrodinėjimas baudžiamajame procese yra svarbiausi pagrindai⁷⁸. Todėl įrodymams keliami tam tikri reikalavimai, nurodyti BPK 20 straipsnyje. Baigiamojo darbo kontekste aktualu kalbėti apie provokaciniais būdais gautus duomenis ir jų vertinimą. Tokiu atveju išskirtinai aktualus tampa vienas reikalavimas – leistinumai, kuris išreikštas BPK 20 straipsnio 1 ir 4 dalyse. Per šio reikalavimo prizmę tikslinga analizuoti, ar nusikalstamos veikos imitavimo veiksnių metu gauti duomenys, peržengus šių veiksnių ribas, atitinka leistinumų kriterijų.

⁷⁷ Goda, G. Nusikalstamos veikos imitacijos modelio kaip teisėto tyrimo veiksmo atskyrimas nuo draudžiamo provokavimo daryti nusikalstamą veiką. *Teisė*. 2009 (73), p. 20.

⁷⁸ Ancelis, P. Baudžiamąjį proceso ikiteisminis etapas. Monografija. Vilnius: Saulelė, 2007, p. 143.

Įrodymų leistinumai – viena iš kertinių įrodymų teisės kategorijų⁷⁹. Lietuvos baudžiamojo proceso teisės doktrinoje įrodymų leistinumai suprantami kaip tam tikrų baudžiamojo proceso įstatyme nustatytų reikalavimų, keliamų įrodymams visuma⁸⁰. Tik teisėtais būdais gauti duomenys, kuriuos galima patikrinti BPK nustatyta tvarka, gali būti pripažįstami įrodymais. Tad įrodymų leistinumui atitiks tik tokie duomenys, kurie⁸¹ 1) gauti įstatymų nustatyta tvarka; 2) gauti teisėtais būdais; 3) yra galimybė juos patikrinti atliekant BPK numatytus proceso veiksmus. Šių kriterijų kontekste ir bus analizuojami provokaciniais būdais gauti duomenys.

Pirmoji nuostata, įtvirtinta BPK 20 straipsnio 1 dalyje, kad įrodymai baudžiamajame procese privalo būti renkami tik įstatymų nustatyta tvarka, teisinėje valstybėje negali būti kvestionuojami⁸². Tokia nuostata kildinama iš Konstitucijos ir tarptautinių sutarčių, taip pat ir EŽTT praktikos. Tai, kad įrodymai turi būti renkami įstatymų nustatyta tvarka, Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje traktuojama kaip viena esminių teisinės valstybės principo sudedamųjų dalių, kas jau buvo pabrėžta dėstant bendruosius reikalavimus, keliamus procesiniams veiksams. Tad šio principo ir jo sudedamųjų dalių reikšmė baudžiamajame procese yra akivaizdi. Įstatymo laikymasis, kaip teisinės valstybės principo dalis, suponuoja tai, kad turi būti užtikrintos žmogaus teisės ir laisvės. Tą patvirtina ir Konstitucinis Teismas⁸³.

Kalbant apie baudžiamąjį procesą, natūralu, kad reikšmingi bylai duomenys turi būti renkami BPK nustatyta tvarka, tačiau, tai ne vienintelis įstatymas, pagal kurį būna surinkti bylai turintys reikšmės duomenys. BPK nenurodo konkrečių įstatymų, kurių pagrindu gali būti renkami duomenys, tačiau griežtai laikomasi taisyklės, jog, pradėjus ikiteisminį tyrimą, duomenys gali būti renkami tik BPK numatyta tvarka. Kitų įstatymų pagrindu gali būti renkami tik duomenų šaltiniai⁸⁴, kuriuos nustatius atliekami proceso veiksmai. Pastarasis teismų praktikoje sutinkamas teiginys, baigiamojo darbo autoriaus nuomone, dviprasmiškas, sujaukiantis kategorišką ir, manytina, pateisinamą nuostatą, jog pradėjus ikiteisminį tyrimą, veiksmai turi būti atliekami BPK nustatyta tvarka. Tokia nuostata numatyta ne veltui – ji asmenims, kurių atžvilgiu atliekami

⁷⁹ Juozapavičius, A. Įrodymų leistinumai Lietuvos baudžiamojo proceso teisėje: alternatyvios sampratos pagrindai. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksui – 10 metų. Vilnius, 2012, p. 97.

⁸⁰ Plačiau žiūrėti: Rinkevičius, J. Procesiniai įrodinėjimo baudžiamojoje byloje pagrindai. Vilnius, 1990; Danisevičius, P., Kazlauskas, M., Palskys, E. Lietuvos TSR baudžiamasis procesas. Vilnius, 1978; Danisevičius, P., Liakas, A. Pagrindiniai teisminių įrodymų klausimai tarybiniam baudžiamajame procese. Vilnius, 1971.

⁸¹ Goda, G., Kazlauskas, M., Kuconis, P. Baudžiamojo proceso teisė: vadovėlis, 2-oji pataisyta ir papildyta laida. Vilnius, 2011, p. 167.

⁸² Juozapavičius, A. Duomenų (įrodymų), gautų pažeidžiant teisę, naudojimo neleistinumai Lietuvos baudžiamajame procese. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01S). Vilnius, 2012, p. 44.

⁸³ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. vasario 23 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 17-419; 2000 m. spalio 18 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 88-2724; 2001 m. sausio 11 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2001, Nr. 5-143; 2006 m. sausio 16 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 7-254.

⁸⁴ Baudžiamojo proceso kodekso normų, reglamentuojančių įrodinėjimą, taikymo teismų praktikoje apžvalga. *Teismų praktika*. 2007, Nr. 27.

veiksmai, užtikrina tik BPK suteikiamas teises: gintis, prieštarauti, skųstis. Veiksmus atliekant pagal kitus įstatymus suvaržomos asmenų teisės ir laisvės. Tačiau, nors BPK pripažįsta gautus duomenis ir kitų įstatymų pagrindu, ta informacija turi būti tikrinama ypač atidžiai. Gautų duomenų gavimas ne pagal BPK reikalauja itin atidaus vertinimo, todėl, kad jie renkami neveikiant tik BPK numatyto proceso dalyvių garantijoms bei baudžiamojo proceso principams. Teismas turi patikrinti, ar buvo tiksliai laikytasi to įstatymo, kuriuo vadovaujantis buvo renkami duomenys. Konstitucinis Teismas 2000 m. gegužės 8 d. nutarime teigia, kad teismai turi pareigą „[...] tikrinti ir vertinti visų jiems pateiktų įrodymų, taip pat surinktų taikant modelį, teisėtumą, patikimumą, tikrumą, leistinumą“. Tai reiškia, kad neužkertamas kelias pateikti duomenis, surinktus kitų teisės aktų pagrindu, tačiau vis tik atkreipiamas dėmesys, jog turi būti patikrinama, ar duomenys gauti tiksliai tų įstatymų nustatyta tvarka ir duomenys neprieštarauja BPK.

Žinoma, kalbant apie nusikalstamos veikos imitavimo veiksmus aktualiausi teisės aktai, kurių ribose turi būti vertinami atlikti veiksmai, yra BPK ir Kriminalinės žvalgybos įstatymas. Tačiau kartais sudėtinga nustatyti ribą, kuomet kriminalinės žvalgybos veiksmai turi būti nutraukti, pradedamas ikiteisminis tyrimas ir toliau veiksmai atliekami pagal BPK. Teigiama⁸⁵, kad, jei kriminalinės žvalgybos metu, atliekant nusikalstamos veikos imitavimo veiksmus, nustatoma nusikalstamos veikos požymių, turi būti pradedamas ikiteisminis tyrimas ir imitaciniai veiksmai nutraukiami arba iš naujo sankcionuojami BPK 158 ir (ar) 159 straipsnių nustatyta tvarka. Ši nuostata paini, kadangi norint inicijuoti imitacinius veiksmus tiek pagal Kriminalinės žvalgybos įstatymą, tiek pagal BPK reikalaujama informacijos apie galimai rengiamą daromą ar padarytą nusikalstamą veiką (nusikaltimą), t.y. būtina, jog ta informacija leistų manyti esant nusikalstamos veikos požymių. Tačiau, manytina, tuomet, kai dar trūksta informacijos apie tų veiksmų realumą, patikimumą, pareigūnai imasi imitacinių veiksmų pagal Kriminalinės žvalgybos įstatymą, o kai jau paaiškėja, jog realiai egzistuoja tikimybė apie galimai rengiamą, daromą, pabaigtą nusikalstamą veiką, turi būti pradėtas ikiteisminis tyrimas. Pavyzdžiui, gaunama duomenų apie prekybą narkotikais. Pareigūnai turėtų inicijuoti kriminalinės žvalgybos veiksmus, o susitarus dėl pirkimo, turėtų pradėti ikiteisminį tyrimą. Tačiau, deja, pareigūnai dažnai neteisėtai tęsia kriminalinę žvalgybą, siekdami „didesnių tikslų“. Apie tai jau kalbėta pirmuose skyriuose.

Kriminalinės žvalgybos įstatymas ir BPK - teisės aktai, kuriais vadovaujantis turi būti inicijuojami, vykdomi ir užbaigiami imitaciniai veiksmai. Baigiamojo darbo autoriaus nuomone, duomenys, gauti nukrypstant nuo šių teisės aktų reikalavimų, ne tik, kad neatitiktų vieno iš

⁸⁵ Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2012 m. gruodžio 31 d. rekomendacija „Dėl Kriminalinės žvalgybos įstatymo, Baudžiamojo proceso kodekso normų taikymo ir kriminalinės žvalgybos informacijos panaudojimo baudžiamajame procese“.

įrodymų leistinumo kriterijų – duomenis rinkti tik įstatymų nustatyta tvarka, tačiau pažeistų ir pamatinį, demokratinę valstybę dominuojantį – teisinės valstybės principą.

Kiti du įrodymų leistinumo kriterijai įtvirtinti BPK 20 str. 4 dalyje: „Įrodymais gali būti tik teisėtai būdais gauti duomenys, kuriuos galima patikrinti šiame Kodekse numatytais proceso veiksmis.“ Iš pirmo žvilgsnio gali atrodyti, kad ši nuostata dubliuojasi su reikalavimu įrodymus rinkti įstatymų nustatyta tvarka. Viena vertus, neigtina tokia pozicija, kadangi veiksmai gali būti atlikti teisėtai, tačiau ne pagal tą normą. Kita vertus, jei veiksmai atlikti ne pagal realiai atliktų veiksmų reglamentavimą, ar tokie veiksmai laikytini teisėtais - ginčo dalykas. Baigiamojo darbo autorius manytų, kad minėti veiksmai nėra teisėti, tačiau, matyt, derėtų vertinti kiekvieną situaciją atskirai.

Autorius A. Juozapavičius teigia, kad teisinėje valstybėje egzistuoja nekvestionuotina maksima, kad duomenys (įrodymai) baudžiamajame procese turi būti renkami tik teisėtai. Jis kelia klausimą, ar bet koks teisės pažeidimas, padarytas gaunant duomenis lemia duomenų negalėjimą būti įrodymais baudžiamajame procese. Žinoma, kategoriškos pozicijos šiuo klausimui nėra. Tačiau tiesa ta, kad pažeidimas pažeidimui nelygus. Teismų praktikoje sprendžiant, ar duomenys yra gauti teisėtai būdais, pirmiausia reikia išsiaiškinti, kas – proceso dalyvis ar valstybės institucija (pareigūnas) – šiuos duomenis surinko ir pateikė į bylą, nes normalu, kad skirtingų subjektų elgesiui taikomi skirtingi principai. Tais atvejais, kai reikšmingus bylai duomenis pateikia proceso dalyviai (įtariamasis, kaltinamasis, gynėjas, nukentėjęsysis, civilinis ieškovas, civilinis atsakovas, taip pat įtariamojo, kaltinamojo, nukentėjusiojo, civilinio ieškovo, civilinio atsakovo atstovas) arba bet koks fizinis ar juridinis asmuo (BPK 98 straipsnis), teismas turi patikrinti, ar šie duomenys gauti įstatyme neuždraustu būdu (principas „galima tai, kas neuždrausta įstatymo“). Čia reiktų pastebėti, kad EŽTT, aiškindamas imitacinių veiksmų metu gautų įrodymų vertinimą, teigia, kad tuo atveju, kai privatus asmuo pats renka duomenis, tačiau su pareigūnų žinia, bet to nefiksuojant procesiniais veiksmais, pripažįstama kaip provokacija. Galima teigti, kad tokiu atveju privatiems asmenims taikomi tokie pat duomenų rinkimo reikalavimai kaip ir pareigūnams.

Tais atvejais, kai duomenis surenka valstybės institucijos ar pareigūnai (ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras, ikiteisminio tyrimo teisėjas, teismas), būtina patikrinti, ar jie gauti įstatyme numatytu būdu (principas „leidžiama tai, kas numatyta įstatyme“) ir ar nebuvo pažeista įstatyme nustatyta duomenų gavimo tvarka.

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktikoje nėra nesutarimų dėl skirtingų subjektų pateiktų duomenų vertinimo, visuomet aiškinama, kad pareigūnų pateiktų duomenų gavimo tvarka turėtų būti vertinama griežčiau, t.y. duomenys turi būti gauti įstatyme nurodytu būdu ir

nepažeidžiant duomenų gavimo tvarkos⁸⁶. Tačiau net ir pripažinus, kad buvo pažeisti teisės aktai, duomenys ne vienareikšmiškai nepripažįstami įrodymais. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas nurodo⁸⁷, kad, kai renkant duomenis buvo pažeisti teisės aktai, turi būti įvertinta „[...] ar nustatytos tvarkos pažeidimai turėjo įtakos gautų duomenų patikimumui ir ar dėl šių pažeidimų buvo suvaržytos įstatymų garantuotos kaltinamojo teisės.“ Be kita ko, padaryti pažeidimai turi teismui sukelti abejones dėl duomenų patikimumo, kurių neįmanoma pašalinti, atliekant kitus BPK veiksmus. Tačiau sutinkama ir kategoriškesnių Lietuvos Aukščiausiojo Teismo pasisakymų⁸⁸: „Duomenys, kuriuos valstybės institucijos gavo įstatyme nenurodytu būdu, įrodymais nepripažįstami“.

Atsižvelgiant į teisėtumą kaip vieną iš įrodymų leistinumą kriterijų, reiktų atkreipti dėmesį kaip jis aiškinamas, kai duomenys renkami imitaciniais veiksmais. Štai Lietuvos Aukščiausiasis Teismas vienoje nutarčių aiškina, kad „Modelio sankcionavimo teisėtumas nustatomas patikrinant, ar byloje yra duomenų, patvirtinančių teisinį ir faktinį jo taikymo pagrindą, o įgyvendinimo teisėtumas susijęs su draudimu provokuoti asmenį padaryti nusikalstamą veiką.“⁸⁹ Kaip matyti, teisėtumas siejasi ne tik su imitacinių veiksmų pradžia (faktiniu ir teisiniu pagrindu), bet ir su jų eiga. Tad šio kriterijaus analizės pradžioje pateikti svarstymai dėl to, jog pagal teisės aktus pradėtas veiksmas nebūtinai visas bus pripažintas teisėtu pasitvirtina. Tuo tarpu, kai pripažįstama, kad duomenys gauti provokacijos būdu, komentuojamoje nutartyje Lietuvos Aukščiausiasis Teismas pasisako: „Vienareikšmiškai pripažįstama, kad provokacijos būdu surinkti duomenys negali būti pripažįstami įrodymais baudžiamajame procese – jie neatitinka BPK 20 straipsnio 4 dalyje nustatyto teisėtumo reikalavimo“. Akivaizdu, kad, jei jau pripažįstama, jog duomenys gauti provokaciniais būdais, kas nustatoma per daugelį kriterijų, kurie nustatyti įstatyme bei suformuoti teismų praktikos, tokie duomenys negali turėti įrodomosios reikšmės, kadangi neatitinka leistinumą reikalavimo.

Vertinant nusikalstamos veikos imitacinių veiksmų metu gautų duomenų leistinumą, laikantis rungimosi principo turi būti patikrinta: 1) ar buvo faktinis pagrindas; 2) ar buvo teisinis pagrindas; 3) ar imitaciniai veiksmai atlikti nepažeidžiant Kriminolinės žvalgybos įstatymo arba BPK; 4) jei duomenys gauti Kriminolinės žvalgybos įstatymo pagrindu, ar jie patvirtinami duomenimis, gautais BPK numatytais veiksmais; 5) ar atliekant imitacinius veiksmus asmuo

⁸⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2013 m. vasario 12 d. kasacinė nutartis Nr. 2K-89/2013.

⁸⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2013 m. sausio 22 d. kasacinė nutartis Nr. 2K-38/2013, 2012 m. lapkričio 13 d. kasacinė nutartis Nr. 2K-533/2012.

⁸⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2013 m. sausio 8 d. kasacinė nutartis Nr. 2K-23/2013.

⁸⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2012 m. gegužės 29 d. kasacinė nutartis Nr. 2K-284/2012.

nebuvo provokuojamas. Tačiau pastebėtina, kad visus pateiktus dalykus reikia tikrinti sistemiškai, jog susidarytų aiškus veiksmų eigos vaizdas ir galima būtų objektyviai įvertinti imitacinių veiksmų metu gautų duomenų leistinumą.

Atlikus teorinę ir praktinę analizę matyti, kad leistinumą reikalavimas yra ypač svarbus įrodymams keliamas reikalavimas. Galima teigti, kad šio reikalavimo nesilaikymas paneigia patį proceso sąžiningumą. Tačiau teismų praktikoje laikomasi pozicijos, kad ne bet koks teisės aktų pažeidimas reiškia įrodymų leistinumą nesilaikymą. Būtina, kad tie pažeidimai turėtų įtakos įrodymų patikimumui ir lemtų kaltinamojo teisių suvaržymus. Tačiau šio darbo kontekste įrodymų vertinimo klausimu nesiplečiama, jis paliečiamas tik diskusinėje plotmėje.

3.2. Provokacijos teisiniai padariniai

Iš prieš tai aptarto skyrelio seka, kad įrodymai, gauti provokaciniais būdais, nėra leistini, todėl nepripažintini įrodymais. Tarytum galėtume daryti kategorišką išvadą, kad tokiu atveju asmuo turėtų būti išteisintas dėl nusikalstamos veikos, dėl kurios buvo išprovokuotas. Tačiau čia laikas grįžti į skyriaus pradžioje iškeltas versijas dėl išprovokuoto asmens likimo: jis turi atsakyti už tai, kad pasidavė provokacijai, ar vis tik valstybė negali pasmerkti asmens, kurį sukurstė nusikalsti, siekiant jį patraukti baudžiamojon atsakomybėn.

Kalbant apie šiuos padarinius, reiktų pasiremti anglosaksų formuojamomis teorijomis, apibūdinančiomis šį fenomenalų reiškinį. Autorius A. M. Dillofas⁹⁰ išskiria sekančias spąstų teorijas: **atpildo** (angl. *retribution*), **naudingumo** (angl. *utilitarian*), **žmogaus teisių** (angl. *civil rights*) ir **autonomijos** (angl. *autonomy*). Anot autoriaus, kiekviena iš paminėtų teorijų galima iš dalies suprasti kaip bandymą suteikti „gundytojui“ tam tikrą statusą, tad verta aptarti kiekvieną jų atskirai.

Atpildo teorija skelbia, kad bausmės (sankcijos) yra pateisinamos tiek, kiek jų išties nusipelnoma už nusikalstamus veiksmus. Pagal šią teoriją, jei asmuo buvo išprovokuotas elgtis nusikalstamai, tai jis negali būti nubaustas ir patirti bausmės keliamas pasekmes. Tiesa, egzistuoja dvi šios teorijos versijos – negatyvioji ir pozityvioji⁹¹. Pastarosios idėja, jog valstybės pareiga bausti nusikaltėlius, tuo tarpu negatyviosios idėja – valstybė negali bausti asmens, padariusio nusikalstamą veiką, labiau nei jis to nusipelno. Iš pirmo žvilgsnio gali kilti klausimas, kuo ši teorija siejasi su provokacija. Siejant atpildo teoriją su provokacijos ištakomis, manytina, kad

⁹⁰ Dillof, A.M. Untraveling unlawful entrapment. *The journal of criminal law & criminology*. Vol. 94, No. 4, p. 842-871.

⁹¹ Ryberg, J. Retributivism and Resources. *Utilitas*. Vol. 25, Issue 01, 2013, p. 66-79; Rodogno R. Guilt, Anger, and Retribution. *Legal Theory*.16, p. 60-63.

galima daryti prielaidą, jog provokacija atsirado būtent dėl valstybei priklausančios pareigos saugoti visuomenę nuo nusikaltimų. Šiai nesugebant efektyviai kovoti su latentinių, organizuotų nusikaltimų vykdytojais (bendraja prasme), turėdama ir naudodamasi represinėmis galiomis telkiasi slaptus veiksmus, kurių metu bet kokiais būdais siekia išaiškinti „nusikalstamas veikas“. Kabutės ne veltui – jos simbolizuoja tai, kad dažną kartą teisėsaugos institucijos pareigūnai, veikdami valstybės vardu, siekdami iš pažiūros teisėtų tikslų, patys „nusikalsta“, nes išprovokuoja asmenis padaryti nusikalstamas veikas. Baigiamojo darbo autoriaus nuomone, siekis užkardyti nusikaltimus tokiais būdais rodo valstybės desperatiškumą – vaizdą, kad kitu būdu ji negeba išaiškinti nusikalstamų veikų. Sutiktina su negatyviąja atpildo teorija, kadangi valstybė neturėtų „aklai“ vadovautis nuostata, jog, jei nusikaltai neatsispyręs provokacijai, esi vertas valstybės pasmerkimo. Juk, jei asmuo išties nusikalto tik dėl to, jog valstybės pareigūnai jį pastūmėjo? Ar tokiu atveju jis turi susilaukti lygiavertės bausmės kaip ir tas, kuris pats, niekieno neskatinamas ir nekurstomas sumanė nusikalsti? Šie klausimai neliks retoriniai. Šiame darbe ir siekiama iškristalizuoti bent užuominas atsakymų į minėtus klausimus. Einant link tikslo, dera paanalizuoti ir kitas išvestas teorijas.

Tad kita teorija - **naudingumo**, kuri grindžiama nuostata, kad teisingas veiksmas yra tas iš kurio galima gauti didesnę gėrį. Pagal šią teoriją gėris gali būti laimė, malonumas, turtas, gerovė – priklausomai kokių matu vertinama. Slaptų veiksmų kontekste, tai turėtų reikšti, jog atliekami slapti veiksmai turėtų būti pasverti ir jų imtasi tik tuomet, kai aiškiai leistų teigti, kad jais siekiama neabejotinai didesnio gėrio, o nauda, gauta šių veiksmų pagrindu, gali užtikrinti ir socialinę gerovę, ir saugumą. Šios teorijos požiūriu, jei bendras gėris svarbesnis, tai asmuo, kuris buvo išprovokuotas, gali būti baudžiamas. Tačiau autorius R. Allenas⁹² prieštarauja šios teorijos pozicijai, teigdamas, kad iš esmės visi turi polinkį nusikalsti, nes kiekvienas turi savo kainą. Šio autoriaus nuomone, jei asmuo pateko į pareigūnų spąstus, t.y. jam buvo pasiūlyta „jo kaina“, tai nereiškia, jog tas asmuo turi būti nubaustas.

Baigiamojo darbo autoriaus įsitikinimu, ši teorija pasižymi dviprasmiškumu: juk naudingumas yra vertinamasis kriterijus, kuris nėra vienareikšmis. Siekiant vertinti imitacinius veiksmus, reiktų pasitelkti antrame skyriuje aptartus bendruosius ir specialiuosius reikalavimus, kurie padėtų įvertinti veiksmų naudingumą ir tikslingumą. Tuo tarpu vertinant asmens, kurio atžvilgiu buvo atlikti imitaciniai veiksmai, atsakomybės klausimą, padėtų 1.2.2. skyrelyje pateikti subjektyvusis bei objektyvusis testai, kurių pagrindu galima būtų objektyviai įvertinti pareigūnų veiksmų adekvatumą taikant imitacinius veiksmus ir asmens adekvatumą reaguojant į juos. Tad

⁹² Allen, R. J. Clarifying Entrapment. *The Journal of Criminal Law & Criminology*. Vol. 89, No. 2, p. 413-420.

akivaizdu, kad ši teorija be papildomų kriterijų neatsako į klausimą dėl asmens baudžiamosios atsakomybės.

Žmogaus teisių teorija laikoma profilaktine. Kas keisčiausia, kad šios teorijos pasekėjai teigia, kad jie nemato nieko smerktino, jei valstybė nusikaltėlius įvilioja į spąstus. Jų manymu, spąstų grėsmė atbaido „būsimus nusikaltėlius“ imtis nusikalstamų ketinimų, o tai, anot šios teorijos šalininkų, veikia kaip atgrasanti priemonė – viena bausmės tikslų. Tačiau vis tik ši teorija kelia ir probleminių provokacijos aspektų – piktnaudžiavimu valstybės suteiktomis teisėmis. Manoma, kad įsijungus ir vis dažniau veikiant agentams provokatoriams bus atbaidoma naudotis politinėmis laisvėmis, kadangi įsivyraus baimė dėl politinio susidorojimo būtent per provokacijas nusikalsti, siekiant išprovokuotus asmenis patraukti baudžiamojon atsakomybėn. Ir išties, šie nuogastavimai nėra be pagrindo. Toleruojant tokį reiškinį ir, tarkim, jį pripažįstant kaip visuotinai priimtina normą, kuria siekiama aukštesnių tikslų, nepaisant asmens, prieš kurį atliekami veiksmai, esminių teisių pažeidimų, baigiamojo darbo autoriaus supratimu, gali sukelti ažiotažą. Tokia nuostata paneigtų ir tų pačių veiksmų tikslus, juk imitacinių veiksmų, kaip ir viso BPK tikslas yra ginti žmogaus teises ir užkardyti nusikalstamas veikas, o palaikant provokacinius atvejus, žmogaus teisės būtų nuolat pažeidžiamos. Be kita ko, imitaciniai veiksmai taptų puikia priemone susidoroti ne tik su politiniais oponentais, tačiau „atsikratyti“ nepageidaujamų asmenų laisvėje. Iš principo visas baudžiamasis procesas taptų iškreiptas, o asmuo patekęs į tokią padėtį kartu atsidurtų *circulus vitiosus* (lot. užburtame rate). Valstybė galėtų manipuliuoti savo jėga, nepaisydama ribų ir neribodama procesinių priemonių. Teigtina, kad tokia situacija negalima ir nepageidautina, kadangi tai reikštų grįžimą į priespaudos laikotarpį.

Tad žmogaus teisių teorija tarsi pateisina provokacijos atvejus, tik išreiškia nuogastavimą dėl galimų piktnaudžiavimų šiuo veiksmu, kas galėtų sukelti neigiamas pasekmes. Priešinga minimai teorijai yra **autonomijos teorija**, kuri iš esmės prieštarauja bet kokiam provokacijos atvejui ir to nepateisina. Anot šios teorijos šalininkų, provokacijomis yra pažeidžiamas autonomijos principas⁹³. Prieštaraujama ir pozityviosios atpildo teorijos šalininkams, jog valstybės pareiga bausti nusikaltėlius, kadangi asmenį išprovokavus pažeidžiamas autonomijos principas ir jis išvis neturėtų būti baudžiamas. Juk asmuo gali būti patrauktas baudžiamojon atsakomybėn tik tuo atveju, kai atliekamas „aktas“⁹⁴, kuris pažeidžia visuotinai saugomas vertybes (įtrauktas į baudžiamąjį kodeksą). Logiška, kad, jei asmuo buvo sukurstytas, įtrauktas į

⁹³ Plačiau žiūrėti: Hughes, P. M. Temptation and Culpability in the Law of Duress and Entrapment. *Criminal Law Quarterly*. Vol. 51.

⁹⁴ Plačiau žiūrėti: Husak, D. Does Criminal Liability Require an Act? *Philosophy and the Criminal Law*. 1998, p. 60-100; Husak, D. Rethinking the Act Requirement. *Cardozo Law Review*. Vol. 28:6. 2007, p. 2437-2460.

nusikalstamą elgesį, tai jis neturi baudžiamajai atsakomybei reikalingo subjektyvaus elemento – kaltės, be kurios baudžiamoji atsakomybė negalima.

H. Pakeris teigia⁹⁵, kad būtent „akto“ reikalavimas baudžiamojoje teisėje apsaugo asmens teisę gyventi savo gyvenimą, pagrįstą laisve nuo socialiai nustatytos išorės suvaržymų, žinoma, apibrėžiant ribas, kurias viršijus, tokie suvaržymai būtų galimi. Prie šios teorijos prisidėdamas J.C. Karlsonas⁹⁶ teigia, kad, kai valstybė skatina atlikti nusikalstamą veiką, ji per anksti įsibrauna į asmens privačią sferą – laisvę pasirinkti kaip veikti. Nes anot šio autoriaus, „aktas“ yra reikalavimas, kuris turi apsaugoti nuo valstybės įsikišimo. Sutiktina su šių autorių pozicijomis, kadangi būtent asmens apsisprendimas veikti nusikalstamai (be pašalinių veiksnių) turi būti rodiklis, leidžiantis jį traukti baudžiamojon atsakomybėn. Reiktų nepamiršti, kad ši priemonė yra *ultima ratio*, kelianti negrįžtamas pasekmes. J.C. Karlsono teigimu, valstybė turi suteikti piliečiams visišką laisvę laikytis įstatymų ir gerbti asmens savarankiškumą ir gebėjimą išvengti nusikaltimų, užuot skatinusi asmenis nusikalsti. Iš to, ką autorius dėsto toliau, aišku, kad jo nuomone, būtent valstybės manipuliacija asmeniui pateikta palankia terpe, skatinimu nusikalsti sumenkina asmens gebėjimą atsisakyti nusikalstamo elgesio ir, žinoma, išvengti bausmės. Paminėtų autorių pozicijos leidžia suprasti, kad valstybės intencija kištis į asmens elgesio pasirinkimo laisvę, neva siekiant aukštesnių gėrių, ne tik, kad nesąžininga, tačiau „iššaukia“ pirmajame skyrelyje minėtas silpnybes (angl. „*devil sins*“), kurios ir nulemia asmens pasirinkimą elgtis nusikalstamai. Kažin, ar toks valstybės veikimas ar neveikimas, įviliojant juos į spąstus, o vėliau baudžiant gali būti laikomas tinkamas būdas apsaugoti visuomenę nuo nusikaltėlių. Ar tik nėra atvirkščiai - perdėtas, per intensyvus valstybės kišimasis į asmenų elgsenos pasirinkimą, priverčia žmones jaustis lyg gyvenant po Damoklo kardu⁹⁷, t.y. žmonės jausis nesaugūs, žinodami, kad valstybė gali juos provokuoti nusikalsti. Žinoma, kategoriškai teigti, kad valstybė absoliučiai negali kištis ir reguliuoti asmenų elgseną, būtų neteisinga, nes juk BK esmė ir yra apibrėžti, koks elgsenys nebetoleruotinas visos visuomenės, o nustatčius bausmes, kartu ir atbaidyti nuo uždrausto elgesio.

Autonomijos teorijos šalininkai vertindami, ar pažeistas autonomijos principas išskiria du, anot jų, skirtingus atvejus. Vienu, kai valstybė savo veiksmais „išplauna smegenis“ asmeniui, kurio atžvelgiu vykdomi veiksmai, vienareikšmiškai laikoma netinkama ir nepateisinama intervencija į asmens elgesio autonomiją, ko pagrindu, bausti asmenį būtų neteisinga. Antruoju atveju, kai asmuo „įtraukiamas“ į nusikalstamą veiką, manoma, kad asmuo turėtų būti atsakingas

⁹⁵Packer, H. *The Limits of The Criminal Sanction*. California: Stanford university press, 1968, p. 75

⁹⁶ Carlson, J.C. *The Act Requirement and the Foundations of the Entrapment Defense*. *Virginia Law Review*. Vol. 73, No. 6, p. 1023-1026.

⁹⁷ Veličkienė, A.T. *Parnoso papėdėje*. Vilnius, 2007, p. 34.

už savo veiksmus. Pastarasis atvejis laikomas nesulyginamu su pirmuoju, nes asmenį viliojant atlikti nusikalstamą veiką, jis turėtų atsisakyti tokio elgesio varianto. Baigiamojo darbo autorius pastebi, kad minėtą veiksmų diferenciacija sunkiai įsivaizduojama praktikoje: sudėtinga būtų atskirti pareigūnų veiksmų poveikį asmeniui, kurio atžvilgiu taikomi imitaciniai veiksmai, t.y. kada jam buvo padaryta tokia įtaka, kad buvo pasiektas „išplautų smegenų“ efektas, o kuomet jis buvo tik viliojamas nusikalsti. Kaip minėta darbo pradžioje, kiekvienas asmuo turi silpnybių, tačiau jis skirtingai reaguoja į „viliojimus“ nusikalsti, kadangi gyvena ne vienodoje socialinėje erdvėje, turi skirtingas vertybes, suvokimą.

Kiekviena minėtų teorijų yra savotiškai teisingos, tačiau baigiamojo darbo autoriaus nuomone, jos tarpusavyje turėtų koreliuoti. Atidžiau paanalizavus netgi galima matyti bendrą šių teorijų vardiklį – valstybė negali elgtis taip, kad asmeniui būtų suvaržyta teisė laisvai pasirinkti elgesio variantą. Jei vis tik valstybė veikia nesąžiningai ir suvilioja asmenį nusikalsti – jis neturėtų už tai atsakyti baudžiamąja tvarka.

Kalbant apie tai, kokios pozicijos, baudžiamumo ar nebaudžiamumo, išprovokuoto asmens atžvilgiu laikosi Lietuvos teisės sistemoje, reiktų pasakyti, kad gausių pasisakymų šiuo klausimu nėra. Vienintelis doktrinoje pasisakė G. Goda⁹⁸, kuris taipogi analitiškai pažvelgė į šį aktualų, tačiau vieningo atsakymo nesulaukiantį klausimą. Tačiau vertinant autoriaus pateiktas išvadas, galima daryti prielaidą, kad jis mano, jog kiekvienoje situacijoje, šis klausimas gali būti sprendžiamas skirtingai. Nors ir pripažįstama, jog asmuo buvo išprovokuotas – priimtas EŽTT sprendimas, anot autoriaus, ne kiekvienu atveju, turi būti nutraukta byla. Baigiamojo darbo autorius sutinka su G. Godos pozicija, tačiau pažvelgus teoriniu lygmeniu, juk, jei EŽTT pripažįsta, kad valstybė pati išprovokavo asmenį nusikalsti, neužtikrino asmeniui teisių į sąžiningą procesą (kadangi nevertino galimos provokacijos), iš esmės reikštų, kad valstybė „kalta“, jog asmuo buvo nuteistas ne įstatymų nustatyta tvarka. Tad tokiu atveju, kodėl dar ieškoma būdų kaip tą asmenį nuteisti kitų įrodymų pagrindu, atnaujinus procesą ir perduodant jį nagrinėti pirmosios ar apeliacinės instancijos teismuose? Toks įspūdis, kad tokiu būdu valstybė siekia pateisinti savo neteisėtą elgseną.

Verta pateikti Lietuvos Aukščiausiojo Teismo formuojamą poziciją komentuotinu probleminiu klausimu.

Štai vienoje nutarčių⁹⁹ teismas teigia „*Kadangi valstybė negali sukurti nusikaltimų, esant duomenų apie valstybės vaidmenį sukurstant V. K. padaryti nusikaltimą, tokia byla turėtų būti*

⁹⁸ Goda, G. Nusikalstamos veikos imitacijos modelio kaip teisėto tyrimo veiksmo atskyrimas nuo draudžiamo provokavimo daryti nusikalstamą veiką. *Teisė*. 2009 (73), p. 20-22.

⁹⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2011 m. lapkričio 28 d. kasacinė nutartis Nr. 2K-508/2011.

įvertinta kaip valstybės sankcionuota provokacija ir turėtų būti nutraukta.“ Iš jos seka, kad asmuo negali būti baudžiamas, kai jį valstybė sukursto nusikalsti. Kitoje nutartyje¹⁰⁰ Lietuvos Aukščiausiasis Teismas plačiau pasisako dėl asmens baudžiamumo/nebaudžiamumo galimybės: „[...] *baudžiamoji teisė neatlieka savo paskirties, kai baudžiamoji atsakomybė taikoma už veikas, kurios padaromos pačios valstybės iniciatyva. Valstybė turi pareigą imtis visų priemonių, kad nusikalstamos veikos nebūtų daromos, ir jokių atveju pati nekurstyti tokių veikų darymo. Baudžiamojo proceso normų aspektu pažymėtina, kad baudžiamasis procesas turi prasidėti, kai turima informacijos apie asmens galimai daromą nusikalstamą veiką, tačiau proceso veiksmai negali būti atliekami siekiant paskatinti asmenį atlikti BK draudžiamus veiksmus. Taip pradėtas procesas negali baigtis išprovokuoto asmens nubaudimu.*“

Iš šių sprendimų tarsi kryptis aiški – pripažįstama, kad valstybės pareiga užkirsti kelią nusikalstamų veikų darymui, o ne jas „kurti“. Tačiau vis tik pirmiau priimtos Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartys nebuvo vieningos tuo klausimu. Galbūt naujai formuojama teismų praktika einama link požiūrio, jog valstybės išprovokuotas asmuo turėtų būti išteisinamas.

Išties, turėtų būti aiškiai suprantama, kad net asmenį įtariant sunkių nusikaltimų darymu, kur numatoma griežta baudžiamoji atsakomybė, teisėsaugos institucijos, tiriančios nusikaltimus, turėtų pasirinkti adekvačias, pamatuotas priemones ir, žinoma, tyrimo taktiką. Kaip teigė JAV Aukščiausiojo Teismo teisėjas F. Frankfurteris¹⁰¹, teismai negali pripažinti kaltu ir priimti apkaltinamąjį nuosprendį išprovokuoto asmens atžvilgiu ne todėl, kad jo padaryta nusikalstama veika neturi būtinų nusikaltimo sudėties požymių, bet todėl, kad net ir esant galimybei, kad kaltinamojo kaltė bus įrodyta kitų įrodymų pagrindu, valstybės vardu vykdomas teisingumas negali remtis tokių neteisėtų metodų naudojimu. Teisėjas tik patvirtina baigiamajame darbe aptartas tezes žodžiais, jog žmogaus prigimtis yra pakankamai silpna, kad atsispirtų ir atstumtų įvairias pagundas, todėl valstybei nėra būtinybės papildomai gundyti, vilioti ar kitais būdais provokuoti asmenį padaryti nusikaltimą.

Analizuojant, ar asmuo turėtų būti baudžiamas už veiką, kurią atliko išprovokuotas, reiktų atkreipti dėmesį dar ir į atsakomybės prasmę. Pasak R. Drakšo¹⁰², *„atsakomybę apibendrintai galima apibrėžti kaip neigiamo pobūdžio pasekmes, kurios atsiranda asmeniui, nepaisančiam nustatytų normų ir padariusiam smerktiną veiką.*“ Iš šio apibrėžimo seka, kad asmuo turi suvokti ir savo valia pasirinkti nusikalstamą elgesio variantą, kad nekiltų abejonių dėl jo atsakomybės. Tik tuomet galima teigti, kad asmuo suvoks skirtos bausmės esmę, tikslus. Kitu

¹⁰⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus septynių teisėjų kolegijos 2013 m. kovo 19 d. kasacinė nutartis Nr. 2K-7-109/2013.

¹⁰¹ JAV Aukščiausiojo Teismo 1958 m. gegužės 19 d. sprendimas byloje *SHERMAN prieš JAV*, No 87.

¹⁰² Drakšas, R. Baudžiamoji atsakomybė ir jos realizavimo formos. Monografija. Vilnius, 2008, p. 11.

atveju, žmogus ne tik, kad jausis nubaustas nepelnytai, tačiau tai ilgainiui kels pyktį, nepasitenkinimą ir keršto jausmą – išėjus į laisvę savo iniciatyva atlikti tai dėl ko buvo nubaustas.

Apibendrinant tai, kas išdėstyta, pastebėtina, jog tiek doktrinoje, tiek teismų praktikoje sudėtinga priimti vieningą nuostatą dėl išprovokuotų asmenų baudžiamosios atsakomybės ar išteisinimo. Baigiamojo darbo autoriaus nuomone, viena vertus, būtų teisinga, kad asmuo būtų išteisintas, jei jo kaltę bandoma įrodyti provokacijos būdu gautais duomenimis. Kadangi valstybės teisėsaugos institucijos vis tik turi griežtai laikytis teisės aktų reikalavimų ir nesinaudoti stipresne padėtimi, paminant esmines žmogaus teises. Kita vertus, asmuo neturėtų būti išteisintas, jei, be provokacijos būdu gautų duomenų, yra ir teisėtai būdais gautų duomenų, įrodančių asmens kaltę. Tačiau čia vis tik lieka galimybė pareigūnams piktnaudžiauti pasitelkiant ir įvykdant imitacinius veiksmus, t.y. jų pagalba sužinant bylai svarbią informaciją, kurios pagrindu likusi informacija surenkama teisėtai. Tad, matyt, reiktų apsistoti ties nuomone, jog vis tik procese atsiradus dvejonių dėl pareigūnų veiksmų teisėtumo, asmenį teisti būtų neteisinga, kadangi, baigiamojo darbo autoriaus įsitikinimu, asmuo turi būti nuteistas teisingu procesu *ab initio* ir be jokių akivaizdžių abejonių (angl. *beyond reasonable doubt*).

IŠVADOS IR SIŪLYMAI

Igyvendinus baigiamojo darbo uždavinius, leidusius atskleisti ir apsibrėžtą tikslą, konstatuotina, kad darbe iškelta hipotezė pasitvirtino. Atitinkamai darytinos šios išvados bei formuluotini kai kurie pasiūlymai:

1. Provokacijos samprata, kuri apibrėžta įstatyme, neapima visų teisiniuose santykiuose pasireiškiančių provokacinių situacijų. Kriminalinės žvalgybos įstatyme pateiktame apibrėžime yra pateiktos sąvokos, apibūdinančios provokuojančius veiksmus, tačiau jų turinys ir apimtis nėra apibrėžtas, vadinasi reikalauja interpretacijos. Įstatymų leidėjas provokacinių situacijų turinį ir apimtis netiesiogiai paveda aiškinti ir formuoti teismams.

2. Į provokacijos reiškinį reiktų žiūrėti plačiau, atkreipiant dėmesį, jog egzistuoja ne tik aktyvūs provokaciniai veiksmai, bet ir pasyvūs, kurie pasireiškia valstybės sukurta dirbtine situacija, kurios metu itin patogu asmeniui nusikalsti, esant minimaliai rizikai būti išaiškintam. Be to, turi būti suprantama tai, kad bet kokie teisėsaugos institucijų pareigūnų veiksmai, ar jie būtų aktyvūs, ar pasyvūs, sudarant ypač patrauklias sąlygas nusikalsti, turi būti traktuotini kaip provokacija.

3. Siekiant išvengti prielaidų versijoms apie provokaciją, imitaciniai veiksmai turi būti atliekami griežtai laikantis bendrųjų ir specialiųjų reikalavimų. Nusikalstamos veikos imitacijos veiksmai turi būti pradedami tik esant objektyviam faktiniam pagrindui, kuris turi būti sankcionuotas – įgyvendintas teisinis pagrindas. Faktinis pagrindas turi būti pagrįstas objektyvia, patikrinta informacija. Tuo tarpu nusikalstamos veikos imitavimo veiksmų teisinis pagrindas reikalauja ikiteisminio tyrimo teisėjo nutarties, atitinkančios BPK 159 str. 2 d. keliamus reikalavimus. Be kita ko, turi būti atsižvelgiama į nusikalstamos veikos imitavimo veiksmų ribas bei specifinį subjektą.

4. Kadangi BPK nėra *expressis verbis* įtvirtinta, kiek laiko gali būti tęsiami nusikalstamos veikos imitavimo veiksmai, praktikoje taikant minimus veiksmus neretai yra piktnaudžiaujama šia spraga. Dėl tos priežasties per ilgai užsitęsę veiksmai perauga į provokaciją. Esant tokiai situacijai, skiriant ir pratęsiant nusikalstamos veikos imitavimo veiksmus, turi būti vadovaujamasi proporcingumo, teisėtumo ir teisinės valstybės principais. Pastarieji principai padeda nenukrypti nuo BPK paskirties, tikslo bei leidžia tinkamai, nepažeidžiant žmogaus teisių pritaikyti normą. Svarbu atkreipti dėmesį, kad imitaciniams veiksams atlikti būtų skiriamas optimalus laiko tarpas, kurio pakaktų tik atskleisti nusikalstamą veiką, o ne skatinti nusikalsti ar „tiražuoti“ nusikalstamas veikas.

5. Ne bet koks teisės aktų pažeidimas atliekant nusikalstamos veikos imitavimo veiksmus reiškia įrodymų leistinumą pažeidimą, kuris lemia duomenų nepripažinimą įrodymais. Tokiems padariniams kilti būtina, kad pažeidimai turėtų įtakos įrodymų patikimumui ir lemtų kaltinamojo teisių suvaržymus. Pabrėžtinai tai, kad provokacijos būdu gauti duomenys teismų praktikoje laikomi neatitinkantys leistinumą reikalavimo, todėl negali būti laikomi įrodymais.

6. Išprovokuotas asmuo turi būti išteisintas tuo atveju, kai jo kaltę bandoma įrodyti provokacijos būdu gautais duomenimis. Šią poziciją galima argumentuoti tuo, jog teisėsaugos institucijos, atlikdamos procesinius, ypač neviešo pobūdžio, veiksmus turi griežtai vadovautis teisės aktų reikalavimais, jų pažeidimai suponuoja ne tik žmonių teisių pažeidimus, tačiau ir diskredituoja teisėsaugos pareigūnų vardą. Tuo tarpu, kai yra kitų duomenų, galinčių patvirtinti asmens kaltę, manytina, galima spręsti jo baudžiamosios atsakomybės klausimą.

Atsižvelgiant į baigiamojo darbo analizės rezultate padarytas išvadas, formuoti šie pasiūlymai:

1. Provokacijos apibrėžtis įstatyminiu lygmeniu nekintanti jau trylika metų reikalauja tolimesnės diskusijos. Nors analizė rodo, jog vienalytės provokacijos sąvokos formuluotė neįmanoma, tačiau kaip išeitis, siūlytina apibrėžti kriterijus, padėsiančius aiškiau suvokti provokacinius atvejus, kurie būtų traktuojami kaip neteisėtas veikimas (aktyvi provokacijos forma) arba neveikimas (pasyvi provokacijos forma).

2. Siekiant atskirti imitacinius veiksmus nuo provokacinių, siūlytina pasitelkti darbe analizuotus objektyvųjų ir subjektyvųjų testus, leidžiančius visapusiškai ir objektyviai įvertinti pareigūnų veiksmus nusikalstamos veikos imitacinių veiksmų eigoje bei asmens, kurio atžvilgiu vykdomi veiksmai, galėjimą jiems atsispirti.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

Norminiai teisės aktai

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija, Lietuvos Respublikos piliečių priimta 1992 m. spalio 25 d. referendume (su pakeitimais ir papildymais). Valstybės žinios. 1992, Nr. 33-1014.
2. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, iš dalies pakeista protokolais Nr. 11 ir Nr. 14. Valstybės žinios. 2011, Nr. 156-7390.
3. Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas. Valstybės žinios. 2002, Nr. 77-3288.
4. Visuotinė žmogaus teisių deklaracija. Valstybės žinios. 2006, Nr. 68-2497.
5. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas. Valstybės žinios. 2000, Nr. 89-2741 (su vėliau priimtais papildymais ir pakeitimais).
6. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. Valstybės žinios. 2002, Nr. 37-1341 (su vėliau priimtais papildymais ir pakeitimais).
7. Lietuvos Respublikos kriminalinės žvalgybos įstatymas. Valstybės žinios. 2012, Nr. 122-6093.
8. Lietuvos Respublikos operatyvinės veiklos įstatymas. Valstybės žinios. 1992, Nr. 22 – 639 (negalioja nuo 2013 m. sausio 1 d.).
9. Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2012 m. gruodžio 31 d. rekomendacija „Dėl Kriminalinės žvalgybos įstatymo, Baudžiamojo proceso kodekso normų taikymo ir kriminalinės žvalgybos informacijos panaudojimo baudžiamajame procese“.

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencija

10. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. kovo 4 d. nutarimas. Valstybės žinios. 1999, Nr. 23-666.
11. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. vasario 23 d. nutarimas. Valstybės žinios. 2000, Nr. 17-419.
12. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. gegužės 8 d. nutarimas. Valstybės žinios. 2000, Nr. 39-1105.
13. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. spalio 18 d. nutarimas. Valstybės žinios. 2000, Nr. 88-2724.
14. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. sausio 11 d. nutarimas. Valstybės žinios. 2001, Nr. 5-143.

15. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas. Valstybės žinios. 2006, Nr. 7-254.
16. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2010 m. balandžio 20 d. nutarimas. Valstybės žinios. 2010, Nr. 46-2219.

Specialioji literatūra

17. Abelson, D. Sentencing Entrapment: an Overview and Analysis. *Marquette Law Review*. 2003, 86, No.4.
18. Allen, R. J. Clarifying Entrapment. *The Journal of Criminal Law & Criminology*. Vol. 89, No. 2.
19. Allen, R. J., Luttrell, M., Kreeger, A. Clarifying entrapment. *The journal of criminal law & criminology*. Vol. 89, No. 2.
20. Ancelis, P. Baudžiamojo proceso ikiteisminis etapas. Monografija. Vilnius: Saulelė, 2007.
21. Ancelis, P., Aleksonis G. ir kt. Tyrimo veiksmai baudžiamajame procese. Vilnius. 2011.
22. Ashworth, A. *The Criminal Process*. Oxford: Clarendon press, 1995.
23. Bučiūnas, G. Slaptas sekimas. Mokslo studija. Registrų centras, 2012.
24. Carlson, J.C. The Act Requirement and the Foundations of the Entrapment Defense. *Virginia Law Review*. Vol. 73, No. 6.
25. Carter, D. A. To Catch the Lion, Tether the Goat: Entrapment, Conspiracy, and Sentencing Manipulation. *Akron Law Review*. 2009, 42, No. 1.
26. Danisevičius, P., Kazlauskas M., Palskys E. Lietuvos TSR baudžiamasis procesas. Vilnius, 1978.
27. Danisevičius, P., Liakas A. Pagrindiniai teisminių įrodymų klausimai tarybiniame baudžiamajame procese. Vilnius, 1971.
28. DeFeo, M. A. Entrapment As A Defense to Criminal Responsibility: Its History, Theory and Application. *University of San Francisco Law Review*. Vol. 1.
29. Dillof, A.M. Untraveling unlawful entrapment. *The journal of criminal law & criminology*. Vol. 94, No. 4.
30. Drakšas, R. Baudžiamoji atsakomybė ir jos realizavimo formos. Monografija. Vilnius, 2008.
31. Goda, G., Kazlauskas M., Kuconis P. Baudžiamojo proceso teisė: vadovėlis, 2-oji pataisyta ir papildyta laida. Vilnius, 2011.
32. Goda, G. Agento provokatoriaus veikla ir žmogaus teisė į sąžiningą procesą. *Teisė*. 2000, 37.

33. Goda, G. Nusikalstamos veikos imitacijos modelio kaip teisėto tyrimo veiksmo atskyrimas nuo draudžiamo provokavimo daryti nusikalstamą veiką. *Teisė*. 2009 (73).
34. Goda, G., Kazlauskas, M., Kuconis, P. Baudžiamojo proceso teisė: vadovėlis. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005.
35. Gottfried, D. J. Avoiding the Entrapment Defense in a Post-9/11. *FBI Law Enforcement Bulletin*. 2012, Vol. 81, Issue 1.
36. Hughes, P. M. Temptation and Culpability in the Law of Duress and Entrapment. *Criminal Law Quarterly*. Vol. 51.
37. Husak, D. Does Criminal Liability Require an Act? *Philosophy and the Criminal Law*. 1998.
38. Husak, D. Rethinking the Act Requirement. *Cardozo Law Review*. Vol. 28:6. 2007.
39. Juozapavičius, A. Duomenų (įrodymų), gautų pažeidžiant teisę, naudojimo neleistinumas Lietuvos baudžiamajame procese. Daktaro disertacija. *Socialiniai mokslai, teisė (01S)*. Vilnius, 2012.
40. Juozapavičius, A. Įrodymų leistinumas Lietuvos baudžiamojo proceso teisėje: alternatyvios sampratos pagrindai. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksui – 10 metų. Vilnius, 2012.
41. Jurka, R. Nusikalstamą veiką imituojantys veiksmai: provokacijos formos. *Lietuvos advokatūra*. 2013, Nr. 1 (46).
42. Jurka, R. Provokacija kaip priemonė renkant įrodymus baudžiamajame procese. *Jurisprudencija*. 2013, 20(1).
43. Jurka, R., Ažubalytė R. ir kt. Baudžiamojo proceso principai. Vilnius, 2009.
44. Laguardia, F. Terrorists, informants, and buffoons: the case for downward departure as a response to entrapment. *Lewis&Clark Law Review*. Vol. 17:1.
45. *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija*. Vilnius, 1982.
46. Lietuvos Respublikos valstybės saugumo departamento veiklos apžvalga. Vilnius, 2012.
47. Littman, R.J. Adequate Provocation, Individual Responsibility, and the Deconstruction of Free Will. *Albany Law Review*. Vol. 60.
48. Marcus, P. The Development of Entrapment Law. *The Wayne Law Review*. Vol. 33, No. 1.
49. Merkevičius, R. Baudžiamasis procesas: įtariamojo samprata. Vilnius: Registrų centras, 2008.
50. Packer, H. *The Limits of the Criminal Sanction*. California: Stanford university press, 1968.
51. Pakštaitis, L. Baudžiamoji atsakomybė už kyšininkavimą pagal Lietuvos Respublikos baudžiamąjį kodeksą: teorinės ir praktinės problemos. Daktaro disertacija. *Socialiniai mokslai, teisė (01S)*. Vilnius, 2004.

52. Pakštaitis, L. Nusikalstamą veiką imituojančio elgesio modelio taikymas tiriant kyšininkavimo nusikaltimus. *Jurisprudencija*. 2001, 23(15).
53. Petrošius, D. Etiniai moraliniai operatyvinės veiklos aspektai. *Jurisprudencija*. 2005, 76(68).
54. Rimšelis, E. Baudžiamojo proceso teisės pažeidimas: samprata ir sudėtis *Jurisprudencija*. 2006, 6(84).
55. Rinkevičius, J. Procesiniai įrodinėjimo baudžiamojoje byloje pagrindai. Vilnius, 1990.
56. Ryberg, J. Retributivism and Resources. *Utilitas*. Vol. 25, Issue 01, 2013.
57. Rodogno, R. Guilt, Anger, and Retribution. *Legal Theory*.16.
58. Rosmarin, A. The Phantom Defense: The Unavailability of The Entrapment Defense in New York City „Plain View“ Marijuana Arrests. *Journal of Law and Policy*. 2012, Vol. 21, No. 1.
59. Skolnick, J. H. The Risks of Covert Facilitation. *Journal of Social Issues*. 1987, Vol. 43, No. 3.
60. Snead, C. Neuroimaging, Entrapment, and the Predisposition to Crime. *The American Journal of Bioethics*. 2007, Vol. 7, No. 9.
61. Stevenson, D. Entrapment by numbers. *University of Florida Journal of Law & Public Policy*. Vol. 16, No. 1.
62. Šimkus, K. Nusikalstamos veikos imitacijos modelio ir slaptosios operacijos vieta operatyvinėje veikloje. *Jurisprudencija*. 2003, 42(34).
63. The Harvard Law Review Association. Entrapment through Unsuspecting Middlemen. *Harvard Law Review*. Vol. 95 Issue 5.
64. Veličkienė, A.T. Parnoso papėdėje. Vilnius, 2007.
65. Williams, J. B. Entrapment – a Legal Limitation on Police Techniques. *Journal of Criminal Law & Police Science*. 1957, Vol. 48.
66. Witten, T.E. Sentence Entrapment and Manipulation: Government Manipulation of the Federal Sentencing Guidelines. *Akron Law Review*. Vol. 29:3.

Praktinė medžiaga

Europos Žmogaus Teisių Teismo praktika

67. Europos Žmogaus Teisių Teismo 1978 m. rugsėjo 6 d. sprendimas byloje *Klass ir kiti prieš Vokietiją*, Serija A, Nr. 28.
68. Europos Žmogaus Teisių Teismo 1984 m. rugpjūčio 2 d. sprendimas byloje *Malone prieš Jungtinę Karalystę*, Serija A, Nr. 82.

69. Europos Žmogaus Teisių Teismo 1998 m. birželio 9 d. sprendimas byloje Teixeira de Castro prieš Portugaliją, Recueil 1998 – IV.
70. Europos Žmogaus Teisių Teismo 1998 m. kovo 25 d. sprendimas byloje Kopp prieš Šveicariją, Recueil 1998 – II.
71. Europos Žmogaus Teisių Teismo 2008 m. spalio 1 d. sprendimas byloje Malininas prieš Lietuvą, pareiškimo Nr. 10071/04.
72. Europos Žmogaus Teisių Teismo 2008 m. vasario 5 d. sprendimas byloje Ramanauskas prieš Lietuvą, pareiškimo Nr. 74420/01.
73. Europos Žmogaus Teisių Teismo 2010 lapkričio 4 d. sprendimas byloje Barnikova prieš Rusiją, pareiškimo Nr. 18757/06.
74. Europos Žmogaus Teisių Teismo 2011 m. kovo 1 d. sprendimas byloje Lalas prieš Lietuvą, pareiškimo Nr. 13109/04.
75. Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimų santraukos. Teismų praktika. 2013, Nr. 38.

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktika

76. Baudžiamojo proceso kodekso normų, reglamentuojančių įrodinėjimą, taikymo teismų praktikoje apžvalga. Teismų praktika. 2007, Nr. 27.
77. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2001 m. vasario 27 d. kasacinė nutartis Nr. 2K-52/2001.
78. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2004 m. vasario 10 d. kasacinė nutartis Nr. 2K-124/2004;
79. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006 m. kovo 28 d. kasacinė nutartis Nr. 2K-332/2006.
80. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006 m. spalio 4 d. kasacinė nutartis Nr. 2K-549/2006.
81. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. gruodžio 16 d. kasacinė nutartis Nr. 2K-523/2008.
82. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus plenarinės sesijos teisėjų kolegijos 2009 m. kovo 5 d. nutartis Nr. 2A-P-2/2009.
83. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2009 m. gruodžio 29 d. kasacinė nutartis Nr. 2K-493/2009.
84. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010 m. lapkričio 30 d. kasacinė nutartis Nr. 2K-544/2010.

85. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus išplėstinės septynių teisėjų kolegijos 2011 m. vasario 22 d. kasacinė nutartis Nr. 2K-7-86/2011.
86. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2011 m. lapkričio 28 d. kasacinė nutartis Nr. 2K-508/2011.
87. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2012 m. balandžio 26 d. kasacinė nutartis Nr. 2K-156/2012.
88. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2012 m. gegužės 29 d. kasacinė nutartis Nr. 2K-284/2012.
89. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2012 m. lapkričio 13 d. kasacinė nutartis Nr. 2K-533/2012.
90. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus septynių teisėjų kolegijos 2013 m. kovo 19 d. kasacinė nutartis Nr. 2K-7-109/2013.
91. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2013 m. sausio 8 d. kasacinė nutartis Nr. 2K-23/2013.
92. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2013 m. sausio 22 d. kasacinė nutartis Nr. 2K-38/2013,
93. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2013 m. vasario 12 d. kasacinė nutartis Nr. 2K-89/2013.
94. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2013 m. liepos 3 d. kasacinė nutartis Nr. 2K-302/2013.

Jungtinių Amerikos Valstijų teismų praktika

95. JAV Aukščiausiojo Teismo 1958 m. gegužės 19 d. sprendimas byloje Sherman prieš JAV, No. 87.
96. JAV apeliacinio teismo sprendimas. Jungtinės Amerikos Valstijos prieš Fusko, 869 F.2d 1048, 1052 (7th Cir. 1989).
97. JAV apeliacinio teismo sprendimas. Jungtinės Amerikos Valstijos prieš. Levin, 973 F.2d 463, 468 (6th Cir. 1992).

Internetiniai šaltiniai

98. Baumilienė, O. Paskaitų medžiaga. [interaktyvus]
<http://www.upc.smm.lt/tobulinimas/renginiai/medziaga/mdienos2/lietuviu/Samprotavimo_ra%

C5%A1inio k%C5%ABrimas kaip savianaliz%C4%97, provokacija ir kult%C5%ABrinis_%
C5%BEaidimas (Onut%C4%97 Baumilien%C4%97).pptx > [žiūrėta 2013-01-15].

99. Tarptautinių žodžių žodynas [interaktyvus]

< <http://www.zodynas.lt/tarptautinis-zodziu-zodynas/P/provokacija> > [žiūrėta 2012-12-20].

SANTRAUKA
PROVOKACIJOS DRAUDIMAS RENKANT ĮRODYMUS BAUDŽIAMOJOJE
BYLOJE

Siekiant efektyviai kovoti su nusikalstamumu, teisėsaugos institucijos dažnai pasitelkia slaptas priemones tokias kaip nusikalstamos veikos imitavimo veiksmai. Šie veiksmai nuo kitų procesinių veikslių skiriasi tuo, jog ypač varžo asmenų teises ir laisves, nes veikiama slaptai, be asmenų, kurių atžvilgiu atliekami veiksmai, žinios. Dėl minėtų priežasčių pasitaiko, jog pareigūnai peržengia slaptų veikslių ribas, kitaip tariant, išprovokuoja asmenis nusikalsti.

Šio magistrinio darbo tikslas atskleisti kaip turėtų būti vertinami imitaciniais veiksmais surinkti duomenys ir kokie turėtų kilti padariniai išprovokuotam asmeniui. Einant link tikslo, pirmoje darbo dalyje nagrinėjama provokacijos raida Lietuvos teisės aktuose ir teismų praktikoje, analizuojama Lietuvos ir užsienio autorių literatūra. Ypač atkreipiamas dėmesys į anglosaksų tradicijos šalių literatūrą, iš kurios galima spręsti apie tai, jog provokacija yra reiškinys žinomas nuo XIX amžiaus. Bendrosios teisės tradicijos šalių autoriai išsamiai rašė apie provokacijos rūšis ir teorijas, kurių pagrindu analizavo ir išprovokuoto asmens atsakomybės klausimą. Antroje darbo dalyje analizuojamas provokacijos ir imitacijos santykis, bendrieji ir specialieji reikalavimai, keliami procesiniams veiksliams, atkreipiant dėmesį į neviešo pobūdžio veiksmus. Siekiama atrasti takoskyrą tarp teisėtų procesinių veikslių ir provokacijos. Galiausiai trečiame skyriuje analizuojamas įrodymams keliamas vienas reikalavimų - leistinumai, kuris turi esminę reikšmę vertinant imitacinių veikslių metu surinktus duomenis siekiant atskleisti asmens atsakomybės klausimą. Tame pačiame skyriuje išsamiai analizuojamos teorijos, leidžiančios susidaryti įspūdį apie provokacijos teisinius padarinius.

Baigiamojo darbo analizė, taikant lyginamąjį, lingvistinį, dogmatinį (loginį – kalbinį), sisteminį metodus, leido prieiti išvados, jog pripažinus, kad asmuo buvo išprovokuotas taikant nusikalstamos veikos imitavimo veiksmus, jų pagrindu gauti duomenys yra neleistini ir negali būti laikomi tinkamais įrodymais. Tuo tarpu išprovokuotas asmuo turi būti išteisintas, jei nėra kitų duomenų, atitinkančių įrodymams keliamus reikalavimus, leidžiančių pagrįstai teigti, kad asmuo savo valia pažeidė baudžiamojo įstatymo saugomas vertybes.

SUMMARY

**PROHIBITION OF PROVOCATION WHILE COLLECTING EVIDENCE IN A
CRIMINAL CASE**

In order to effectively combat crime, law enforcement agencies often employ secret measures such as the simulation of criminal acts. These actions differ from other procedural actions in that they particularly constrain individual rights and freedoms, as actions are secret, performed without the knowledge of persons in respect of whom they are committed. For these reasons, it sometimes happens that officers go beyond the boundaries of secretive action, in order to provoke individuals to commit a crime.

This final master work is aimed at revealing how to evaluate the data collected by imitation actions, and what consequences to the provoked individual should arise. In terms of the goal, the first part analyses the evolution of provocation in the Lithuanian legislation and in the case law, and contains analysis of Lithuanian and foreign literature. In particular, attention is drawn to the literature of the Anglo-Saxon countries, which indicates that provocation is a phenomenon known since the nineteenth century. The authors in the countries of common law described the types of provocation, and theories in detail, and based on them, analysed the issue of liability of the provoked individual. The second part of the paper analyses the relationship between the provocation and imitation, the general and specific requirements for the procedural actions in reference to the non-public nature of actions. The aim is to discover the distinction between legal procedural actions and provocation. Finally, the third section analyses one of the requirements for the evidence – the admissibility, which is crucial in terms of the assessment of data collected during the imitation steps, in order to reveal the issue of personal responsibility. The same section also analyses in detail the theories that allow to build an impression of the legal consequences of provocation.

The analysis of final work through comparative, linguistic, doctrinal (logical – language), systematic methods led to the conclusion that upon recognising that an individual has been provoked by the application of criminal imitation steps, the produced data is invalid and cannot be considered as adequate evidence. Meanwhile, a provoked person must be acquitted if there is no other evidence that meets the requirements for proof, constituting the grounds to reasonably argue that a person willingly violated the value is protected by criminal law.